

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EBÛ YÛSUF'UN (ö. 182/798) KİTÂBÜ'L-HARÂC'INDAKİ
SİYER-MEGÂZÎ RİVAYETLERİNİN
TESPİT VE TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yavuz SARI

Enstitü Ana Bilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EBÛ YÛSUF'UN (ö. 182/798) KİTÂBÜ'L-HARÂC'INDAKİ
SİYER-MEGÂZÎ RİVAYETLERİNİN
TESPİT VE TAHLİLİ

YÛKSEK LİSANS TEZİ

Yavuz SARI

Enstitü Ana Bilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları

“Bu tez 14/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÛRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr. Levent ÖZTÛRK	Başarılı	
Doç.Dr. Mahmut KELPETİN	Başarılı	
Doç.Dr. Soner DUMAN	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

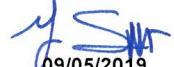
Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	YAVUZ SARI
Öğrenci Numarası	:	1360Y09005
Enstitü Anabilim Dalı	:	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) Kitâbü'l-Harâc'ındaki Siyer-Megâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili
Benzerlik Oranı	:	% 9

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

09/05/2019
YAVUZ SARI

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK

Tarih: 09 Mayıs 2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* isimli eserinde yer alan siyer ve megâzî rivayetleri tespit edilmiş, ardından bu rivayetler bazı siyer ve megâzî kitaplarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın daha kolay bir şekilde takibini sağlamak için tablolardan yararlanılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda benzer ve farklı rivayetler tespit edilerek *Kitâbü'l-Harâc*'in siyer ve megâzî rivayetleri açısından değeri ve Ebû Yûsuf'un siyer ve megâzî bilgilerini kullanış biçimi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tezimizin vücuda gelmesinde kıymet verdiğim ve önemseydiğim pek çok kişinin katkısı olmuştur. Çalışmamın her safhasında engin bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan, sabırla her türlü fedakârlığı gösteren, hiçbir zaman yardımını esirgemeyen, her zaman yanımda olan değerli danışmanım Prof. Dr. Levent Öztürk'e sonsuz saygımı ve teşekkürümü sunarım. Çalışmama kıymetli yorumlarıyla katkı sağlayan Doç. Dr. Mahmut Kelpetin, Doç. Dr. Soner Duman ve Doç. Dr. Saim Yılmaz'a teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans eğitimi almam konusunda beni teşvik eden, azimlendiren, rol model olarak hayatıma yön veren kıymetli dayım Dr. Süleyman Aktaş'a minnettarım.

Son olarak yetişmemde sonsuz emeği ve gayreti olan anne ve babama, aile fertlerimin her birine, her zaman kahrımı çeken, anlayış gösteren, çalışmalarımdaya gayretli olmam için beni azimlendiren ve desteğini esirgemeyen, sevgili eşim Rûmeysa hanıma, baba dersin bitince oyun oynayabilir miyiz diyerek beni hem duygulandıran hem de teşvik eden oğlum Affan Asım'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Yavuz SARI

Sakarya 2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İNCELENEN MÜELLİFLER VE ESERLERİ	5
1.1. Ebû Yûsuf ve <i>Kitâbü'l-Harâc</i> Adlı Eseri.....	5
1.1.1. Ebû Yûsuf'un Hayatı.....	5
1.1.2. Ebû Yûsuf'un Eserleri.....	9
1.1.3. Ebû Yûsuf'un <i>Kitâbü'l-Harâc</i> Adlı Eseri	13
1.2. Karşılaştırmaya Esas Alınan Siyer-Megâzî Müellifleri ve Eserleri	17
BÖLÜM 2: KİTÂBÜ'L-HARÂC'DA YER ALAN SİYER VE MEGÂZÎ RİVÂYETLERİ	20
2.1. Bedir.....	20
2.2. Uhud.....	23
2.3. Benû Nadîr	24
2.4. Hendek	26
2.5. Benû Kurayza.....	28
2.6. Benû Mustalik	29
2.7. Hudeybiye	30
2.8. Hayber.....	34
2.9. Fedek.....	38
2.10. Mekke'nin Fethi.....	38
2.11. Huneyn.....	40
2.12. Tâif.....	41
2.13. Tebük	42
2.14. Zâtüsselâsil.....	42
2.15. Zülhalesa	43
2.16. Benû Hâşim ve Benû Muttalib.....	43

2.17. Ehl-i Beyt	43
2.18. Benû Cüheyne	44
2.19. Hecer	46
2.20. Nocrân	47
2.21. Yemâme, Gatafân, Temîm	49
2.22. Benû Süleym	49
2.23. Bahreyn	50
2.24. Medine	51
2.26. Habrûn ve Aynûn	53
2.27. Bayrak	53

BÖLÜM 3: KİTÂBÜ'L-HARÂC'DA YER ALAN RİVÂYETLERİN BAZI SİYER VE MEGÂZÎ KİTAPLARIYLA KARŞILAŞTIRMASI 61

3.1. Bedir	61
3.2. Uhud	65
3.3. Benû Nadîr	68
3.4. Hendek	70
3.5. Benû Kurayza	73
3.6. Benû Mustalik	76
3.7. Hudeybiye	80
3.8. Hayber	97
3.9. Fedek	106
3.10. Mekke'nin Fethi	109
3.11. Huneyn	113
3.12. Tâif	116
3.13. Tebûk	117
3.14. Zâtüsselâsil	118
3.15. Zülhalesa	119
3.16. Benû Hâşim ve Benû Muttalib	120
3.17. Ehl-i Beyt	121
3.18. Benû Cüheyne	122
3.19. Hecer	124
3.20. Nocrân	126
3.21. Yemâme, Gatafân ve Temîm	129

3.22. Benû Süleym	130
3.23. Bahreyn	131
3.24. Medine	132
3.25. Yemen	133
3.26. Habrûn ve Aynûn	135
3.27. Bayrak	136
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	140
ÖZGEÇMİŞ.....	146

KISALTMALAR

b.	: İbn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren, tercüme eden
d.	: Doğum tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EI	: The Encyclopaedia of Islam
GAS	: Geschichte des Arabischen Schrifttums
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Kuramer	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
m.	: Milâdî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok / tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : <i>Kitâbü'l-Harâc</i> 'da Yer Alan Konular ve Materyal Sayıları	54
Tablo 2 : Rivayetlerin Yer Aldığı Bölüm Başlıkları	55
Tablo 3 : Kitâb Bölümlemesi ve Konu İsimlerine Göre Rivayet Dağılımları	57
Tablo 4 : Ebû Yûsuf'un Konu İsimlerine Göre Rivayet Kaynakları	59
Tablo 5 : Bedir ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	61
Tablo 6 : Bedir ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	62
Tablo 7 : Uhud ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	65
Tablo 8 : Uhud ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	66
Tablo 9 : Benû Nâdir ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	68
Tablo 10 : Benû Nâdir ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	68
Tablo 11 : Hendek ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	70
Tablo 12 : Hendek ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	70
Tablo 13 : Benû Kurayza ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	73
Tablo 14 : Benû Kurayza ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	73
Tablo 15 : Benû Mustalik ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	76
Tablo 16 : Benû Mustalik ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	76
Tablo 17 : Hudeybiye ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	80
Tablo 18 : Hudeybiye İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	82
Tablo 19 : Hayber İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	97
Tablo 20 : Hayber İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	99
Tablo 21 : Fedek İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	106
Tablo 22 : Fedek İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	107
Tablo 23 : Mekke'nin Fethi İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	109
Tablo 24 : Mekke'nin Fethi İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	110
Tablo 25 : Huneyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	113
Tablo 26 : Huneyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	114
Tablo 27 : Tâif Seferi İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	116
Tablo 28 : Tâif Seferi İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	116
Tablo 29 : Tebük İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	117
Tablo 30 : Tebük İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	117
Tablo 31 : Zâtüsselâsil İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	118

Tablo 32 : Zâtüsselâsil İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	118
Tablo 33 : Zülhalesa İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	119
Tablo 34 : Zülhalesa İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	119
Tablo 35 : Benû Hâşim ve Benû Muttalib İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	120
Tablo 36 : Benû Hâşim ve Benû Muttalib İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	120
Tablo 37 : Ehl-i Beyt İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	121
Tablo 38 : Ehl-i Beyt İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	121
Tablo 39 : Benû Cüheyne İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	122
Tablo 40 : Benû Cüheyne İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	122
Tablo 41 : Hecer İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	124
Tablo 42 : Hecer İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	124
Tablo 43 : Negrân İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	126
Tablo 44 : Negrân İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	127
Tablo 45 : Yemâme, Gatafân ve Temîm İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	129
Tablo 46 : Yemâme, Gatafân ve Temîm İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	129
Tablo 47 : Benû Süleym İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	130
Tablo 48 : Benû Süleym İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	130
Tablo 49 : Bahreyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	131
Tablo 50 : Bahreyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	131
Tablo 51 : Medine İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma	132
Tablo 52 : Medine İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma.....	132
Tablo 53 : Yemen İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	133
Tablo 54 : Yemen İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	134
Tablo 55 : Habrûn ve Aynûn İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	135
Tablo 56 : Habrûn ve Aynûn İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	135
Tablo 57 : Bayrak İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma.....	136
Tablo 58 : Bayrak İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma	136

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) Kitâbü'l-Harâc'ındaki Siyer-Megâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili			
Tezin Yazarı: Yavuz SARI		Danışman: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK	
Kabul Tarihi: 14 Haziran 2019		Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 146 (tez)	
Ana Bilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları			
<p>Hiz. Peygamber'in hayatının çeşitli safhalarına duyulan ilginin bir neticesi olarak pek çok alanda onunla ilgili eser kaleme alınmıştır. Bu konuda en zengin telifat siyer ve megâzî literatürü içinde yer alır. Siyer ve megâzî literatürü dışında kalan diğer alanlarda yazılan eserlerde de Hiz. Peygamber hakkında bilgiler bulunur. Bu alanlardan birisi de fıkıhtır. Fıkıh literatüründe yazılmış olan eserlerdeki siyer ve megâzî bilgilerini ortaya koyan kapsamlı bir ilmi çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışmada fıkıh literatüründe önemli bir yeri olan Ebû Yûsuf'un <i>Kitâbü'l-Harâc</i> adlı eseri incelenmektedir. Ebû Yûsuf'un <i>Kitâbü'l-Harâc</i> adlı eseri öncelikli olarak vergiler konusunu ele alan bir fıkıh kitabıdır. Amacı doğrudan Hiz. Peygamber'in hayatını ele almak değildir. Ancak çeşitli fikhî konularla ilişkili olarak siyer ve megâzî bilgilerine de yer vermektedir.</p> <p>Bu araştırmada öncelikle Ebû Yûsuf'un <i>Kitâbü'l-Harâc</i> adlı eserinde yer alan Hiz. Peygamber dönemi siyer ve megâzî rivayetlerinin tespiti yapılmıştır. Bu rivayetler kronolojik olarak sıralanmıştır. Ayrıca rivayetlerin Ebû Yûsuf'un eserinde hangi bağlamda zikredildikleri de ortaya konmuştur. Daha sonra tespit edilen bilgiler ve rivayetler siyer ve megâzî kitaplarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın daha kolay takip edilebilmesi için tablolar oluşturulmuştur. Karşılaştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında rivayet farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ulaşılan sonuçlar çerçevesinde <i>Kitâbü'l-Harâc</i>'da yer alan siyer ve megâzî bilgilerinin, Ebû Yûsuf'un çağdaşı olan tarihçiler tarafından kullanılıp kullanılmadığı, ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.</p> <p>Bu araştırma Ebû Yûsuf'un siyer ve megâzî rivayetlerine eserinde ne şekilde yer verdiğini, icthatlarında siyer ve megâzî bilgisini ne derecede kullandığını görmemize imkân tanımaktadır. Bu çalışma aynı zamanda Ebû Yûsuf'un siyer ve megâzî bilgilerini nasıl kullandığını değerlendirme imkânı da sunmaktadır.</p>			
Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Fıkıh, Megâzî, Ebû Yusuf, Kitâbü'l Harâc.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.	
Title of Thesis: Determination and Analysis of the Sīrah and Maghāzī Narrations in Abū Yūsuf's (d. 182/798) Kitāb al-Harāj.			
Author of Thesis: Yavuz SARI Supervisor: Professor Levent ÖZTÜRK			
Accepted Date: 14 June 2019 Number of Pages: viii (pre text) +146 (main body)			
Department: Islamic History and Arts			
<p>As a result of the interest in the various stages of the life of the Hz. Prophet, a lot of work has been written about him in different fields. The richest written works in this subject can be found in prophetic biography (sīrah) and maghāzī literature. There is information about the Hz. Prophet in the works written in some areas in addition to the prophetic (sīrah) and maghāzī literature. One of these areas is islamic jurisprudence (Fīqh). There is no comprehensive study that reveals the information of prophetic biography (sīrah) and maghāzī in the works Islamic jurisprudence literature (Fīqh). In this study, Abū Yūsuf's <i>Kitāb al-Harāj</i>, which has an important place in jurisprudence literature (Fīqh), is examined. Abū Yūsuf's book, <i>Kitāb al-Harāj</i>, is a book of jurisprudence that deals primarily with the issue of taxes. Its aim is not to address the life of the Hz. Prophet directly. However, it includes information about prophetic biography (sīrah) and maghāzī in relation to various Islamic jurisprudence subjects.</p> <p>In this research, firstly, prophetic biography (sīrah) and maghāzī narrations in the period of Prophet Muhammad in Abū Yūsuf's book called <i>Kitāb al-Harāj</i> were identified. Then, these narratives were listed in chronological order. In addition, the contexts of the narrations in Abū Yūsuf's work were revealed. Next, the information and the narratives were compared with some prophetic biography (sīrah) and maghāzī books. Tables were created to make comparisons easier to follow. In the light of the data obtained from comparisons, narration differences were tried to be revealed. As a result of the comparisons, it was tried to find out whether the prophetic biography (sīrah) and maghāzī information in <i>Kitāb al-Harāj</i> was used by historians who were contemporary of Abū Yūsuf.</p> <p>This research allows us to see how Abū Yūsuf used prophetic biography (sīrah) and maghāzī narrations in his work, and to what extent he used the knowledge of prophetic biography (sīrah) and maghāzī in his jurisprudence. This study also offers the opportunity to evaluate Abū Yūsuf's competence in the field of history.</p>			
Keywords: Islamic History, Fīqh, Maghāzī, Abū Yūsuf, <i>Kitāb al-Harāj</i> .			

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in hayatına duyulan ilginin bir neticesi olarak daha o hayattayken onunla ilgili hatıralar ve hayatıyla ilgili bilgiler kayda alınmaya başlanmıştır. Zamanla bu bilgiler duyulan ihtiyaca binaen çok farklı konular etrafında çeşitlilik arz etmiştir. Emevîlerin (m. 661-750) sonları ile Abbâsîlerin (m. 750-1258) ilk dönemlerinde ilim dalları teşekkül etmiş, sadece Hız. Peygamber'in yaşamını, kişiliğini siyasî ve askerî faaliyetlerini kaleme alan eserler siyer ve megâzî literatürünü oluşturmuştur. Hız. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ ederken söylediği sözler, yaptıkları ve tavsiye ettikleri de diğer ilim dallarını meydana getirmiştir. Hız. Peygamber'in hayatıyla ilgili en zengin bilgiler şüphesiz siyer ve megâzî çalışmalarında karşımıza çıkar. Ancak Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam gibi diğer ilim dallarının vücuda getirmiş olduğu eserlerde de Hız. Peygamber'in hayatına dair pek çok bilgi bulunmaktadır.

Fıkıh literatüründe Hız. Peygamber'in sözlerinden, fiillerinden ve takrirlerinden pek çok hüküm çıkarılmaktadır. Çeşitli hükümlere ulaşmak için fakihler Hız. Peygamber ile ilgili bilgilere müracaat etmişler hükümlerini delillendirebilmek için bu bilgileri kullanmışlardır. Kitaplarında da bu konu ile ilgili bilgilere yer vermişlerdir. Biz de bu durumu göz önünde bulundurarak fıkıh literatüründe ne ölçüde siyer ve megâzî bilgisi bulunduğunu araştırmayı hedefledik. Tezimizi bu hususu incelemek üzere kaleme aldık.

Araştırmanın Konusu

Fıkıh literatüründe Hız. Peygamber'in hayatına ve sözlerine dair pek çok bilgi bulunmasına rağmen onun yaşamı ve askerî faaliyetleri ile ilgili ne kadar bilgi bulunduğu, bu bilgilerin siyer ve megâzî literatürü açısından değerinin ne olduğu ile ilgili henüz kapsamlı ilmî bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple araştırmamızın ana konusu fıkıh literatüründe Hız. Peygamber dönemi hâdiselerine dair bilgileri tespit etmek için Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserini inceleme üzerine kurgulanmıştır. *Kitâbü'l-Harâc* fıkıh literatüründe önemli bir yere sahiptir ve günümüze ulaşan ilk eserlerden birisidir. Muhteva olarak malî hukuk öncelikli olmak üzere, muâmelât, ceza ve idare hukuku alanını kapsayan bir eserdir. Konumuz interdisipliner bir yaklaşımla *Kitâbü'l-Harâc*'da yer alan Hız. Peygamber dönemi siyer ve megâzî bilgilerinin tespiti ve değerlendirmesi şeklinde belirlenmiştir.

Görebildiğimiz kadarıyla Ebû Yûsuf ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar pek tabîi olarak fıkıh alanıyla ilgilidir. Özellikle *Kitâbü'l-Harâc* üzerine yapılmış çalışmaların genellikle iktisat tarihi üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Ayrıca hadis alanına yönelik olarak çalışmalar da yapılmıştır.¹

Buna karşın fıkıh alanının ilk ve en önemli müelliflerinden birisi olan Ebû Yûsuf ve eserleri, siyer ve megâzî alanı bakımından henüz detaylı bir şekilde araştırma konusu yapılmamıştır. Her ne kadar bu konu ile ilgili Selman Tozar tarafından yapılmış bir çalışma bulunmakta hatta başlığı konumuzla kısmen örtüşmekte ise de yaptığımız incelemede hem muhteva olarak, hem de malzemelerin kullanımı açısından bu çalışmanın farklılık arz ettiğini gördük. Bu açıdan söz konusu ettiğimiz çalışmada *Kitâbü'l-Harâc*'da bulunan Hz. Peygamber dönemi siyer ve megâzî rivayetleri tam olarak ele alınmamıştır. Tozar'ın çalışması bu bağlamda bizim yapmış olduğumuz çalışmadan ayrılmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserindeki siyer ve megâzî rivayetlerinin tespiti bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda eserde tespit edilen Bedir, Uhud, Benû Nadîr, Benû Mustalik, Hendek, Benû

¹ Bu çalışmalara örnek olarak bk. Oğuz Bal, *Ebû Yûsuf'da İktisadi Düşünce*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1994; Cengiz Kallek, “Ebû Yûsuf'un İktisâdî Görüşleri”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul, 1997, s. 1-18; Mehmet Erkal, “Dirâse fi Kitâbi'l-Harâc”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Sakarya 2000, s. 23-33; Mehmet Avcı, *Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Fikhî Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Urfa 2001; Salim Ögüt, “Ebû Yûsuf ve Hanefîliği”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XV/1-2, s. 291-302, İstanbul 2002; Fatih Bayram, *Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsar'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009; Mehmet Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, 2. Baskı, İstanbul 2011; Mehmet Ekinci, *Mütûn-i Erbaa'da İmam Ebû Yûsuf'a Atfedilen İbadetle İlgili Görüşlerin Tahkiki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011; Ahmet Özdemir, “İmam Ebû Yûsuf'un Fukaha Tabakatındaki Yeri”, *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, VI/3, 2013, s. 491-508; Rifat Uslu, “İmam Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Kitâbü'l-Harâc'ı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XXII, 2013, s. 403-429; Oğuz Bal, “İslam İktisadının Kilometre Taşlarından Ebû Yûsuf'un İktisadi Düşüncesi”, *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, I/2, Ağustos 2014, s. 1-41; Mustafa Kelebek, *İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri*, İstanbul 2014; Salih Güner, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid Adlı Eserinde Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer'e Nispet Edilen Görüşler ve Bunların Hanefî Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2015; Mustafa Kelebek, “Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'un İttifak Ettiği Görüşler”, *İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku*, Eskişehir 2015, s. 349-386; Şahin Yeşilyurt, “İmam Ebu Yûsuf'un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 169, Temmuz-Ağustos 2015, s. 97-117; Yûsuf Erdem Gezgin, “Ebû Yûsuf'un Kitâbü'l-Harâc'ında Altın ve Gümüş”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, IV/12, 2017, s. 490-508; Abdüssamet Koçak, *Ebu Yûsuf'un Kitabu'l-Âsar'ındaki İletli Hadislerin Hanefî Mezhebinin Hadis Kabul Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018; Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul 2018.

Kurayza, Hudeybiye, Hayber, Mekke'nin Fethi, Huneyn, Tâif, Tebük Seferi gibi gazveler ile siyer konularını ilgilendiren diğer başlıklar tezimizin ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Dinî ilimler arasındaki interdisipliner bağlam göz önüne alındığında, siyer ve fıkıh bilim dalları arasındaki malzeme bakımından ortak alanları kaleme alan az sayıda sınırlı çalışmanın olması önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta fıkıh alanında “siyer” başlığı altında ele alınan ve uluslararası ilişkiler veya savaş hukuku bağlamında İslâm Tarihi alanındaki “siyer” konularından oldukça farklı bir çerçeveye oturan çalışmaları ayırmak gerekmektedir. Fıkıh literatüründe yer almış olan Hz. Peygamber dönemi hâdiselerine dair bilgilerin siyer ve megâzî rivayetleriyle karşılaştırılması suretiyle yapılacak çalışmalar, ilim dalları tarafından kullanılan ortak bilgilerin olup olmadığını ayrıca diğer literatürle ilgili bilgilere ne kadar sahip olduklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Diğer yönden bu alanda yapılacak araştırmaların her iki literatüre de katkı sağlayacağı da göz ardı edilemez bir gerçektir.

Kitâbü'l-Harâc'da fikhî hükümler doğrultusunda rivayetlere yer verilmekle birlikte siyer ve megâzî rivayetleri de bulunmaktadır. Bu çalışmada bir fıkıh kitabı olan *Kitâbü'l-Harâc*'daki siyer ve megâzî rivayetleri araştırma konusu olarak seçilerek siyer-megâzî alanı ile fıkıh ilişkisi ortaya konulmaktadır. Daha önceden böyle bir çalışmanın yapılmamış olması da araştırmamızın önemini artırmaktadır. Ayrıca bu incelememiz çerçevesinde Ebû Yûsuf'un kitabında yer verdiği siyer ve megâzî bilgilerinden hareketle onun siyer ve megâzî ile ilgili rivayetleri kullanma yetkinliği de tespit edilmiş olacaktır. Bu tespitlerin Ebû Yûsuf üzerine yapılan fıkıh araştırmalarına da katkı sağlayacağı açıktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın ilk ve en temel amacı fıkıh literatüründe yer alan *Kitâbü'l-Harâc* gibi önemli bir eserde siyer ve megâzî ile ilgili rivayet bulunup bulunmadığını araştırmaktır. İkinci amacımız ise tespit edeceğimiz rivayetleri İslâm tarihi kaynaklarıyla karşılaştırıp bu bilgilerin değerini ortaya koymaktır. Ayrıca bu karşılaştırma sonucunda her iki literatürde kullanılan bilgilerin farklı olup olmadığını ortaya koymak da amaçlarımız arasında yer almaktadır. Bu konu çerçevesinde amaçlarımızdan birisi de bir fıkıh âlimi

olan Ebû Yûsuf'un eserinde siyer ve megâzî rivayetlerine ne şekilde yer verdiğini ve bu rivayetleri hangi bağlamda sunduğunu tespit ederek onun tarih ilmi sahasında ne derece yetkin olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca Ebû Yûsuf'un icthatlarında siyer ve megâzî bilgisini ne ölçüde kullandığını, görüşleri doğrultusunda rivayet seçimi yapıp yapmadığını, bir fakih gözüyle siyer ve megâzî bilgilerini nasıl değerlendirdiğini, rivayetlerin tarihsel seyrini, kronolojik bağlamını göz ardı edip etmediğini de ortaya koymaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Kitâbü'l-Harâc'daki siyer ve megâzî bilgilerine ulaşılırken veri tarama ve tespit yöntemi, elde edilen veriler ortaya koyulurken veri tasviri yöntemi, benzer ve farklı bilgilerin ortaya konulması aşamasında ise tahlil, karşılaştırma ve değerlendirme yöntemleri, sonuç bölümünde ise çıkarım yöntemi kullanılmıştır.

Öncelikle bu çalışmada Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserindeki siyer ve megâzî rivayetleri tespit edilmiştir. *Kitâbü'l-Harâc* bir siyer veya tarih kitabı olmadığı için bu rivayetler çok farklı bölümlerde yer almaktadır. Dolayısıyla elde edilen rivayetler Hz. Peygamber dönemi tarihî hadiseleri çerçevesinde kronolojik olarak sıralanmıştır. Ayrıca bu rivayetlerin *Kitâbü'l-Harâc*'da hangi bağlamda ele alındığına vurgu yapılmıştır.

Ardından İslâm Tarihi'nin önde gelen siyer ve megâzî müelliflerinden dört tanesi örnek olarak seçilmiş, Ebû Yûsuf'un kitabında yer verdiği siyer ve megâzî rivayetleriyle karşılaştırılmıştır. Bu eserler seçilirken Ebû Yûsuf'un çağdaşı olan ve her biri İslâm Tarihi'nin ilk kaynakları arasında yer alan, siyer ve megâzî alanında otorite kabul edilen İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın eserleri tercih edilmiştir.

Çalışmanın karşılaştırma bölümü oluşturulurken, her konu başlığı altında iki adet tabloya yer verilmiştir. Bu tabloların ilkinde rivayet farklılıklarının genel yapısı gösterilmiştir. Elde edilen rivayetlerin karşılaştırmaya esas alınan eserlerde mevcut olup olmadığı semboller yardımıyla gösterilmiştir. İkinci tabloda rivayet farklılıkları detaylı bir şekilde sunulmuştur. Tablo oluşturmak suretiyle karşılaştırmanın daha kolay takip edilmesi amaçlanmıştır. Tabloların ardından değerlendirme başlığı altında konu detaylıca ele alınarak rivayet farklılıkları açıkça ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu suretle Ebû Yûsuf'un rivayetleri, karşılaştırmada kullanılan diğer eserler bağlamında değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

BÖLÜM 1: İNCELENEN MÜELLİFLER VE ESERLERİ

1.1. Ebû Yûsuf ve *Kitâbü'l-Harâc* Adlı Eseri

Çalışmamızın bu bölümünde Ebû Yûsuf'un hayatı, eserleri ve araştırmamıza örneklem olarak seçtiğimiz *Kitâbü'l-Harâc*'ı ile karşılaştırmaya esas aldığımız bazı siyer ve megâzî müellifleri ve eserleri hakkında bilgi verilecektir.

1.1.1. Ebû Yûsuf'un Hayatı

Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd b. Büceyr (Becîr)² el-Kûfî³, el-Bağdadî, el-Ensârî'nin⁴ 113 (731)⁵ yılında Kûfe'de dünyaya geldiği kabul edilmektedir.⁶ Ebû Yûsuf'un büyük babası Sa'd b. Büceyr sahâbedendir. Yaşının küçüklüğü sebebiyle Uhud Savaşı'na katılmasa da daha sonraki gazvelere iştirak etmiştir. Hatta Hendek Savaşı'nda büyük fayda sağladığı için Hz. Peygamber'in iltifatına mazhar olup duasını almıştır.⁷ Sa'd b. Büceyr daha sonra Medine'den ayrılarak Kûfe'ye yerleşmiştir.

² Farklı okunuşu için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* (thk. Ali Muhammed Amr), Kahire: Mektebetü'l Hancı 2001, VIII, 175; İbnü'l-Esîr İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut: Dâru İbn Hazm 2014, s. 459; Ahmed b. Muhammed. Ebî Bekir b. Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Beyrut: Dâru Sâdır 1978, VI, 389-390.

³ Ebû Yûsuf'a doğum yerine nisbetle Kûfî, kadılık yaptığı ve yaşadığı yere nisbetle Bağdadî, nesebi ensardan Sa'd b. Büceyr'e ulaştığı için Ensârî denilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcîmü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, Beyrut: Mektebetü'l-Mesnâ ty., IV, 122.

⁴ Ebû Yûsuf'un ismi ve künyesi için bk. Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkibü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî Beyrut 1981, s. 465; Hafîzüddîn b. Muhammed el-Kerkerî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, s. 389; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Menâkibü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan* (thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Ebû'l-Vefâ el-Efganî), Haydarabad: İhyâü'l-Meârifî'l-Nu'maniyye 1408, s. 57; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Beyrut: Â'lemü'l-Kütüb 1985, s. 97-98; Rifat Uslu, "İmam Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Kitâbü'l-Harac'ı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XXII, 2013, s. 406.

⁵ Ebû Yûsuf'un doğum tarihi hakkında birbirinden farklı bilgiler bulunmaktadır. Zâhid el-Kevserî, *Hüsnü't-Tekâdî* adlı eserinde Ebû Yûsuf'un 93 (711) yılında dünyaya geldiğini belirtmektedir. Fakat onun 113 yılında doğduğu görüşü daha çok kabul görmektedir. Bk. Kevserî, *Hüsnü't-Tekâdî*, Kahire 1948, s. 5-8; Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, İstanbul 1994, X, 261.

⁶ Ebû Yûsuf hakkında detaylı bilgi edinmek için bk. İbn Sa'd, IX, 332; Zehebî, *Menâkibü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, s. 57; İbn Hallikân, VI, 389; Kevserî, *Hüsnü't-Tekâdî*, s. 1-103; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: Kamûsu Terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn 1976, VIII, 193; Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf Hayâtuhu ve Âsâruhu ve Ârâuhu'l-Fikhiyye*, Bağdad: Câmîatu Bağdad 1972, s. 11-117; Ahmet Özdemir, "İmam Ebû Yûsuf'un Fukaha Tabakatındaki Yeri" *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, VI/3, 2013, s. 491-508.

⁷ İbn Sa'd, VIII, 175; Ebû Ömer Cemaleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdülber Nemerî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (thk. Ali Muhammed Bicavî), Kahire: Dâru Nehdati Mısır ty., s. 584-585; İbnü'l-Esîr, s. 459; Saymerî, s. 97; Ögüt, "Ebû Yûsuf ve Hanefiliği", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XV/1-2, İstanbul 2002, s. 291.

Hz. Ömer döneminde 17 (638) yılında kurulan Kûfe, Hz. Ali döneminde devlet idare merkezinin Medine'den Kûfe'ye taşınmasıyla (40/661) devlet yönetim merkezi haline gelmiştir. Bölgeye artan ilginin neticesinde önem kazanan bu şehir, zamanla döneminin önde gelen bir ilim merkezi haline gelmiştir. Bu ilim merkezinin oluşumu sahabe ve ondan sonra gelen neslin gayreti ile gerçekleşmiştir. Kûfe, Abbâsîler döneminde de bu ilmî mirası ve geleneği sürdürerek o dönemin bir diğer ilim merkezi olan Basra'yı geride bırakmıştır. Başta fıkıh ve hadis olmak üzere pek çok ilmin merkezi durumuna gelmiştir.⁸ Bireysel kabiliyeti ve azminin yanında ilmî geleneğe sahip Kûfe gibi bir şehirde doğması ve yetişmesi Ebû Yûsuf'un büyük bir ilim adamı olmasını sağlamıştır.⁹

Ebû Yûsuf eğitim hayatının başlangıcında ilk olarak İbn Ebû Leylâ'dan¹⁰ dokuz sene fıkıh dersi almıştır. Daha sonra Ebû Hanîfe'nin derslerine katılmıştır.¹¹ Ebû Yûsuf hocası Ebû Hanîfe'nin derslerine uzun süre devam etmiştir. Kaynaklarda Ebû Hanîfe vefat edinceye kadar ondan on yedi yıl fıkıh dersi aldığı belirtilmektedir.¹² Bununla beraber hadis öğrenmeye de gayret etmiştir. Çeşitli hadis halkalarına iştirak etmiştir. Bu derslerin birinde Basra ve Kûfe kadılığı görevinde de bulunmuş olan dönemin ünlü muhaddislerinden Haccâc b. Ertât ile tanışmıştır. Bu meclislerde öğrendiği hadisleri fıkıh dersleri sırasında tartışma konusu yapmıştır. Ebû Hanîfe'nin ders işleyiş metodu buna imkân sağlamıştır. Bilindiği üzere Ebû Hanîfe derslerinde salt anlatım metodu yerine müzakere metodunu esas almaktadır.¹³ Bu durumun bir neticesi olarak Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin fıkıh derslerinde hadislerin değerlendirilmesini sağlamıştır. Zamanla kendi döneminde Ehl-i re'y içinde hadis alınabilecek en güvenilir kişilerden biri olmuştur.¹⁴

⁸ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadîsühüm* (thk. Muhammed Sâlim Ebû Â'sî), Kahire: Dârü'l Besâir 2009, s. 39-51; Sevgi Badur, Kûfe'nin Sosyal ve Kültürel Yapısına Genel Bir Bakış (7-10. Yüzyıl), *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II, S. 4, s. 129-162.

⁹ Kûfe hakkında detaylı bilgi için bk. M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2001.

¹⁰ İbn Ebî Leylâ için bk. J. Schacht, "İbn Abî Leylâ", *EI2*, III, 687-688; Saffet Köse, "İbn Ebû Leylâ", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 436-437.

¹¹ Kaynaklarda Ebû Yûsuf'un ilk hocası İbn Ebû Leylâ'nın yanından ayrılıp, niçin Ebû Hanîfe'nin derslerine katıldığı ile ilgili pek çok bilgi nakledilmektedir. Bu konu hakkında bilgi edinmek için bk. Kevserî, *Hüsni't-Tekâdi*, s. 8-9; Matlûb, s. 25-27.

¹² Mekkî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, I, 471; Matlûb, s. 23-26; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Mebûsût*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rif 1398 (1978), XXX, 128; Ferhat Koca, "Hanefî Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", *Ekev Akademi Dergisi*, Kış 2004, sayı: 18, s. 145.

¹³ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe Hayatuhu ve Asruhu*, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî 1947, s. 87.

¹⁴ Saymerî, s. 102; İbn Hallikân, VI, 389; Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, s. 63-64; Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadîsühüm*, s. 59-60; Ögüt, "Ebû

Ebû Yûsuf Kûfe’de çok sayıda ilim adamından başta fıkıh olmak üzere hadis, tefsir, siyer ve megâzî dersleri almıştır. Onun en çok faydalandığı, ilmî kişiliğinin oluşmasında en önemli yeri hocası Ebû Hanîfe (ö. 150/767) almaktadır. Bununla beraber, o Ebû İshak eş-Şeybânî (ö. 138/755), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Süleyman et-Temîmî (ö. 143/760), Haccac b. Ertât (ö. 145/762), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Ebû Abdurrahman Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 148/765), Süleyman b. Mihran el-A‘meş (ö. 148/771), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Muhammed b. İshak (ö. 151/768), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/772), Leys b. Sa‘d (ö. 175/791) gibi döneminin önde gelen ilim adamlarından da yararlanmıştır.¹⁵

Ebû Yûsuf geçim sıkıntısı çeken yoksul bir ailede dünyaya gelmiştir. Ailesi bir meslek sahibi olması ve geçim sıkıntısı çekmemesi için Ebû Yûsuf’un derslerine devam etmesini arzu etmemiştir. Bu sebeple o, zaman zaman hocası Ebû Hanîfe’nin derslerine katılamamıştır. Ondaki zekâ ve azmi fark eden Ebû Hanîfe¹⁶ maddî yardımda bulunarak Ebû Yûsuf’un öğrenimine devam etmesini sağlamıştır.¹⁷

Ebû Yûsuf, siyer ve megâzî konularına da ilgi duymuştur. Bu amaçla Kûfe’ye gelen İbn İshak’dan birkaç ay boyunca megâzî dersi almıştır.¹⁸ Hilâl b. Yahyâ (ö. 245/856) onun tarihi çok iyi bildiğini hatta tarih bilgilerini ezberlediğini nakletmektedir.¹⁹

Ebû Hanîfe’nin vefatından sonra (ö. 150/767) yerine Züfer b. Huzeyl’in²⁰ geçmesi üzerine Ebû Yûsuf Kûfe’den ayrılarak Abbâsî halifesi Mehdî-Billâh zamanında (775-785) Bağdat’a gitmiştir. Bağdat’da halife ile tanışan Ebû Yûsuf 166 (782) yılında kadılık yapmaya başlamıştır. Ardından Cürcân valisi olan Mûsâ el-Hâdî ile beraber

Yûsuf”, *DİA*, X, 261-262; Rifat Uslu, “İmam Ebû Yûsuf’un Hayatı ve Kitâbü’l-Harac’ı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XXII, 2013, s. 408-409.

¹⁵ İbn Sa‘d, VIII, 175; Hatîb el-Bağdâdî, XVI, 359-383; Zehebî, *Menâkıbü’l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, s. 58; Matlûb, s. 23-25; Öğüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 261; Mustafa Kelebek, *Ebû Yûsuf’un İslâm Borçlar Hukukundaki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

¹⁶ Ebû Hanîfe otuz altı öğrencisinden yirmi sekizinin ilmi açıdan kadı olma ehliyetine sahip olduğunu, altısının fetva verebilecek seviyede olduğunu, iki öğrencisinin ise kadı ve müftülere ders verebilecek seviyeye ulaştığını belirtir. Kaynaklarda bu üstün başarıya sahip iki öğrencisinden birinin Züfer (ö. 158/775) diğerinin Ebû Yûsuf olduğu belirtilmektedir. Bk. Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti’s-Selâm (Târîhu Bağdâd)* (thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf), Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî 2001, XVI, 359-383. Ebû Hanîfe’nin ve bazı ilim adamlarının Ebû Yûsuf’un azmi ve çalışkanlığına iltifatı için bk. Hatîb el-Bağdâdî, XVI, 361; İbn Hallikân, VI, 389.

¹⁷ Saymerî, s. 99.

¹⁸ Öğüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 261.

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, XVI, 364; Saymerî, s. 99; İbn Hallikân, VI, 389.

²⁰ Züfer b. Huzeyl için bk. Abdülkadir b. Muhammed b. Nasrullah Ebû Muhammed Muhyiddin el-Hanefî el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-Mudîyye, fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, Haydarabad: Daru’l-Meâ‘rifi’l-Nizâmiyye ty., I, 243-244; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe* (trc. Osman Keskinoglu), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2005, s. 244-245.

Cürcân'a gitmiştir. O Cürcân'a gidince yerine oğlu Yûsuf kadılık yapmıştır. Halife Mehdî vefat edince Bağdat'a dönen yeni halife Mûsâ el-Hâdî ile birlikte Bağdat'a gelerek kadılık görevine devam etmiştir. Daha sonra halife olan Hârûnürreşîd zamanında da bu görevini sürdürmüştür. Bu dönemde (786-809) kâdılkudâtlik müessesesi kurulunca Ebû Yûsuf ilk kâdılkudât olarak görevlendirilmiştir.²¹ Ebû Yûsuf bu makama gelince onun onayı olmaksızın kadı ataması yapılmamıştır. Hayatının sonuna kadar bu görevi sürdürmüştür.²²

Ebû Yûsuf kâdılkudâtlik görevindeyken birçok atama gerçekleştirmiştir. Bu atamalarda kendi eğitiminden geçen takdir ettiği kişileri görevlendirmiştir. Göreve gelen kişiler onun usulünü takip etmişler bu sayede Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşleri yaygınlaşmıştır. Bu durum ilerleyen yıllarda Hanefî mezhebinin gelişmesi ve yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Ebû Yûsuf, kâdılkudâtlik görevindeyken çeşitli davalarla yüz yüze kalmış, bunun neticesinde uygulamada karşılaşılan problemlerle ilgili malumatı artmıştır. Bulduğu konum sayesinde vergi defterlerine ve devlet arşivlerine kolayca ulaşmış, uygulamalara bizzat şahit olmuştur. Bu durum onda problem çözümü melekesinin gelişmesini, halkın sorunlarına duyarlı davranmasını, çeşitli problemlerle ilgili verdiği hükümlerin halk tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Ebû Yûsuf 182 (798) yılında altmış dokuz yaşında Bağdat'da vefat etmiştir.²³

Ebû Yûsuf'un bağımsız (mutlak) bir müctehid olup olmadığı konusunda ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Başta İbn Kayyim el-Cevziyye olmak üzere pek çok ilim adamı Ebû Yûsuf'un mezhepte müctehid olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte İbn Hazm başta olmak üzere pek çok ilim adamı bilhassa son dönem ilim adamlarından Muhammed Ebû Zehre, M. Zâhid Kevserî ve müsteşrik J. Schacht, Ebû Yûsuf'u mutlak müctehid olarak kabul etmektedir.²⁴

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, XVI, 359; Kehhâle, IV, 122; Kureşî, II, 220-221; Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye ty., III, 294.

²² İbn Hallikân, VI, 389; Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 261.

²³ Ebû İshak Cemaledin İbrâhim b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakatü'l-Fukahâ, Dârü'r-Râidi'l-Arabî* (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dârü'r-Raidi'l-Arabî 1981, s. 134; Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, s. 74; İbn Hallikân, VI, 389; Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 261; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri, Türkiye Diyanet Vakfı*, Ankara 2013, s. 20.

²⁴ Bu konu ile ilgili tartışmalar için bk. Kevserî, *Hüsnü't-Tekâdî*, s. 30-33; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 200; Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, İstanbul, XVI, 3.

Ebû Yûsuf fıkıh ve hadisin yanında tefsir, siyer, megâzî ve eyyâmü'l-Arab'ı da iyi bilen döneminin seçkin âlimlerinden biridir.²⁵ İlmî elde etme konusundaki azmi, iradesi ve çalışkanlığı herkes tarafından takdir edilmiştir.²⁶ Bu konu ile ilgili olarak kaynaklarda onun ilim elde etmek için gösterdiği gayreti ortaya koyan pek çok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerden birinde Ebû Yûsuf'un, Eyyâmü'l-Arab'ı iyi bilmediği için Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî tarafından eleştirilmesi üzerine evine kapanarak bu konuyla ilgili günlerce çalışma yaptığı belirtilir.²⁷

Ebû Yûsuf'un derslerine iştirak ederek pek çok kişi onun ilminden faydalanmıştır. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Bişr b. Velîd el-Kindî, Bişr b. Gıyâs, Yahyâ b. Maîn, Hilâl b. Yahyâ er-Re'y, Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî, Esed b. Furât ve Yahyâ b. Âdem ondan ilim tahsil eden öğrencilerin en meşhur olanlarıdır.²⁸

Ebû Yûsuf'un biyografisine genel tabakat kitaplarının yanı sıra Ebû Hanîfe'nin hayatını ele alan eserlerde de yer verilmektedir. Bu konu ile ilgili müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Bu kitaplara aşağıda zikrettiğimiz eserler örnektir:

1. *Menâkıbü Ebî Yûsuf*: Zehebî tarafından kaleme alınan bu eser M. Zâhid Kevserî ve Ebû'l-Vefâ el-Efganî tarafından 1366 yılında Kahire'de neşredilmiştir.
2. *Hüsni't-tekadî fî sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kadî*: M. Zahîd Kevserî tarafından kaleme alınan bu eser 1948 yılında Kahire'de neşredilmiştir.
3. *Ebû Yûsuf: Hayâtühû ve Âsâruhû ve Ârâ'ühû'l-Fıkhiyye*: Mahmûd Matlûb tarafından kaleme alınan bu eser 1972 yılında Bağdat'da neşredilmiştir.

1.1.2. Ebû Yûsuf'un Eserleri

Ebû Yûsuf Hanefî mezhebinde ilk eser telif eden kişilerden biri olarak kabul edilir. Onun en meşhur eseri *Kitâbü'l-Harâc*'dir. Araştırmamıza örneklem olarak seçtiğimiz bu kitabı ileride müstakil bir başlık altında ele alacağız. Ebû Yûsuf'a ait olduğu belirtilen ve günümüze ulaşmayı başarmış olan diğer eserler şunlardır:

²⁵ Matlûb, s. 59-63.

²⁶ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-a'lâm* (thk. Beşşar Avvad Ma'rûf), Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî ty., IV, 1022.

²⁷ Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 261.

²⁸ Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 261.

1. *İhtilâfû Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*: Bu eserde Ebû Yûsuf'un hocaları İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe arasındaki tartışmalar ele alınmıştır. Bu eseri Ebû Yûsuf'dan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayet etmiştir. Serahsî, Muhammed b. Hasan'ın bu esere ilaveler yaptığını belirtir. Ebû Yûsuf'la ilgili çalışmalar yapan son dönem âlimlerinden Muhammed Ebû Zehre ve Mahmûd Matlûb herhangi bir ilavenin olmadığını belirtir. Çeşitli fikhî konuları içeren bu eser Ebü'l-Vefâ el-Efgânî tarafından Kahire'de 1357 yılında neşredilmiştir. Ayrıca İmam Şâfiî'nin Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'da 1993 yılında neşredilen *el-Ümm* adlı eserinin sonunda da yer almaktadır.²⁹
2. *Kitâbü'r-Red 'ale's-Siyeri'l-Evzâi*: Ebû Hanîfe devletler hukuku alanında (siyer) imlâ yoluyla Muhammed b. Hasan'a bir kitap yazdırmıştır. Muhammed b. Hasan'a nisbet edilen ve *es-Siyerü's-Sağîr* adıyla bilinen bu eser Evzâi tarafından kaleme alınan *Kitâbü Siyeri'l-Evzâi* isimli eserde eleştirilmiştir. Ebû Yûsuf da Evzâî'nin eleştirilerine cevap niteliğinde olmak üzere bu kitabı kaleme almıştır. Bu eserle Ebû Yûsuf hocasının görüşlerini müdafaa etmiştir. Bu eser Ebü'l-Vefâ el-Efgânî tarafından Kahire'de 1357 yılında neşredilmiştir. Ayrıca İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* (Beyrut 1993) adlı eserinde *Kitâbü Siyeri'l-Evzâi* başlığıyla yer almaktadır.³⁰
3. *Kitâbü'l-Âsâr*: Bu kitapta Ebû Yûsuf'un oğlu Yûsuf babası kanalıyla Ebû Hanîfe'nin ve Hammâd'ın naklettiği bazı hadisleri ve fikhî konuları kaleme almıştır. Bu kitapta yer alan rivayet senetlerinde Ebû Hanîfe kendisine ulaşan bilgileri Hz. Peygamber'den, sahabeden veya tâbiînden nakletmektedir. Bu sebeple kitap Ebû Hanîfe'nin müsnedi olarak bilinmektedir. Günümüze tam olarak ulaşamamıştır. Kitabın çok az bir kısmının eksik olduğu tahmin edilmektedir. Bu eser Ebü'l-Vefâ el-Efgânî tarafından Kahire'de 1355 yılında neşredilmiştir.³¹

Zikrettiğimiz bu kitapların dışında kaynaklarda Ebû Yûsuf'a ait olduğu belirtilen bazı kitap isimleri zikredilmektedir. Fakat bu eserlerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Bu eserler şunlardır:

²⁹ Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 264.

³⁰ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist* (thk. Rıza Teceddüd), Tahran 1971, s. 256-257; Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 264.

³¹ Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 264; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe* (trc. Osman Keskinoglu), s. 228.

1. *Edebü'l-Kadî*: Kâtip Çelebi'nin³² zikrettiği bu eserin bir nüshası Tunus Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kitapta bu eserin Ebû Yûsuf'a ait olduğunu belirten bir ifade bulunduğu için Fuat Sezgin tarafından ona isnad edilmiştir.³³ Ancak Mahmûd Matlûb bu kitabın Ebû Yûsuf'a ait olmadığını belirtmektedir.³⁴
2. *el-Mehâric*: M. Zâhid Kevserî, bu kitabın Ebû Yûsuf'a ait olduğunu belirtmektedir.³⁵ Müsteşrik J. Schacht Muhammed b. Hasan'a ait olduğunu söyleyerek bu kitabın basımını yapmıştır. Mahmûd Matlûb ise bu kitabın Ebû Yûsuf'a ait olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmadığını zikretmektedir.³⁶
3. *Kitâb fî Usûli'l-Fıkh*: Bazı kaynaklarda İslâm Hukuk Usûlü ile ilgili ilk eser telif edenin Ebû Yûsuf olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber Ebû Yûsuf'un bu alanda telif ettiği herhangi bir eser günümüze ulaşmamıştır.³⁷
4. *Mebûsû*: Kaynaklarda Ebû Yûsuf'un eserleri arasında zikredilen *Mebûsû* günümüze ulaşmayı başaramamış bir eserdir.³⁸
5. *Kitâbü'l-Cevâmî'*: Bu kitabın fıkıh alanındaki bazı tartışmalı konulara açıklama getirmek için Yahyâ b. Hâlid'e yazıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu eserin 40 bölümden oluştuğu nakledilmektedir.³⁹
6. *Kitâbü'r-Red 'alâ Mâlik b. Enes*: Kaynaklarda Ebû Yûsuf'un Medine'ye giderek Mâlik b. Enes ile görüştüğü zikredilmektedir. Muhtemelen bu eser Mâlik b. Enes'in bazı fikhî görüşlerine itiraz niteliğindedir.⁴⁰
7. *Kitâbü İhtilâfi'l-Emsâr*: Günümüze ulaşmayan bu eserin Ebû Yûsuf'a ait olduğu belirtilmektedir.⁴¹
8. *Kitâbü'l-Emâlî*: Bu kitapta öncelikle ibadet konuları olmak üzere pek çok fikhî konu ele alınmıştır. Kitap günümüze nüsha olarak ulaşmamıştır. Fakat içerisinde

³² Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebî, *Keşfüz'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn* (thk. M. Şerefettin Yaltkaya), Beyrut: Dâru İhyâü'l-Turâsi'l-A'rabî ty., I, 46.

³³ Fuat Sezgin, *GAS*, I, 421.

³⁴ Matlûb, s.100.

³⁵ Kevserî, *Hüsnü't-Tekâdî*, s. 33.

³⁶ Matlûb, s. 102.

³⁷ İbn Hallikân, VI, 389; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim* (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf), Dimaşk: Dâru'l-Kalem 1992, s. 315-317.

³⁸ Kâtip Çelebî, II, 1581; Babanzade İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul 1951, II, 536.

³⁹ Nedîm, s. 256-257.

⁴⁰ Nedîm, s. 256-257.

⁴¹ Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, IV, 122.

yer alan konular İmâm Muhammed kanalıyla günümüze ulaşmayı başarmıştır.⁴² Bu kitapta Ebû Yûsuf'un ders notları bulunmaktadır.⁴³ İbnü'n-Nedîm bu eserin 36 bölümden oluştuğunu nakletmektedir.⁴⁴ Serahsî *el-Mebsût* isimli eserinin pek çok yerinde bu kitaba atıfta bulunmaktadır.⁴⁵

9. *Kitâbü'n-Nevâdir*: Leknevî ve Kuraşî bu eserin Ebû Yûsuf'a ait olduğunu belirtmektedir.⁴⁶
10. *Müsnedü'l-İmâm Ebî Yûsuf*: Kâtip Çelebi bu eserin Ebû Yûsuf'a ait olduğunu belirtmektedir.⁴⁷
11. *Kitâbü's-Salât*: Namaz hakkında çeşitli meselelere yer vermektedir.
12. *Kitâbü'z-Zekât*: Zekâtla ilgili konulara yer veren bir eserdir.
13. *Kitâbü's-Sıyâm*: Bu eserde oruç hakkında çeşitli meselelere değinilmektedir.
14. *Kitâbü'l-Ferâiz*: Miras hukuku alanında yazılmış bir eserdir.
15. *Kitâbü'l-Büyû'*: Alış veriş ile ilgili konulara değinen bir eserdir.
16. *Kitâbü'l-Hudûd*: Bu eserde ceza hukuku alanını kapsayan konular ele alınmıştır.
17. *Kitâbü'l-Vekâle*: Vekâlet hakkındaki hükümlere yer veren bir eserdir.
18. *Kitâbü'l Vesâye*: Vasiyet konusu hakkındaki hükümlere yer verilmektedir.
19. *Kitâbü's-Sayd ve'z-Zebâih*: İslâm hukukuna göre avlanmanın ve hayvan kesiminin hükümlerine yer verilen bir eserdir.
20. *Kitâbü'l-Gasb ve'l-İstibra*: Gasb hakkında çeşitli meselelerin ele alındığı bir eserdir.
21. *Kitâbü'l-Asl*: Çeşitli fıkıh konularını ele alan bir eserdir.⁴⁸

⁴² Kevserî, *Hüsnü't-Tekâdî*, s. 33.

⁴³ Kâtip Çelebî, I, 164.

⁴⁴ Nedîm, s. 256-257.

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 166.

⁴⁶ Kureşî, II, 220; Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Na'sani), Kahire: Matbaatü's-Saade 1324, s. 225.

⁴⁷ Kâtip Çelebî, II, 1680.

⁴⁸ Kâtip Çelebî, II, 1581.

1.1.3. Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* Adlı Eseri

Arapça “hrc” kökünden türeyen harâc kelimesi topraktan çıkan şeyler için kullanılan bir isimdir. Çoğulu ahrâc, ahârîc ve ahrice şeklinde gelmektedir. Bu kelimeye çoğunlukla kaynakların gelirleri ile ilgili anlamlar yüklenmiştir. Genel olarak halkın sahip olduğu varlıklardan alınan vergiler için kullanılan bir terim olan harâc, tarihsel süreç içerisinde bilhassa topraktan alınan vergiler için kullanılmıştır. Harâc literatürünün bu isimle anılması kelimenin genel anlamından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* isimli eseri halkın sahip olduğu mal varlıklarından, bu mal varlıklarının statüsünden ve onlardan alınacak vergi miktarlarından bahsetmektedir.

Ebû Yûsuf bu eserinde dönemindeki malî konuların yanı sıra muâmelât, ceza ve idare hukuku alanındaki çeşitli konuları ele almaktadır. Bu eseri Ebû Yûsuf'un Hârûnürreşîd'in isteğiyle kaleme aldığı rivayet edilmektedir.⁴⁹ Fakat eserin hiçbir yerinde Hârûnürreşîd'in ismi yer almamaktadır. Bununla beraber eserin başlangıcında Ebû Yûsuf bu eserini niçin vücuda getirdiğini belirtirken emîrû'l-mü'minîn talebi üzerine bu kitabı kaleme aldığını belirtmektedir.⁵⁰

Eserin başlangıcında Ebû Yûsuf'un halifeye nasihatlerinin bulunduğu bir hitap bölümü yer almaktadır. Bu bölümden sonra halife tarafından Ebû Yûsuf'a sorulduğu anlaşılan yirmi dokuz sorunun cevaplandığı, otuz üç bölümden müteşekkil bir metin bulunmaktadır.⁵¹ *Kitâbü'l-Harâc*'ın bazı nüshalarında bu bölümler fasıl olarak zikredilmektedir.⁵² Ebû Yûsuf'un yaşadığı dönemde kaleme alınan diğer eserlerde de görülmesi muhtemel olan bölümler arasındaki hacimsel orantısızlık bu eserde de mevcuttur. Ayrıca ilk dönem fıkıh eserlerinde de çokça karşılaşılan metin içerisinde başlıksız alt bölüm oluşumu bu eserde de görülmektedir. Kitabın çeşitli bölümleri arasında zaman zaman kopukluk ve kesişmenin yanı sıra bazı bölümlerinde konu tekrarının bulunması kitabın konu işlenişindeki ve bölüm geçişindeki düzenini ve ahengini bozmaktadır. Nitekim çalışmamızda çeşitli bilgilerin tespitini yaparken konu başlıklarıyla oldukça alakasız yerlerde bir takım bilgilerin karşımıza çıkması ve bu bilgileri bir araya getirirken zorluk çekmemiz bunu açıkça göstermektedir.

⁴⁹ Kâtib Çelebî, II, 1415.

⁵⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 76-77.

⁵¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 51-54.

⁵² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Bulak 1302, s. 218-219.

Eserde bölümler arası geçişler, genellikle halife tarafından sorulduğu izlenimini veren bazı sorularla sağlanmaktadır. Ayrıca belirli bir konu ile ilgili fikhî tartışmalara yer verildikten sonra da aynı kalıp ifadelerle Ebû Yûsuf'un görüşüne geçiş yapılmaktadır. Bu kalıpsal ifadeleri yorumlayan Norman Calder, bu eserin Ebû Yûsuf hayattayken onun tarafından yazılmadığı görüşünü savunmuştur. Ancak onun savunduğu bu görüşün karşısında yer alan araştırmacılar ilk dönem müelliflerinin eserlerinde bu ifadelere sık sık başvurulduğunu belirtmektedir.⁵³

Kitâbü'l-Harâc'ın içerisinde yer alan konular özetle şu şekilde zikredilebilir: Eserin ilk bölümünde ganimetin tarifi, paylaşım şekli ve humus ile ilgili hükümlere yer verilmektedir. İkinci bölümde fey ve haraçla ilgili konular yer almaktadır. Daha sonraki bölümlerde Sevâd, Şam, el-Cezîre, Basra ve Horasan topraklarının nasıl ele geçirildiği, bu bölgelerde bulunan arazilerin statülerinin neler olduğu vergi hukuku kapsamında değerlendirilmektedir. Ardından haraç ve öşür ile ilgili konulara yer verilmektedir. Bu konuların kitabın çeşitli bölümlerinde iç içe geçtiği görülmektedir. Daha sonra sadakalarla ilgili bir bölüm yer almaktadır. Akabinde sularla ilgili çeşitli hükümlere yer verilen bir bölüm bulunmaktadır. Sonrasında vergi tahsil edilirken dikkat edilmesi gereken hususların izah edildiği bölüme yer verilmektedir. Kitap ceza hukuku ile ilgili çeşitli konuların ele alındığı bölümle sonlanmaktadır.⁵⁴

Kitâbü'l-Harâc'ın içeriğine göz atıldığında içeriği ve muhtevasından da anlaşılacağı üzere onun öncelikle arazi ve vergi hukuku ile ilgili olduğu gözlemlenmektedir. Bununla beraber bu eserin kamu maliyesi ile ilgili konulara da yer verdiği görülmektedir. Müellif kamu maliyesi ile ilişkili olarak toplumsal hayatın yanı sıra siyasî hayata dair değerlendirme yaparak dönemdeki devlet idaresiyle ilgili bilgiler de sunmaktadır. Ayrıca devletin vergi politikasıyla ilgili sahip olması gereken çeşitli ilkelere yer vermektedir.⁵⁵

Eserde Hz. Peygamber'in devlet idaresi ile ilgili uygulamalarına sıkça rastlanmaktadır. Bu uygulamalar sahâbî ve tâbiîn tarafından nakledilmektedir. Ehl-i Re'y içerisinde hadis bilgisi ile de ön plana çıkan Ebû Yûsuf, bu eserinde pek çok hocasından senetli rivayete yer vermekle birlikte "Bazı Kûfeli âlimler", "Bazı Medineli şeyhler" gibi

⁵³ Cengiz Kallek, "Kitâbü'l-Harâc", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 101-104.

⁵⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 76-617.

⁵⁵ Kallek, "Ebû Yûsuf'un İktisâdî Görüşleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul, 1997, s. 1-18.

ifadeler kullanarak isim vermeksizin rivayette de bulunmaktadır.⁵⁶ Müellif yaşadığı dönemin ilim adamlarının görüşlerine de yer vermektedir. Konuyu ele alırken tartışmalar varsa önce mevcut ihtilafı belirtip sonra kendi görüşünü zikretmektedir. Bazı konularda mevcut olan alternatif görüşler arasında tercih yapma yetkisini ise halifeye bırakmaktadır.⁵⁷

Ebû Yûsuf'un bu eserinde bazı konuları ele alırken hocası Ebû Hanîfe'nin görüşüne muhalefet ettiği,⁵⁸ kendi müstakil icihatlarına yer verdiği, bazı fakihlerin görüşlerini hocasının görüşlerine tercih ettiği de görülmektedir.⁵⁹ Bu bağlamda bu eser, Ebû Yûsuf'un bilimsel yaklaşımını ön plana çıkarması yönüyle de önem arz etmektedir.

Tarihî açıdan bakıldığında müellifin İslâm topraklarının sınırlarının hızla genişlediği Hz. Ömer dönemi uygulamalarına yer vermesinden, İslâmî fetihleri gerekçeleri ile sunmasından bu konulara tam manasıyla hâkim olduğu söylenebilir. İbn İshak'dan ders almasının, siyer ve megâzî alanına ilgi duymasının bu başarısında büyük bir payı olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁶⁰

Kitâbü'l-Harâc önce tek bir yazma nüsha göz önünde bulundurularak tahkiksiz bir şekilde el-Matba'atü'l-Emîriyye tarafından 1302 yılında Bulak'da neşredilmiştir. Ardından Bulak neşri ve başka bir nüshası (el-Hizânetü't-Teymûriyye, Fıkıh, no: 674 kayıtlı yazma nüsha) ele alınarak el-Matbaatü's-Selefiyye tarafından 1346, 1352, 1382, 1392, 1396 ve 1397 yıllarında Kahire'de; 1399 (1979) yılında Beyrut'da *Mevsûatü'l-Harâc* isimli eserin içerisinde tahkikli olarak neşredilmiştir. Fakat bu tahkikli neşirlerde pek çok hata bulunmaktadır. Eserin tam manasıyla tahkiki Abdülazîz b. Muhammed er-Rahbî (ö. 1184/1770) tarafından yapılan *Fıkhü'l-Mülûk ve Miftâhu'r-Ritâci'l-Mürsad 'alâ Hizâneti Kitâbi'l-Harâc* isimli şerhin iki cilt halinde 1973 ve 1975 yıllarında Bağdat'da neşredilmesiyle sağlanmıştır. Bu şerhin tahkikini Ahmed Ubeyd el-Kebîsî yapmıştır. Bu şerhte *Kitâbü'l-Harâc* metni sayfanın üst kısmında şerhi ise alt kısmında yer almaktadır. Eserin tamamında metinle şerh bu sistemle ayrıştırılarak kolayca karşılaştırma yapılmasına imkân sağlanmıştır. Kebîsî tahkikinde şerhin iki yazmasını ve *Kitâbü'l-Harâc* metninin baskılarını esas almıştır. Eser Muhammed İbrahim el-Bennâ tarafından 1981 yılında Kahire'de; İhsan Abbâs tarafından 1405 (1985) yılında

⁵⁶ Meselâ bk. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 149-150.

⁵⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

⁵⁸ Daha fazlabilgi için bk. Kevserî, *Fıkhü Ehli'l-İrak ve Hadîsühüm*, s. 55.

⁵⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 121.

⁶⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 121-138.

Beyrut’da neşredilmiştir.⁶¹ Ayrıca *Kitâbü’l-Harâc*’ın yeni bir yazma nüshası bulunmuştur. Bu eser Berlin Devlet Kütüphanesi’nde mevcuttur.

Kitâbü’l-Harâc öncelikle Müderriszâde Mehmed Atâullah Efendi tarafından Osmanlı Türkçesi’ne kazandırılmıştır. Bu eseri esas alan İsmail Karakaya 1982 yılında Ankara’da eseri sadeleştirerek neşretmiştir. Atâullah Efendi’den sonra Rodosîzâde Mehmed Efendi tarafından Osmanlı Türkçesi’ne çevrilmiştir. Bu eser Ali Özek tarafından 1968 ve 1973 yıllarında İstanbul’da neşredilerek günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Ayrıca bu eser Âbid Ahmed Ali tarafından *Kitabul-Kharaj: Islamic Revenue Code* ismiyle 1979 yılında Lahor’da İngilizce’ye; E. Fegnan tarafından *Le Livre de L’impôt Foncier* ismiyle 1921 yılında Paris’de Fransızca’ya; M. N. Siddîkî tarafından 1966 yılında Lahor’da Urduca’ya; *Ilkitab al-Kharag* ismiyle 1906 yılında Roma’da özet bir şekilde İtalyanca’ya tercüme edilmiştir. Eserin *Taxation in Islam* ismiyle A. Ben Shemesh tarafından 1962 yılında Londra’da bir kısmı İngilizce’ye tercüme edilmiştir. Ayrıca Farsça, Malayca ve Rusça çevirileri de bulunmaktadır.⁶²

Biz çalışmamızda İstanbul, Bağdat, Londra, Kudüs, Ürdün gibi çeşitli yerlerde bulunan yazma eserleri ve *Kitâbü’l-Harâc*’ın mevcut olan baskılarını ele alarak çok kıymetli bir çalışmaya imza atan Muhammed el-Menâsîr’in 2009 yılında neşrettiği eseri esas aldık. Muhammed el-Menâsîr bu çalışmasında *Kitâbü’l-Harâc*’ın on yedi ayrı yazma nüshasını ve beş ayrı baskısını ele alarak toplamda yirmi iki ayrı nüshayı taramak suretiyle *Kitâbü’l-Harâc*’ın en doğru ve en mükemmel metnini inşa etmiştir.⁶³ Bu eserde yirmi iki ayrı nüsha alfabetik sistemle kodlanarak nüshalar arasındaki farklar ortaya konulmuştur. Ayrıca Menâsîr bu çalışmasında *Kitâbü’l-Harâc* içerisinde bulunan bazı rivayetlerin hadis kitaplarındaki yerlerini de tespit ederek araştırmacılara büyük kolaylık sağlamış, Ebû Yûsuf’un naklettiği rivayetlerinin değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır.⁶⁴ Menâsîr çalışmasının başlangıcında Ebû Yûsuf ve *Kitâbü’l-Harâc* hakkında çok önemli bilgiler de zikretmektedir.⁶⁵

⁶¹ Kallek, “Kitâbü’l-Harâc”, *DİA*, XXVI, 101-104.

⁶² Kallek, “Kitâbü’l-Harâc”, *DİA*, XXVI, 101-104; Kallek, “Ebû Yûsuf’un İktisâdî Görüşleri”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul, 1997, s. 1-18; Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, İstanbul 2018.

⁶³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 7.

⁶⁴ Bk. Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 521.

⁶⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 15-74.

1.2. Karşılaştırmaya Esas Alınan Siyer-Megâzî Müellifleri ve Eserleri

Kitâbü'l-Harâc'da tespit edilen siyer ve megâzî rivayetleri öncelikle İbn İshak'ın (ö. 151/768) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* ismiyle bilinen eseriyle karşılaştırılmıştır. Bu eser İbn İshak'ın en önemli çalışması olarak bilinmektedir. İbn İshak'ın yaşadığı dönemde Hz. Peygamber'in yaşamıyla ilgili yazılan eserlere genellikle megâzî; bazen bu eserlerin içeriğini ortaya koymak için megâzî ve siyer ismi kullanıldığı için bu kitabın ismi bazı kaynaklarda *Kitâbü'l-Megâzî* ve *Kitâbü's-Sîre ve'l-Mübtede'* ve *'l-Megâzî* şeklinde geçmektedir. İbn Hişâm'ın bu eser üzerinde çalışmasından sonra *es-Sîre* ismi yaygınlık göstererek bu eser *Sîretü Resûlillâh* ve *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimleriyle tanınır olmuştur.⁶⁶ Bu eser Abbâsî halifesi Mansûr'un İbn İshak'dan kendi dönemine kadar yaşanmış olan tarihi olayları anlatan bir tarih kitabı yazmasını istemesi üzerine kaleme alınmıştır. İbn İshak Halife Mansûr'un talebi doğrultusunda elindeki mevcut malzemeye bir kitap yazmıştır. Bu kitabı halifenin çok ayrıntılı bulması üzerine İbn İshak oluşturduğu eseri ihtisar etmiştir. Abbâsîler döneminde saray kütüphanesine yerleştirilen bu nüsha Seleme b. Fazl'ın eline geçmiş ve onun tarafından nakledilmiştir. Çalışmada bu eserin Ahmed Ferîd tarafından çeşitli kaynaklardan derlenerek oluşturulan, Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye tarafından 2004 yılında Beyrut'da neşredilen baskısı esas alınmıştır.

Bu eserin karşılaştırmaya esas alınmasının pek çok sebebi bulunmaktadır. Öncelikle bu eser siyer ve megâzî literatüründe büyük bir öneme sahiptir. Bu alanda ilk olarak yazılmış ve günümüze büyük ölçüde ulaşmayı başarmış ender eserlerden biridir. Ayrıca Ebû Yûsuf'un İbn İshak'dan bir süre siyer ve megâzî dersi almış olması da bu eserin karşılaştırmaya alınmasını önemli kılmıştır. Bunların yanında eserin çeşitli kaynaklardan toplamak suretiyle Ahmed Ferîd tarafından vücuda getirilmiş hali karşılaştırmaya esas alınarak olabildiğince kapsamlı bir karşılaştırma yapılmasına zemin hazırlanmıştır.

İbn İshak ve eserinin siyer ve megâzî alanındaki üstünlüğünü görebilmek için bu eserin oluşumunu sağlayan İbn İshak'ın ilmî kişiliğinin bilinmesi de gerekir. Kısaca söz etmek gerekirse İbn İshak'ın farklı alanlarla ilgili ilim öğrenme çabası ve gayreti hayatının her safhasında açıkça görülmektedir. O öncelikle babasından daha sonra pek çok farklı kişiden siyer, megâzî, şiir, *eyyâmü'l-Arab* ve *ensâb* ile ilgili konularda bilgi almaya

⁶⁶ Mustafa Fayda, "İbn İshak", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 93-96.

gayret etmiştir. Bu bilgilerle yetinmeyerek Hz. Peygamber'den önceki tarihi olayları da araştırmıştır. Bu amaçla İncil'i ve Tevrat'ı okuduğu, dinler tarihi alanında daha çok malumat elde edebilmek için Mısır'da Süryanice'yi öğrendiği belirtilmektedir.⁶⁷ İbn İshak'ın siyer ve megâzî başta olmak üzere çeşitli ilim dallarıyla ilgili malumata tam vakıf olduğunu ve bu ilim dallarındaki üstünlüğünü İbn Şihâb ez-Zührî, Süfyân b. Uyeyne gibi alanında uzman pek çok ilim adamı belirtmiştir. Siyer ve megâzî alanıyla ilgili Medine'de topladığı malzemenin önemli ölçüde olduğunu zikretmişlerdir.⁶⁸ Kaynaklarda İbn İshak'ın ilmî otoritesini ortaya koymak için ekserisi sahâbî çocuğu olan ve sayısı yüze ulaşan Medinelî meşhur ravilerden hadis aldığı bilgisine yer verilmektedir. Hatta Enes b. Mâlik, Saîd b. Müseyyeb gibi bazı sahâbîlerle görüştüğü ve onlardan ders aldığı belirtilmektedir.⁶⁹ İbn İshak'ın eserinin genel özelliklerine bakıldığında ele aldığı konuyu hadislerle irtibatlandırmada çok başarılı olduğu görülmektedir. Çeşitli hocalardan aldığı derslerin katkısıyla bu başarıya ulaştığı yadsınamaz bir gerçektir.

Karşılaştırma için kullandığımız ikinci kaynak ise Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Megâzî* adlı eseridir. Bu çalışmada Marsden Jones tarafından tahkik edilip 1966 yılında Londra'da Oxford University Press tarafından neşredilen nüsha esas alınmıştır. Bu eserin seçilmesinde müellifin Ebû Yûsuf'un çağdaşı olması ve eserinin megâzî literatürü alanında oldukça zengin ve detaylı bilgiler içermesinin önemli bir rolü olmuştur. Ayrıca çeşitli eserlerde de işaret edildiği gibi Vâkıdî ile Ebû Yûsuf arasında hoca öğrenci ilişkisi vardır. Bu bağlamda Ebû Yûsuf'un dönemindeki siyer ve megâzî birikiminden ne denli haberdar olduğunun ortaya koyulması açısından da bu karşılaştırma önem arz etmektedir. Diğer yönden karşılaştırmaya esas alacağımız bu eserin müellifi olan Vâkıdî'nin bazı hususiyetlere sahip olması da onun eserini karşılaştırma konusu yapmamızın mutlaka gerekli olduğunun önemli bir göstergesidir. Bu sebeple Vâkıdî'nin hayatı ve yetiştiği çevreye kısa da olsa değinmek gerekmektedir.

Mevâlî zümresinden olan Vakîdî, ömrünün büyük bir bölümünü Medine'de geçirmiştir. Bu zaman sürecinde sahâbî torunlarından önemli ölçüde bilgi toplayarak yararlanma yoluna gitmiştir. Ma'mer b. Râşid, Osman b. Dahhâk el-Medenî ve Ebû Ma'ser es-Sindî'den siyer ve megâzî dersleri alarak bu alanda uzmanlaşmıştır. Siyer ve megâzîye

⁶⁷ Fayda, "İbn İshak", *DİA*, XX, 93-96.

⁶⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'* (thk. Şuayb el-Arnaut, Beşşâr Ma'rûf, vd.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1985, VII, 36.

⁶⁹ Fayda, "İbn İshak", *DİA*, XX, 93-96.

olan özel ilgisi sebebiyle gazve ve seriyyelerin yapıldığı Mekke ve Medine'nin yanı sıra Hicaz bölgesindeki pek çok yere giderek incelemeler yapmıştır. Medine'de Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemine ait belgeleri toplayarak bu belgelerde yer alan çok kıymetli megâzî bilgilerini kaydetmiştir. Vâkıdî araştırmacı kişiliği neticesinde pek çok farklı alanda bilgi birikimine sahip olmuştur. Bu amaçla farklı ilim dallarında uzmanlaşmış birçok kişiden yararlanmıştır. Mâlik b. Enes'den, İbn Cüreyc'den Üsâme b. Zeyd el-Leysî'den hadis; Evzâî'den Süfyân es-Sevrî'den ve Ebû Yûsuf'dan fıkıh dersleri almıştır. Bu gayreti neticesinde öncelikle siyer, megâzî ve fetih tarihi olmak üzere hadis, fıkıh gibi pek çok farklı sahada bilgi birikimine sahip olmuştur.⁷⁰ Vâkıdî'nin megâzî alanında otorite olarak kabul edilmesini sağlayan bu özel çabası ve gayretinin yanı sıra ilmi kişiliği onun eserini karşılaştırmaya esas almamızı gerekli kılmıştır.

Karşılaştırmaya esas aldığımız kaynak kitapların üçüncüsü İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eseridir. Kaynaklarda tarih, ensâb, şiir ve nahiv alanında uzman olarak zikredilen İbn Hişâm, İbn İshak'ın eserini yeniden düzenleyerek *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserini oluşturmuştur. Bu eseri İbn İshak'ın ravisi olan Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî'nin Kûfî ve Bağdâdî isimleriyle bilinen nüshasını esas alarak hazırlamıştır. İbn İshak'ın eserine bazı ilaveler yapmak suretiyle oluşturduğu *es-Sîretü'n-Nebeviyye* zamanla onun ismiyle zikredilmeye başlanmıştır.⁷¹ Çalışmada bu eserin Mustafa es-Sakkâ, İbrâhim el-Ebyârî ve Abdülhafiz eş-Şelebî tarafından 4 cilt olarak 1375 (1955) yılında Kahire'de neşredilen nüsha esas alınmıştır. İbn Hişâm'ın eserinin büyük bir kısmını İbn İshak'ın nakilleri oluşturmuştur.

Çalışmada karşılaştırma yapmak için yararlanılan son kaynak ise İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* adlı eseridir. Karşılaştırmada bu eserin Ali Muhammed Amr tarafından tahkik edilen ve 1421 (2001) yılında Kahire'de 11 cilt olarak neşredilen nüsha esas alınmıştır. Bu eserin 2. cildinde zengin siyer ve megâzî malumatı bulunmaktadır. Bilindiği üzere İbn Sa'd, Vâkıdî'nin öğrencisidir. Hatta bazı kaynaklar onun Vâkıdî'nin kâtibi olduğunu zikretmektedir.⁷² Bu açıdan İbn Sa'd'ın eseri de karşılaştırmada yer almıştır.⁷³

⁷⁰ Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 471-475.

⁷¹ Fayda, "İbn Hişâm", *DİA*, Ankara 1999, XX, 71-73.

⁷² Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, Ankara 1999, 294-297.

⁷³ Karşılaştırmaya esas aldığımız müelliflerin eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2008.

BÖLÜM 2: KİTÂBÜ'L-HARÂC'DA YER ALAN SİYER VE MEGÂZÎ RİVÂYETLERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde Ebû Yûsuf'un hayatı, ilmî kişiliği ve *Kitâbü'l-Harâc* isimli eseri ile ilgili genel bilgileri sunduk. Bu bilgilerin yanısıra araştırmamızın üçüncü bölümünde karşılaştırma yaparken esas alacağımız bazı siyer ve meğâzî kitapları ile ilgili bilgileri zikrettik. Konu edindiğimiz bu kitapların yapacağımız karşılaştırma için seçilme sebeplerini ve önemini belirttik. Çalışmamızın bu bölümünde *Kitâbü'l-Harâc*'da yer alan siyer ve meğâzî rivayetlerinin tespitini yapıp, elde ettiğimiz verileri konu başlıkları halinde sıralayarak kronolojik olarak düzenlemeye çalışacağız. Ayrıca tespitini yaptığımız rivayetin hangi bağlamda ele alındığını da göstermeye gayret edeceğiz.

2.1. Bedir

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc* adlı kitabının farklı bölümlerinde çeşitli konuları ele alırken Bedir Savaşı'na dair bir takım bilgilere yer vermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bedir Savaşı'nın çeşitli safhalarıyla ilgili altı rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Bedir Savaşı'na katılmamış olmalarına rağmen ganimetten pay alanlar, savaşta mücahitlerin ganimete karşı tutum ve davranışları, Bedir'de elde edilen ganimetlerin nerede ve ne zaman paylaştırıldığı zikredilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ganimetten safiyy olarak neyi seçtiği, savaşa katılanlar arasında yaya veya atlı olma durumuna göre ganimetin nasıl paylaştırıldığı, esirlerin serbest bırakılma şartının ne olduğu bilgilerine yer verilmiştir.

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Bedir Savaşı ile ilgili rivayetleri farklı bağlamlarda sunmuştur. Bu rivayetlerin önemli bir kısmı ganimet ve ganimetlerin paylaşılması ile ilgilidir. Tespit ettiğimiz rivayetleri, bağlamlarıyla birlikte savaşın tarihsel seyrini de göz önünde bulundurarak başlıklar halinde şu şekilde zikredebiliriz.

a) Bedir Savaşı'na Katılmayıp Ganimetten Pay Alan Sahâbîler

Ebû Yûsuf'un Bedir Savaşı hakkında bilgi sunan rivayetlerini kronolojik olarak sıraladığımızda öncelikle hangi sahâbîlerin bu savaşa katılmadığı bilgisi karşımıza çıkmaktadır. Ebû Yûsuf, savaştan önce müşriklerin İslâm'a davet edilmesinin gerekli olup olmadığı, bu konu ile ilgili Resûlullah'ın uygulamalarının neler olduğu, yenilgiye

uğrayan âsilerin malları ve çocukları hakkında nasıl hüküm verileceği konularını izah ederken Hz. Peygamber'in savaşlarda dikkat ettiği hususları detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu bağlamda ganimetin nerede dağıtılması gerektiği ile ilgili rivayetlere de yer verip Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin nerede paylaştırıldığı hususuna da temas etmiştir. Ebû Yûsuf'a göre ganimet emniyet altına alındıktan sonra paylaştırılmalıdır. Bunun için Ebû Yûsuf ganimetin İslâm topraklarında güvenli bir yerde paylaştırılması gerektiğini belirtir. Bu konuyu örneklendirmek için Bedir ganimetlerinin Medine'ye ulaşıldıktan sonra paylaştırıldığını ifade eder. Bu rivayetin devamında Hz. Osman'ın evli bulunduğu Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye hasta olduğu için Bedir ordusuna katılmadığını ve Medine'de kaldığını, Talha b. Ubeydullah'ın ise Suriye'de bulunduğu için Bedir Savaşı'nda yer almadığını fakat her ikisine de Medine'de ganimetlerden birer sehim verildiğini belirtmiştir. Ebû Yûsuf savaşa katılmadıkları halde bu iki kişinin neden ganimetten pay aldıkları hususu ile Talha b. Ubeydullah'ın Suriye'de niçin bulunduğu açıklık getirmemiştir.⁷⁴

b) Bedir Savaşı'nda Mücahitlerin Ganimet Mallarına Karşı Tutumu

Ebû Yûsuf yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerden sonra Resûlullah'ın savaş ve seferlerdeki uygulamalarını anlatan rivayetlere yer vererek ganimetin helal olduğunu belirtir. Bu konuyu anlatırken Bedir Savaşı'nda nelerin yaşandığına dair bilgi elde edinebileceğimiz bir rivayete daha yer verir. Ebû Yûsuf bu rivayeti Abdullah b. Abbâs'dan nakletmektedir. Rivayette Hz. Peygamber kendisinden önce hiçbir kimseye helal olmadığı halde ganimetin kendisine helal olduğunu söylemektedir. Konu ile ilgili bir diğer rivayet Ebû Yûsuf tarafından Ebû Hureyre'den nakledilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber sahabeye kendilerinden önce hiçbir topluluğa ganimet malının helal olmadığını bildirmektedir. Bu iki rivayetten sonra Ebû Yûsuf, Bedir Savaşı olunca herkesin ganimet malı almaya hücum ettiğini, bunun üzerine Enfâl Sûresi'nin 68. ve 69. âyetlerinin indirildiğini ve bu âyetlerle ganimet malının helal kılındığını belirtmektedir.⁷⁵

c) Bedir Savaşı'nda Elde Edilen Ganimetlerin Medine'de Paylaşılması

Ebû Yûsuf ganimet mallarının nerede taksim edilmesi gerektiği konusunda bilgi verirken rivayetlere geçmeden kendi tercihinin İslâm beldesine ulaştıktan sonra

⁷⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572.

⁷⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572-573.

paylaştırılması şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü açıklarken malların taksiminin savaşılan yerde yapılmasının da caiz olduğunu, fakat malların emniyet ve güvenliği için İslâm topraklarında güvenli bir ortamda paylaşılmasının daha uygun olduğunu söylemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda ganimet olarak alınan malları Medine'ye geldikten sonra paylaştırdığını belirtmiştir.⁷⁶

d) Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in Aldığı Safiyy

Bedir Savaşı ile ilgili bir başka bilgi ise ganimetlerin taksimi bahsinde yer almaktadır. Ebû Yûsuf bu konuyu ele alırken Enfâl Sûresi'nin 41. Âyetini vererek, ganimetin beşte birinin Allah'a, Resûlullah'a, yakın akrabaya, yetimlere, miskinlere ve yolculara ait olduğunu açıklamış ve bunların sahiplerine teslim edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Geri kalan ganimet mallarının ise savaşa katılan askerler arasında paylaşılması gerektiğini söylemiş, bu malların nasıl paylaşılması gerektiğini Resûlullah ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminden örneklerle yer vererek ele almıştır. Burada Resûlullah'ın ganimetten aldığı payları da detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in gazalarda ganimet olarak alınan mallardan payına düşenler dışında hayvan, kılıç ve cariye gibi şeylerden bazısını kendisi için seçtiğini belirtmiştir. Buna "safiyy" denilmektedir. Daha sonra Ebû Yûsuf, Ebü'z-Zinâd'dan nakille Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda safiyy olarak müşrik ordusunda savaşan Âs b. Münebbih'in kılıcını aldığını aktarmıştır.⁷⁷

e) Bedir Savaşı'na Katılan Atlı ve Yayalara Verilen Paylar

Ebû Yûsuf yukarıda yer verdiğimiz Hz. Peygamber'in Bedir'de safiyy olarak neyi aldığı ile ilgili rivayetin öncesinde ganimet taksiminin genel prensiplerini açıklarken Abdullah b. Abbâs'tan rivayetle Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi'nde ganimetleri taksim ederken atlıya 2 sehim, yayaya ise 1 sehim verdiğini belirtmiştir.⁷⁸

f) Bedir Savaşı'nda Esirlerin Fidyeye Karşılığı Serbest Bırakılması

Yukarıda Bedir Savaşı'yla ilgili tespit ettiğimiz rivayetleri kronolojik olarak sıralarken Ebû Yûsuf'un son rivayetinin, Bedir esirlerinin ne şekilde serbest bırakıldığı konusuyla ilgili olduğunu belirtmiştik. Ebû Yûsuf Bedir Savaşı'nda esir alınanların fidye

⁷⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 571-572.

⁷⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 138.

⁷⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 122.

karşılığında serbest bırakıldığını söyleyerek bu konuda bizlere bilgi vermekte, ancak fidenin ne olduğu hakkında malumat sunmamaktadır.⁷⁹

2.2. Uhud

Kitâbü'l-Harâc'da yaptığımız incelemeler sonucunda Uhud Savaşı ile ilgili üç rivayetin bulunduğunu saptadık. Tespit ettiğimiz bu rivayetlerin ilkinde Abdullah b. Ömer'in Uhud Savaşı'na katılmadığı, ikincisinde Nadr b. Enes'in babasının Uhud Savaşı'nda şehit olduğu, üçüncüsünde ise Uhud Savaşı'nda hanım sahâbîlerin yaralıları tedavi ettiği bildirilmektedir. Bu rivayetler *Kitâbü'l-Harâc*'da şu şekilde yer almaktadır.

a) Abdullah b. Ömer'in Uhud Savaşı'na Katılmaması

Yukarıda belirttiğimiz Uhud Savaşı ile ilgili ilk rivayet suç işleyenlere uygulanması gereken hadlerden bahsedilirken sunulmaktadır. Bu konu ile ilgili Ebû Yûsuf yetişkinlik çağına ulaşmamış olan çocuklara had cezası verilemeyeceğini, ayrıca birinin yetişkin olup olmadığı konusunda şüpheye düşülürse 15 yaşına ulaşınca kadar da had cezası uygulanamayacağını söylemektedir. Bu görüşünü Abdullah b. Ömer ile ilgili bir rivayete yer vererek şekillendirmektedir. Bu rivayete göre Abdullah b. Ömer 14 yaşındayken Uhud Savaşı yapılmıştır. Hz. Peygamber, Abdullah b. Ömer'in yaşını küçük bularak bu savaşa katılmasına izin vermemiştir. Abdullah b. Ömer 15 yaşındayken Hendek Savaşı yapılmış, Resûlullah, Abdullah b. Ömer'i yetişkin kabul etmiş ve onun Hendek Savaşı'na katılmasına izin vermiştir.⁸⁰ Ebû Yûsuf, Abdullah b. Ömer'in 15 yaşında Hendek Savaşı'na katılmasından hareketle, şüphe durumunda erkeklerde erişkinlik yaşının başlangıcının 15 olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir.

b) Nadr b. Enes'in Babasının Uhud Savaşı'nda Şehit Olması

Ebû Yûsuf Uhud Savaşı ile ilgili yukarıda belirttiğimiz ikinci rivayeti Ebû Ma'ser ve Hz. Ömer'in azatlı kölesi Gufre'den naklederek vermektedir. Rivayetin öncesinde yer verilen bilgiye göre Hz. Ömer fethedilen yerlerden ganimet malları gelince Hz. Ebû Bekir gibi herkese eşit miktarda dağıtım yapmamıştır. Hz. Ömer insanların faziletlerine, derecelerine, İslâmiyet'e girme sıralarına, savaflara katılmalarına göre paylaşım yapmıştır. Hz. Ömer'in bu uygulaması sırasında zaman zaman kendisine az pay verildiğini düşünen sahâbîlerin Hz. Ömer'den çeşitli talepleri olmuştur. Ebû Yûsuf bu

⁷⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 287.

⁸⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 521.

durumdan bahsederken Uhud Savaşı ile ilgili bir bilgiye de yer vermektedir. Bu bilgiye göre Talha b. Ubeydullah, kardeşi Osman'ı ganimetten pay alması için Hz. Ömer'e getirmiş, Hz. Ömer ona 800 dirhem verilmesini emretmiştir. Daha sonra Nadr b. Enes gelmiş, Hz. Ömer ona 2 bin dirhem verilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Talha b. Ubeydullah, kardeşi Osman'ın, Nadr b. Enes ile aynı derecede olmasına rağmen niçin Nadr b. Enes'e kardeşinden daha fazla pay verildiğini sormuştur. Hz. Ömer bu soruya cevaben Nadr b. Enes'in babasının Uhud Savaşı'nda kendisiyle karşılaşmış, Resûlullah'a ne olduğunu sorduğunu, kendisinin de muhtemelen şehit oldu dediğini, bunun üzerine Nadr b. Enes'in babasının hemen kılıcını çekip şehit oluncaya kadar savaştığını, ancak Osman'ın babasının o sırada savaşta olmayıp koyunlarına bakmakta olduğunu söylemiştir.⁸¹

c) Uhud Savaşı'nda Hanım Sahâbîlerin Yaralıları Tedavi Etmesi

Uhud Savaşı ile ilgili tespit ettiğimiz son rivayet ise Abdullah b. Ömer'den nakledilerek verilmektedir. Bu rivayette Uhud Savaşı'nda kadınların yaralıları baktığı belirtilmiştir.⁸² Öncesi ve sonrası incelendiğinde Ebû Yûsuf'un bu rivayete niçin yer verdiği tam olarak anlaşılamamaktadır.

Ebû Yûsuf'un yukarıda bahsetmiş olduğumuz Uhud Savaşı ile ilgili verdiği rivayetlerden hareketle Abdullah b. Ömer'in on dört yaşında Uhud Savaşı'na katılmak istediğini ancak reddedildiğini; Nadr b. Enes'in babasının savaşa katıldığını ve şehit olduğunu; Hz. Peygamber'in savaş esnasında öldürüldüğünün sanıldığını ve kadınların savaşa katılarak yaralıları tedavi ettikleri bilgilerine ulaşılmaktadır.

2.3. Benû Nadîr

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Benû Nadîr ile ilgili üç rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerde, Haşr Suresi'nin 6. ayetinin Benû Nadîr ile ilgili olarak indiği, Resûlullah'ın Benû Nadîr arazilerini taksim etmediği ve orada bulunan bir hurma tarlasını Hz. Zübeyr'e iktâen verdiği bilgileri yer almaktadır. *Kitâbü'l-Harâc*'da bu rivayetler şu şekilde geçmektedir.

⁸¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 204-207.

⁸² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 571.

a) Haşr Suresi'nin 6. Âyetinin Benû Nadir İle İlgili Olarak İnmesi

Ebû Yûsuf, arazi harâcı olarak isimlendirdiği “Fey” ile ilgili rivayetleri naklederken Hz. Ömer'in ganimet mallarını paylaştırdığını fakat fethedilen arazileri paylaşmadığını belirten rivayetlere yer vermiştir. Hz. Ömer sonraki Müslümanlara da bir şeyler kalmasını sağlamak için böyle bir uygulamaya gitmiştir. Ebû Yûsuf'un bu konu ile ilgili Muhammed b. İshak ve Zührî kanalıyla naklettiği rivayete göre Hz. Ömer, Sevâd arazisi⁸³ fethedildiğinde bu arazilerin taksim edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Hz. Ömer'in yaptığı istişarede halkın çoğu bu arazilerin taksim edilmesi görüşündedir. Bilâl b. Ebû Rebâh herkesten daha çok bu görüşü savunmaktadır. Bu görüş ayrılığı devam ederken Hz. Ömer bu konu ile ilgili Kur'ân'dan delil bulduğunu söyleyerek Haşr Sûresi'nin 6. âyet-i kerîmesini okumuştur. Bu âyet-i kerîmede Allah fey hakkında bilgi vererek, feyin Resûlullah'a ait olduğunu, Müslümanların feyde haklarının olmadığını belirtmektedir. Rivayetin devamında Hz. Ömer'in bu ayetle ilişkilendirerek Benû Nadîr ile ilgili bazı konuları izah ettiği bildirilmektedir. Fakat bu konuların ne olduğu açıkça zikredilmemektedir.⁸⁴

Ebû Yûsuf'un nakletmiş olduğu bu rivayetle Hz. Ömer'in Sevâd arazisini fey kabul ederek paylaşmadığı, bu görüşüne Haşr Sûresi'nin 6. âyet-i kerîmesini delil gösterdiği, bu âyette Benû Nadîr'den bahsedildiği bilgilerine ulaşılmaktadır.

b) Resûlullah'ın Benû Nadîr Arazilerini Taksim Etmemesi

Benû Nadîr ile ilgili tespit ettiğimiz son rivayet ise halifenin emri dışına çıkan ve buldukları yerlerde İslâm Hukuku'nun uygulanmasına engel olan kişilerden bahsedilirken sunulmaktadır. Ebû Yûsuf kitabının bu bölümünde araziler ile ilgili uygulamaların nasıl olması gerektiğine dair bilgiler de vermiştir. Bu bilgileri verirken Hz. Peygamber'in bazı savaşlarda ele geçirilen ganimet mallarını taksim etmeyerek olduğu gibi bıraktığını belirttikten sonra Benû Nâdir ile ilgili bir rivayete yer vermiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, Benû Kurayza, Benû Nadîr ve çok sayıda Arap kabilesini mağlup ettiği halde Hayber arazisinden başkasını taksim etmemiştir.⁸⁵

⁸³ Irak bölgesinin alt kısımlarını ifade etmek için bu isim kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdir 1977, III, 272-275.

⁸⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s.149-150.

⁸⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

c) Resûlullah'ın Benû Nadîr'den Bir Hurma Tarlasını Hz. Zübeyr'e İktâ Vermesi

Ebû Yûsuf, Benû Nadîr ile ilgili ikinci rivayete iktâ olarak verilen arazilerden bahsederken değinmektedir. Bu bölümde Resûlullah'ın kalplerini İslâm'a ısındırmak için bazı kimselere arazi tahsis ettiğini daha sonra gelen halifelerin de bir takım faydalar gözeterek arazi tahsisinde bulunduğunu belirtmektedir. Daha sonra Ebû Yûsuf, Hişâm b. Urve'nin babasından rivayetle Resûlullah'ın Benû Nadîr mallarından, içinde hurma ağaçları bulunan bir araziye, Zübeyr'e iktâen verdiğini ve buraya Cürf⁸⁶ denildiğini nakletmektedir. Rivayetin devamında Ebû Yûsuf, Hz. Ömer'in Akîk⁸⁷ isimli araziye iktâen tüm insanlara verdiğini, bu arazilerin bir kısmının, Urve b. Zübeyr'in arazisinin sınırlarını da içine aldığı bunun üzerine Hz. Ömer'in "Kendilerine iktâ olarak arazi verilmesini isteyenler, bu arazileri aldıkları zamandan beri neredeler? Mademki onlarda hayır yoktur (bu arazileri işlememişlerdir), o halde bu topraklar ayağımın altındadır." dediğini, orada bulunanlardan Havvât b. Cübeyr'in "Onu bana tahsis et." demesi üzerine Hz. Ömer'in o araziye Havvât'a tahsis ettiğini nakletmektedir.⁸⁸ Ebû Yûsuf'un verdiği bu rivayetten hareketle Benû Nadîr arazisinin Resûlullah döneminde Hz. Zübeyr'e iktâ olarak verildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda ele aldığımız Ebû Yûsuf'un, Benû Nadîr ile ilgili verdiği rivayetlerden hareketle ulaştığımız bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Haşr Sûresi'nin 6. âyeti Benû Nadîr ile ilgili olarak inmiştir. Bu âyet-i kerîmeden hareketle, Benû Nadîr'den alınan ganimet malları Resûlullah'a ait olup dilediği gibi tasarruf etme yetkisi Resûlullah'ındır. Resûlullah, Benû Nadîr arazisinden içinde hurma ağaçları bulunan ve Cürf olarak adlandırılan bir kısım araziye Hz. Zübeyr'e iktâen vermiştir. Hz. Peygamber Benû Nadîr arazisini taksim etmemiştir.

2.4. Hendek

Kitâbü'l-Harâc'da İslâm'ın önemli savaşlarından biri olan Hendek Savaşı'yla ilgili üç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Abdullah b. Ömer'in Hendek Savaşı'na katıldığında 15 yaşında olduğu, Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber'in Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare ettiği, Sa'd b. Muâz'ın Hendek Savaşı'nda yaralandığı bilgilerine yer verilmiştir. Bu rivayetleri şu şekilde özetleyebiliriz.

⁸⁶ Suriye yönünde Medine'ye üç mil uzaklıktadır. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, II, 128.

⁸⁷ Medine yakınlarında bölge halkının arazilerinin bulunduğu bir vadidir. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, IV, 138-141.

⁸⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 268-269.

a) Abdullah b. Ömer'in On Beş Yaşında Hendek Savaşı'na Katılması

Kitâbü'l-Harâc'da Hendek Savaşı ile ilgili tespit ettiğimiz bu rivayet Uhud Savaşı'nı ele alırken de değindiğimiz Abdullah b. Ömer ile ilgili olan rivayettir. Buna göre Abdullah b. Ömer 14 yaşındayken Uhud Savaşı yapılmış, Abdullah b. Ömer bu savaşa katılmak istediğinde Hz. Peygamber yaşının küçük olması sebebiyle izin vermemiştir. Abdullah b. Ömer Hendek Savaşı'na katılmak istediğinde 15 yaşına ulaşmış, Hz. Peygamber de Hendek Savaşı'na katılmasına izin vermiştir.⁸⁹

b) Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı'nda Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde İle İstişaresi

Hendek Savaşı ile ilgili yukarıda belirttiğimiz ilk rivayet emân konusu hakkında bilgiler verilirken geçmektedir. *Kitâbü'l-Harâc*'da, emân konusu ele alınırken Müslümanların düşman tarafından bir kalede kuşatma altına alınması ve güçlü olmamaları durumunda ne yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ebû Yûsuf'a göre bir antlaşma veya mal karşılığında Müslümanların kendi canlarını kurtarmalarında her hangi bir problem yoktur. Fakat Müslümanlar güçlü olduğunda ne antlaşma yapılır, ne de mal verilir. Müslümanların elinde düşmana karşı koyabilecek imkân varsa bu şartlar kabul edilmez. Bu bilgilerden sonra Ebû Yûsuf görüşünü desteklemek üzere kendisine Muhammed b. İshak ve Zührî kanalıyla gelen bir rivayete yer verir.

Bu rivayete göre Hz. Peygamber Hendek Savaşı'nda Medine'de bulunan hurma ağaçlarının ürünlerinin üçte birini ittifak yaparak savaşıma gelen inkârcı Arap kabilelerine fidye olarak verip zaman kazanmak ister. Bu konuyu Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare eder. Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde bu uygulamaya karşı çıkınca Hz. Peygamber "Görüşünüz nasılsa öyle olsun." diyerek onların görüşlerine uymuştur.⁹⁰ Dolayısıyla Medine'deki ağaçların ürünlerinin üçte biri inkârcı Arap kabilelerine fidye olarak verilmemiştir.

c) Sa'd b. Muâz'ın Hendek Savaşı'nda Yaralanması

Hendek Savaşı ile ilgili tespit ettiğimiz son rivayet savaşta hakemlik konusu ele alınırken verilmektedir. Ebû Yûsuf bu bağlamda Muhammed b. İshak'dan rivayetle Sa'd b. Muâz'ın Benû Kurayza hakemliğini anlatmıştır. Bu rivayette Hendek Savaşı ile

⁸⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 521.

⁹⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 596.

ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ebû Yûsuf'un verdiği bu bilgiye göre Resûlullah Benû Kurayza'yı muhasara ettikten sonra, Benû Kurayzalılar Sa'd b. Muâz'ın hakemlik yapmasını talep edince Resûlullah, Sa'd b. Muâz'ı hakem olarak görevlendirmiştir. Sa'd b. Muâz ise Hendek Savaşı'nda aldığı bir ok yarısından dolayı Rûfeyde'nin çadırında olup bu muhasaraya katılamamıştır. Daha sonra hakemlik görevi kendisine haber verilmiş ve bir bineğe bindirilerek hakemlik yapmaya götürülmüştür.⁹¹

Ebû Yûsuf'un Hendek Savaşı ile ilgili verdiği rivayetlerden hareketle şu bilgilere ulaşılmaktadır. Hendek Savaşı'nda inkârcı Arap kabileleri ittifak kurarak Müslümanların karşısına çıkmıştır. Hendek Savaşı Abdullah b. Ömer 15 yaşındayken gerçekleşmiştir. Abdullah b. Ömer izin isteyerek bu savaşa katılmıştır. Resûlullah Hendek Savaşı'nda Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare etmiştir. Hz. Peygamber savaş öncesinde Medine'deki meyvelerin üçte birini fidye olarak vermeyi düşünmüştür. Bu görüşe Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde katılmayınca bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Son olarak da Sa'd b. Muâz Hendek Savaşı'nda ok ile yaralanmıştır. Ancak nasıl ve ne zaman yaralandığına dair bir detay verilmemektedir.

2.5. Benû Kurayza

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*'da Benû Kurayza ile ilgili iki rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerin ilkinde Benû Kurayza'nın muhasara edilmesi ve Sa'd b. Muâz'ın hakemliği anlatılmaktadır. İkinci rivayette ise Benû Kurayza topraklarının Hz. Peygamber tarafından paylaşılıp paylaşılmadığı bilgisi yer almaktadır. Bu rivayetler *Kitâbü'l-Harâc*'da şu şekilde geçmektedir.

a) Sa'd b. Muâz'ın Benû Kurayza Hakemliği

Ebû Yûsuf savaşta hakemlik konusunu ele alırken Sa'd b. Muâz'ın Benû Kurayza hakemliği ile ilgili rivayete de yer vermektedir. Ebû Yûsuf bu rivayeti Muhammed b. İshak'dan nakletmektedir. Bu rivayetdeki tespitlerimize göre Resûlullah, Benû Kurayza'yı muhasara ettikten sonra Sa'd b. Muâz'ın hakem olarak kendileri hakkında karar vermesi şartıyla Kurayzalılar teslim olmuştur. Sa'd b. Muâz muhasara esnasında Hendek Savaşı'nda aldığı ok yarası sebebiyle Rûfeyde'nin çadırında bulunmaktadır. Resûlullah hakemlik görevini bildirmeleri için bazı sahabîleri Sa'd b. Muâz'a göndermiştir. Sahabîler de Sa'd b. Muâz'ı bir bineğe bindirip Cahiliye döneminden

⁹¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 582.

itibaren antlaşmalı (halîf) olduğu Benû Kurayza hakkında hüküm vermesi için hakem tayin edildiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Sa'd b. Muâz Allah'ın rızasını kazanmak için kimseden korkmadan hüküm vereceğini söylemiştir. Sa'd b. Muâz'ın yanında bulunup sözlerini işitenler kendi kabilelerine giderek, Benû Kurayza'nın helak olacağını ifade etmişlerdir. Sa'd b. Muâz'a Resûlullah hakemlik görevini bildirince o hem Müslümanlardan hem de Kurayzalılardan vereceği hükme uymaları konusunda söz almıştır. Her iki taraf da verilecek hükme uyacaklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Sa'd b. Muâz: "Benû Kurayza'nın erkeklerinin öldürülmesine, kadın ve çocuklarının esir edilmesine hükmettim." demiştir. Onun bu hükmünü işiten Resûlullah, verilen hükmü doğru bularak "Allah'ın hükmüyle hükmettin." demiştir. Daha sonra Resûlullah, Kurayzalıların Sa'd b. Muâz'ın verdiği hüküm uygulanıncaya kadar Benû Neccâr'dan İbnetü'l-Hâris diye bilinen bir kadının evinde hapsedilmelerini emretmiştir. Bir süre sonra Sa'd b. Muâz'ın onlar hakkında verdiği hüküm uygulanmıştır.⁹²

b) Resûlullah'ın Benû Kurayza Arazilerini Taksim Etmemesi

Daha önce Benû Nadîr ile ilgili rivayetleri ele alırken de belirttiğimiz üzere bu rivayet Hz. Peygamber'in kendileriyle savaştığı ve mağlup ettiği bazı kabilelerin arazilerinin taksim edilmemesi ile ilgilidir. Ebû Yûsuf'un yer verdiği rivayete göre Hz. Peygamber Benû Kurayza, Benû Nadîr ve çok sayıda Arap kabilesini mağlup ettiği halde Hayber arazisinden başkasını taksim etmemiştir.⁹³

2.6. Benû Mustalik

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Benû Mustalik ile ilgili iki rivayete yer vermiştir. Tespit ettiğimiz bu rivayetlerin ilkinde Benû Mustalik Gazvesi'nde Müslümanların kabile üzerine nasıl hücum ettikleri ve bu hücum sırasında Benû Mustalik halkının ne yaptığı bilgilerine yer verilmektedir. İkinci rivayette ise Benû Mustalik Gazvesi'nde elde edilen ganimetlerin nerede paylaştırıldığı bilgisi geçmektedir. *Kitâbü'l-Harâc*'da bu rivayetler şu şekilde yer almaktadır.

a) Hz. Peygamber'in Benû Mustalik Kabilesi'ne Habersiz Hücum Etmesi

Ebû Yûsuf savaşta habersiz hücumda bulunma konusunu ele alırken Hz. Peygamber'in Benû Mustalik Kabilesi'ne ansızın hücum ettiğini, bu hücum sırasında kabileden bazı

⁹² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 582-583.

⁹³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

kişilerin hayvanlarını sulamakta olduğunu belirtmektedir. Ebû Yûsuf bu rivayetin devamında ise Cüveyriye bint Hâris'in o gün dağda hayvan peşindeyken yakalandığını bildirmektedir.⁹⁴

b) Elde Edilen Ganimetlerin Benû Mustalik Topraklarında Paylaştırılması

Ebû Yûsuf ganimetlerin ne zaman taksim edilmesi gerektiği konusunu işlerken Benû Mustalik ile ilgili bir rivayete yer vermektedir. Daha önce Bedir Savaşı'yla ilgili rivayetleri incelerken de belirttiğimiz gibi Ebû Yûsuf'un bu konudaki görüşü ganimetin emniyet ve güvenlik bakımından İslâm topraklarında paylaşılması gerektiği şeklindedir. Ebû Yûsuf bu konuyu ele alırken kendi ulaştığı görüşlerin aksini ifade eden Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarıyla ilgili rivayetlere de yer vererek, bunları mantıklı bir şekilde izah etme yoluna gitmiştir. Ebû Yûsuf'un bu bağlamda yer verdiği bir rivayete göre Hz. Peygamber, elde edilen ganimetleri Benû Mustalik kabilesinin topraklarında taksim etmiştir. Ebû Yûsuf, Benû Mustalik toprakları İslâm hâkimiyetine alındığı için orada yapılan ganimet taksiminin Medine'de yapılmış ganimet taksimi gibi kabul edildiği, bu sebeple Hz. Peygamber'in bu şekilde bir uygulama yaptığını açıklamıştır.⁹⁵

2.7. Hudeybiye

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da İslâm'ın ve Müslümanların faydası söz konusu olduğunda halifenin müşriklerle antlaşma yapabileceğini belirtirken Hudeybiye Antlaşması'nı, öncesinde ve sonrasında yaşanan olaylarla beraber ele almaktadır. Ebû Yûsuf kitabının bu bölümünde birbirinden bir takım farklılıklar içeren İbn İshak, Hişâm b. Urve ve Kelbî'nin rivayetlerini birleştirerek oldukça kıymetli bilgiler sunmaktadır. Bu rivayet yapmış olduğumuz çalışmada tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Yûsuf'un vermiş olduğu en geniş ve en zengin rivayettir. Rivayetin büyük bir kısmı Hudeybiye'ye gidiş esnasında yaşananlar, Hudeybiye'de gerçekleştirilen antlaşma ve Hudeybiye'den dönüş esnasında yaşanan olaylarla ilgilidir. Ayrıca Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra gerçekleşen bazı önemli gelişmelere de işaret edilmiştir. Rivayetin son kısmında Mekke'ye sefer düzenlenmesi ile ilgili oldukça kısa bir bilgiye de yer verilmiştir. Biz bu bilgiyi çalışmamızın Mekke'nin Fethi adlı bölümünde sunacağız.

⁹⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 560.

⁹⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572.

a) Hudeybiye'ye Gidiş Esnasında Yaşananlar

Ebû Yûsuf'un yukarıda birleştirerek aktardığını ifade ettiğimiz rivayetine göre Resûlullah, Mekke'ye gitmek için Ramazan ayında yola çıkmış, Şevvâl ayında Hudeybiye hâdisesi gerçekleşmiştir. Mekke'ye gidilirken Usfân⁹⁶ denilen yerde Benû Ka'b kabilesi ile karşılaşılıp, Kureyş'in Mekke çevresindeki antlaşmalı kabilelerden (ehâbîşden) adam topladığı öğrenilmiştir. Daha sonra Hâlid b. Velîd komutasındaki Kureyşlilerin öncü birliğiyle karşılaşmamak için Serve'ateyn⁹⁷ denilen iki kum tepesinin arasındaki yola girilerek Gamîm'e⁹⁸ kadar bu yoldan gidilmiştir. Hz. Peygamber burada eğer gerekirse Mekke ile mi yoksa onlara yardım eden antlaşmalı kabilelerle mi savaşılması konusunda istişare etmiş, Hz. Ebû Bekir bu istişarede Mekke ile savaşılması görüşünde olduğunu belirtmiştir. Daha sonra söz alan Mikdâd b. Amr ise İsrailoğullarının yaptığı gibi peygamberlerine davranmayacaklarını ve Resûlullah'a mutlak itaat edeceklerini söylemiştir. Rivayetin devamında Mekke yönüne hareket edildikten sonra Hz. Peygamber'in devesi Ciz'a'nın yere çöktüğü sahabenin bunu anlamlandıramayarak devenin sebepsiz yere çöktüğünü sandığı, fakat Resûlullah'ın gerekli açıklamayı yaparak Allah'ın Kâbe'ye saygı gösterilmesini istediği için fil ordusunun ilerleyişini durdurduğu gibi deveyi de durdurduğunu anlatmıştır. Bunun üzerine Resûlullah ve beraberindekiler sağa saparak Zâtülhanzal yolundan Hudeybiye'ye gitmiştir. Burada su sıkıntısı ortaya çıkınca Hz. Peygamber kuyuya ok batırılmasını istemiş, kuyunun dibinden çıkan su herkese yetmiştir. Rivayetin devamında yer verilen bilgiye göre Kureyş, Benû Huleys kabilesinden birini Hz. Peygamber'e elçi olarak göndermiş, Resûlullah gelen kişinin kurbanlıklara saygı gösteren Huleys kabilesinden olduğunu görünce getirilen süslenmiş kurbanlıkların elçiye gösterilmesini istemiş, bu durumu gören elçi de Müslümanlarla hiç konuşmadan geri dönüp gelenlerin kutsal vazifelerini yapmak üzere geldiklerini Kureyş'e anlatmış, fakat Kureyşliler elçinin değerlendirmelerini doğru bulmayarak onu azarlamıştır. Kureyş daha sonra Urve b. Mes'ûd es-Sekafi'yi elçi olarak göndermiştir. Hz. Peygamber umre için geldiğini savaşmak için gelmediğini ona belirtmiştir. Bunun

⁹⁶ Mekke'ye 36 mil uzaklıkta bulunan bir yerleşim alanıdır. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, IV, 121-122.

⁹⁷ Zahrân yakınlarında bulunan, su kaynağı ve hurma ağaçları olan yerlere verilen isimdir. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, III, 217.

⁹⁸ Mekke ve Medine arasında yer almaktadır. Medine'ye daha yakındır. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, IV, 214.

üzerine Kureyş antlaşma yapmak üzere Süheyl b. Amr ve Mikrez b. Hafs'ı elçi olarak göndermiştir. Yapılan görüşme sonucunda antlaşma yapılması kararlaştırılmıştır.⁹⁹

b) Hudeybiye Antlaşması

Resûlullah antlaşma yazılırken metnin başlangıcına “Bismillâhirrahmânirrahîm” yazılmasını istemiş Süheyl ve Mikrez buna itiraz etmiş, bunun üzerine antlaşma metninin başlangıcına Süheyl ve Mikrez'in isteğiyle “Bismikallâhümme” yazılmıştır. Ayrıca yine onların itirazı sebebiyle “Resûlullah” yerine “Abdullah oğlu Muhammed” yazılmıştır. Antlaşmanın devamında, önceki hesaplaşmaların unutulması, geçmişin hesabının görülmemesi, savaşa son verilmesi, müslümanlar tarafından diğer tarafa kaçan olursa iade edilmemesi, müşriklerin yanından kaçanların ise iade edilmesi, kararlaştırılmıştır. Antlaşma yazılırken, Benû Âmir b. Lüey'den Ebû Cendel b. Süheyl b. Amr müşriklerden kaçarak elleri bağlı bir şekilde gelmiş, İslâm'ı kabul ettiğini belirterek müslümanların himâyesine girmeyi talep etmiştir. Resûlullah onu himayesine almak isteyince Ebû Cendel'in Hz. Peygamber ile henüz yeni antlaşma yapan babası Süheyl itiraz ederek antlaşmaya göre bunun mümkün olmadığını, Ebû Cendel'in antlaşmadan sonra geldiğini, antlaşmanın şartlarına uyulması gerektiğini belirtmiştir. Resûlullah antlaşma maddelerine bağlı kalarak Ebû Cendel'i kabul edememiş, onun için sabır temennisinde bulunarak dua etmiştir. Resûlullah, Süheyl'den Ebû Cendel'i himayesine almasını istemiş fakat Süheyl bunu kabul etmemiştir. Daha sonra Resûlullah Ebû Cendel'in kendisine hibe edilmesini istemiş fakat Süheyl buna da yanaşmamıştır. Ardından Mikrez, Ebû Cendel'i himâyesi altına almıştır. Antlaşmadan sonra Benû Ka'b Resûlullah'ın himayesine, Benû Bekir ise Kureyş'in himayesine girmiştir.¹⁰⁰

c) Hudeybiye Antlaşması Sonrasında Yaşananlar

Hız. Peygamber antlaşmaya göre o sene Kâbe'yi ziyaret edemeyeceği için ashabına kurbanlıklarını kesmelerini ve tıraş olup ihramdan çıkmalarını söylemesine rağmen ashap üzüntülü olduğu için ihramdan çıkmamıştır. Bunun üzerine Hız. Peygamber Ümmü Seleme validemizin yanına giderek bu durumu bildirmiş, Ümmü Seleme Hız. Peygamber'e kurbanını kesip tıraş olmasını ve ihramdan çıkmasını eğer böyle yaparsa sahabînin de ihramdan çıkacağını belirtmiştir. Resûlullah, Ümmü Seleme'nin dediklerini yapınca sahabî de Resûlullah'a tâbi olup aynı şekilde hareket etmiştir.

⁹⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 597-602.

¹⁰⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 602-604.

Resûlullah ve beraberindekiler Medine'ye dönünce Ebû Basîr Müslüman olup Mekke'den Medine'ye kaçmış, antlaşma metnine uyularak Kureyş'den gelen iki kişiye teslim edilmiştir. Ebû Basîr, Zülhuleyfe denilen yere gelindiğinde teslim edildiği kişilerden birini kılıcının keskinliğine bakmak bahanesiyle öldürmüş ve kaçmayı başarmıştır. Daha sonra gelip bu durumu Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Antlaşma maddelerine göre Medine'de kalması mümkün olmadığı için Zülhuleyfe'ye¹⁰¹ geri dönüp yerleşmiştir. Zamanla müşriklerden kaçarak buraya gelip yerleşenlerin sayısı yetmişe ulaşmıştır. Bu bölgeye yerleşenlerin ticaret yollarını kesmesi ve Kureyş kervanlarına zarar vermeye başlamaları üzerine antlaşmanın iade maddesi Kureyşlilerin talebiyle iptal edilmiştir. Bu iptalden sonra Mekke'de müslüman olanlar Medine'ye gelmiştir. Kadınlar da bu aşamadan sonra hicret etmeye başlamışlardır. Kadınların hicreti ile birlikte Mümtehine Sûresi'nin 10. âyeti inmiştir. Bu âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Mü'min kadınlar hicret edip size geldikleri zaman onları imtihan ediniz (gerçekten iman edip etmediklerini anlamaya çalışın). Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer gerçekten Mü'min olduklarını anlarsanız sakın onları kâfirlere iade etmeyin. Çünkü iman ettikten sonra ne onlar kâfirlere helâl olur, ne de kâfirler onlara. Kâfirlerin onlara harcadığı masrafı ödeyin. Mehirlerini verdikten sonra onlarla evlenmenizde bir günah yoktur. Fakat iman etmemiş olan kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın. Onlar için harcadıklarınızı geri isteyin. İşte bunlar Allah'ın hükmüdür. O aranızda böyle hükmeder. Allah her şeyi bilir. Allah hüküm ve hikmet sahibidir.”* Bu âyet indikten sonra hicret eden kadınlar müşrik kocalarından aldıkları mehirleri iade etmiştir.¹⁰²

d) Hudeybiye Antlaşması'nın Bozulma Süreci

Benû Ka'b ile Benû Bekir arasında savaş meydana gelene kadar Hudeybiye Antlaşması'nın hükümleri geçerliliğini korumuştur. Kureyşliler, Benû Ka'b ile Benû Bekir arasındaki savaşa müdahil olup Benû Bekir'e silah ve gıda yardımında bulunmuş, bunun sonucunda Benû Bekir, Benû Ka'b'a galip gelmiştir. Kureyşliler bu davranışlarıyla antlaşma hükümlerini çiğneyerek Müslümanlarla aralarındaki antlaşmayı bozmuştur. Daha sonra Kureyş antlaşmayı bozduğu için pişman olmuş ve Ebû Süfyân'ı antlaşmayı yenilemek için Medine'ye göndermiştir. Bu amaçla Ebû Süfyân Medine'ye

¹⁰¹ Medine'ye 6 veya 7 mil uzaklıktadır. Su kaynağı bakımından zengin bir yerdir. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, II, 295.

¹⁰² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 604-605.

gelip Hz. Peygamber'le görüşmüş fakat Resûlullah ona hiç bir şey söylememiştir. Bunun üzerine o, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtıma ve Hz. Ali ile ayrı ayrı görüşmüş fakat onların bu konuda hüküm verecek olanın Allah ve Resûlü olduğunu belirtmeleri üzerine umduğunu bulamayarak geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁰³

2.8. Hayber

Kitâbü'l-Harâc'da tespit edebildiğimiz kadarıyla Hayber ile ilgili on dokuz rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Hayber'e Müslümanların günün hangi vaktinde ulaştığı, Hz. Peygamber'in izni olmadan ganimetten bir şey alan kişinin cenazesine Resûlullah'ın katılıp katılmadığı, Hz. Peygamber'in Hayber'de "safıyy" olarak ne aldığı, Hayber ganimetlerinin nasıl paylaştırıldığı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca savaşa katılan kölelerin ganimetten pay alıp almadığı bilgilerine yer verilmektedir. Bunlara ilave olarak Hayber arazisi ve bu arazinin mahsulleri ile ilgili rivayetler de karşımıza çıkmaktadır. Bu rivayetlerde Resûlullah'ın Hayber arazisini taksim edip etmediği, bu arazilerden harâc alınıp alınmadığı, bu arazilerin mahsullerinden faydalanmak için sahipleri ile belirlenmiş hisseler oranında ortaklık (müzâraat) yapılıp yapılmadığı belirtilmiştir. Bunlara ek olarak arazilerden elde edilen mahsuller ile ilgili uygulamaları gerçekleştirmek için Hz. Peygamber tarafından kimin görevlendirildiği, Hayber mahsullerinden Hz. Peygamber'in eşlerine hisse verilip verilmediği, Resûlullah'ın hangi şartla barış yaptığı bilgileri de bulunmaktadır.

a) Hayber'e Geceleyin Ulaşılması

Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in savaşlarda dikkat ettiği hususları ele alırken Resûlullah'ın İslâm'a davet etmeden hiçbir kavimle savaşmadığını,¹⁰⁴ gece baskın düzenlemediğini, sabah namazından sonra hücumla geçtiğini bildirmiştir. Bu bilgilerin akabinde Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in Hayber'e geceleyin ulaştığı bilgisini Enes'den nakletmiştir.¹⁰⁵

b) Hz. Peygamber'in Hayber'de Bir Cenaze Namazına Katılmaması

Ebû Yûsuf savaşta yenilgiye uğratılan müşriklerin malları ile ilgili hükümlere yer verirken elde edilen mallardan, paylaşım yapılmadan önce alınmaması gerektiğini

¹⁰³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 597-609.

¹⁰⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 557.

¹⁰⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 559.

belirtmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayetle Hayber Savaşı'nda meydana gelen bir olayı nakletmektedir. Bu rivayete göre Müslümanlardan birinin Hayber'de vefat ettiği Hz. Peygamber'e bildirilince Resûlullah: "Dostunuzun namazını kılın." demiştir. Ashap bu duruma hayret edince Hz. Peygamber: "Dostunuz Allah için gazada bulunduğu halde ganimet malına ihanet etti." demiştir. Daha sonra vefat eden kişinin eşyaları arasında 2 dirhem değerinde bile olmayan bir Yahudi boncuğu bulunmuştur.¹⁰⁶

c) Hayber'de Hz. Peygamber'in "Safiyy" Olarak Hz. Safiye Bint Huyey'i Seçmesi

Ebû Yûsuf ganimetlerin taksiminden bahsederken "safiiyy" konusunda bilgi vermekte ve örnek olarak Hayber ile ilgili bir rivayeti zikretmektedir. Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın katıldığı savaşlarda elde edilen ganimetten bazen bir kılıç, bazen bir at, bazen bir cariyeye seçip aldığını belirttikten sonra Muhammed b. Sîrîn'den rivayetle Hayber'de "safiiyy" olarak Hz. Safiye bint Huyey'i seçtiğini nakletmektedir.¹⁰⁷

d) Hayber'de Elde Edilen Ganimetlerin Taksimi

Kitâbü'l-Harâc'da ganimetlerin taksimi konusu ele alınırken Resûlullah'ın elde edilen ganimetlerde üç ayrı hissesinin bulunduğu belirtilmiştir. Ebû Yûsuf, bunların "safiiyy", "humus" ve savaşa katılanlara paylaştırılan "sehim" olduğunu söyledikten sonra, Hz. Peygamber'in, Hayber'de Âsım b. Adiy'in de içerisinde bulunduğu 100 hisseli sehimde bir paya sahip olduğunu belirtmektedir. Bu rivayetten sonra Ebû Yûsuf Hayber'de ganimetlerin 18 sehim olarak paylaştırıldığını, her sehme 100 kişinin ortak olduğunu nakletmektedir.¹⁰⁸ Bu rivayetten Hayber'e katılan müslümanların bin sekiz yüz kişi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

e) Hayber'e Köle Olarak Katılan Umeyr'e Ganimetten Hisse Verilmemesi

Ebû Yûsuf savaşta elde edilen ganimetlerin paylaşılması ile ilgili hükümlere yer verirken savaşta kendilerinden yararlanan zımmî ve kölelere ganimetten hisse verilmeyeceğini fakat ganimet malından bir şeyler hediye edilebileceğini belirtmek için Muhammed b. Yezîd'den rivayetle Ebû'l-Lahm'ın azatlı kölesi Umeyr ile ilgili bir rivayet nakletmektedir. Nakledilen bu rivayete göre Umeyr köleyken Hayber Savaşı'na

¹⁰⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 573-574.

¹⁰⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 138.

¹⁰⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 137-138.

katılmış, Hayber fethedilince Resûlullah ona kuşanması için bir kılıç ve müşriklere ait bir eşyayı vermiş, fakat ganimetten sehim vermemiştir.¹⁰⁹

f) Hz. Peygamber'in Hayber Arazilerini Taksim Etmesi

Ebû Yûsuf Hz. Peygamber'in savaş sonucunda elde ettiği bazı toprakları paylaşmadığını belirterek, Resûlullah'ın, Benû Kurayza, Benû Nadîr ve çok sayıda Arap kabilesine hâkim olduğu halde Hayber arazisinden başkasını taksim etmediğini belirtmiştir.¹¹⁰

Ebû Yûsuf, yukarıdaki rivayete ilave olarak Hz. Ömer'in Irak ve Şam arazileri hakkındaki uygulamalarına yer verirken Habîb b. Ebû Sâbit'ten rivayetle Hz. Ömer döneminde Şam fethedilince bazı sahabîlerin Hz. Peygamber'in Hayber'i taksim ettiği gibi Şam arazisinin taksim edilmesini istediklerini belirtir. Daha sonra bu konu ile ilgili ashap arasındaki tartışmaya uzunca yer verir.¹¹¹ Biz bu rivayeti Hz. Peygamber'in Hayber'i taksim ettiği bilgisi bulunduğu için bu bölümde ele almayı uygun gördük.

g) Hayber Arazilerinin Yarıcılıkla Ortağına Verilmesi

Ebû Yûsuf halifenin arazilere, sahiplerinin verebileceği kadar harâc koyması gerektiğini, Hz. Peygamber'in Hayber'i savaşla ele geçirmesine rağmen Hayber arazilerine harâc koymadığını, yarıcılık ile Yahudilere teslim ettiğini belirtmektedir.¹¹² Ayrıca Ebû Yûsuf, ziraat ortaklığının câiz olduğunu belirtmek için Ebû Ca'fer'den (Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali'den) rivayetle de Hz. Peygamber'in Hayber arazilerini yarıcılık ile Yahudilere verdiğini nakletmektedir.¹¹³

h) Abdullah b. Revâha'nın Hayber Mahsullerinin Taksimi İçin Görevlendirilmesi

Ebû Yûsuf, harâc vermekle sorumlu tutulan kişilere karşı haksızlık yapılmaması için topraktan verim durumuna göre harâc alınması (harâc-ı mukâseme) gerektiğini belirtirken Abdullah b. Abbâs'dan rivayetle şu bilgileri nakletmektedir. Hz. Peygamber Hayber'i ele geçirince Hayberliler Resûlullah'a gelerek bölgedeki toprakları iyi bildiklerini, bu sebeple kendilerine yarıcılıkla bırakılmasını teklif etmişlerdir. Resûlullah onların bu isteklerini kabul etmiş, Abdullah b. Revâha'yı mahsullerin

¹⁰⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 577.

¹¹⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

¹¹¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 148.

¹¹² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 327.

¹¹³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 336-337.

taksimini yapması için göndermiştir. Hayberliler Abdullah b. Revâha'ya rüşvet olarak bir şeyler vermek istediklerinde, o bu durumdan hoşnut olmayarak verilmek istenen rüşveti reddetmiştir. Abdullah b. Revâha mahsullerin toplatılıp taksim edilmesi konusunda onları muhayyer bırakarak ister kendisinin isterlerse onların bu işi yapabileceğini belirtmiştir. Bu uygulama Hayberlileri memnun etmiştir.¹¹⁴ Ayrıca Ebû Yûsuf, bu konu ile ilgili benzer bir rivayete de yer vermektedir. Ebû Yûsuf bu rivayeti Ömer b. Zer kanalıyla Ebû Ca'fer'den nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber Hayber'i fethedince her sene ağaçların gereken bakımını yapmak üzere ürünün yarısını almak şartı ile bu hurmaları sahiplerine bırakmıştır. Resûlullah, hurmaların toplanma zamanı gelince Abdullah b. Revâha'yı Hayber'e göndermiş, Abdullah b. Revâha, Hayber'e varınca ağaçlardaki hurmaların miktarını belirleyerek, Hayberlilere toplatmış ve ürünlerin yarısını Hz. Peygamber'e getirmiştir. Bu durum devam ederken bir sene Hayberliler, Resûlullah'ın huzuruna gelerek Abdullah b. Revâha'nın kendilerine haksızlık yaptığını bildirmişler; bunun üzerine Hz. Peygamber Abdullah b. Revâha'nın kendileri için ayırdığı hisseyi almayı, onların hisselerinin bedelini ödemeyi teklif etmiştir. Ancak Yahudiler buna yanaşmayarak hisselerini alıp gitmiştir.¹¹⁵ Ayrıca Ebû Yûsuf, Abdullah b. Ömer'den rivayetle Hz. Peygamber'in mahsullerin yarısını alma şartıyla Hayber topraklarını işlemek üzere sahiplerine teslim ettiğini belirtmektedir. Rivayetin devamında bu uygulamanın Resûlullah döneminden sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de aynı şekilde sürdürüldüğü, Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru uygulamaya son verildiği belirtilmektedir.¹¹⁶ Ebû Yûsuf, Hz. Ömer döneminde bu uygulamanın niçin sonlandırıldığı hakkında bizlere bilgi verirken Abdullah b. Ömer'den rivayetle Resûlullah'ın istediği zaman yerlerinden çıkarma şartıyla Hayberlilerle sulh yaptığını, Müslümanlara düşmanca davranmaları üzerine de Hz. Ömer tarafından yerlerinden çıkarıldıklarını belirtmektedir.¹¹⁷

ı) Hayber Mahsullerinden Hz. Peygamber'in Eşlerine Verilen Hisseler

Ebû Yûsuf yine Abdullah b. Ömer'den nakille Hayber ile ilgili bir başka rivayete yer vermektedir. Bu rivayete göre Hz. Ömer Hayber'den yarıcılık usulüyle gelen

¹¹⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 233.

¹¹⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 336.

¹¹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 231.

¹¹⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 234.

mahsullerden Resûlullah'ın eşlerinin her birine her sene 80 vesk hurma ile 20 vesk arpa verildiğini söylemektedir.¹¹⁸

2.9. Fedek

Kitâbü'l-Harâc'da tespit ettiğimiz rivayetlerden birisi de Fedek ile ilgilidir. Tespit edebildiğimiz bu rivayette Fedeklilerin sulh yapmak için Resûlullah'a kimi gönderdiği, Fedeklilerle hangi şartlarla sulh yapıldığı, Fedek arazilerinin kime ait olduğu belirtilmektedir.

Ebû Yûsuf, Fedek ile ilgili bu rivayeti arazilerden alınması gereken vergiler hakkında bilgi verirken sunmaktadır. Ebû Yûsuf, Abdullah b. Abbâs'dan rivayetle bu bilgileri nakletmektedir. Bu rivayetin başlangıcında Fedek'den önce Hayberlilerle ilgili bilgi verilmiştir. Rivayetin bu kısmında Hayberlilerin Resûlullah'a gelerek bölgedeki toprakları kendilerinin daha iyi bildiklerini söyledikleri, bu sebeple ekip biçmek için topraklarının kendilerine yarıcılıkla bırakılmasını istedikleri, bu talep üzerine orada kalmalarına müsaade edildiği ancak kendilerinden talep edildiğinde topraklarını terk etme şartı konulduğu belirtilmiştir. Rivayetin son kısmında ise Fedeklilerin, Resûlullah'ın Hayberliler ile yaptığı bu antlaşmayı işittiği bunun üzerine Hz. Peygamber'e Muhayyisa b. Mes'ûd'u göndererek, mal ve canlarını korumak şartıyla Hayberliler ile yapılan yarıcılık antlaşması şartlarının aynısıyla antlaşma yapmayı talep ettikleri, Hz. Peygamber'in bu şartı kabul ederek Fedeklilerle sulh yaptığı belirtilmiştir. Yapılan bu sulh neticesinde Fedekliler yerlerinde kalmış, Fedek arazisi savaşız ve zahmetsiz ele geçirildiğinden Hz. Peygamber'e ait olmuştur.¹¹⁹

2.10. Mekke'nin Fethi

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Mekke'nin fethi ile ilgili altı rivayete yer vermektedir. Bunlardan ikisi *Kitâbü'l-Harâc*'da Hudeybiye Antlaşması ile ilgili rivayetin son kısmında bulunmaktadır. Bu iki rivayette Benû Ka'b'dan bazı kişilerin Hz. Peygamber'den yardım istemesi üzerine Mekke'ye sefer düzenlendiği, Hz. Abbâs'ın Mekkelilere emân vermek için Mekkelilerle görüşme yaptığından bahsedilmektedir. Diğer rivayetlerde ise Mekke'nin fethi esnasında Ümmü Hânî'nin iki kişiye emân verdiği, Mekke'nin fetihden sonra ganimet taksimi yapılmadığı, topraklarının öşür arazisi olarak kabul edilip hiçbir zaman harâc konulmadığı bilgileri yer almaktadır.

¹¹⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 336.

¹¹⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 231-232.

a) Benû Ka‘b’ın Yardım Talebi Üzerine Mekke’ye Sefer Düzenlenmesi

Hudeybiye başlığı altında detaylarıyla beraber sunduğumuz üzere Ebû Yûsuf’un naklettiği rivayete göre Benû Ka‘b Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber’in yanında yer almıştır. Kureyşliler Benû Ka‘b ile Benû Bekir arasındaki savaşa müdahil olup Benû Bekir’e yardımda bulunmuş, bunun sonucunda Benû Bekir, Benû Ka‘b’a galip gelmiştir. Daha sonra Benû Ka‘b’dan bazı kişilerin Medine’ye gelip yardım istemeleri üzerine Resûlullah Mekke’ye sefer düzenlenmiştir. Mekke’ye giriş esnasında Zübeyr Mekke’nin yukarısında, Hâlid b. Velîd ise aşağısında bulunmuştur.¹²⁰

b) Hz. Abbâs’ın Mekkelilere Emân Vermek İçin Görüşme Yapması

Hiz. Abbâs, Müslümanlar Mekke’ye girmeden önce Mekkelilere emân vermek için Hiz. Peygamber’den izin istemiş, Hiz. Peygamber izin verince Mekkeliler ile görüşmeye gitmiştir. Bu esnada Resûlullah Hiz. Abbâs’a zarar verilir diye endişe etmiştir.¹²¹ Hiz. Abbâs’ın ne zaman Müslüman olduğu hususu tartışmalıdır. Eserinde bu rivayete yer veren Ebû Yûsuf’un Mekke’nin fethinden önce Hiz. Abbâs’ın müslüman olduğu görüşünü benimsediği söylenebilir.

c) Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib’in Mekke’nin Fethinde Emân Vermesi

Ebû Yûsuf kadınların da emân verebileceği konusunu ele alırken Muhammed b. İshak’dan bu konu ile ilgili bir rivayet nakletmektedir. Bu rivayette Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib’in Mekke’nin fethi esnasında emân verdiğinden bahsedilmektedir. Rivayete göre Resûlullah Mekke’yi fethedince Ümmü Hânî’nin eşinin akrabalarından iki kişi gelerek onun evine sığınmak istemiş, Ümmü Hânî de gelenlerin kendi evine sığınmasına izin vermiştir. Daha sonra Ümmü Hânî’nin Müslüman olan kardeşi gelerek ona sığınanları öldürmek istemiş, Ümmü Hânî buna engel olmuştur. Sonra Resûlullah’a giderek bu durumu bildirmiş, Resûlullah Ümmü Hânî’nin himaye ve emânını kabul ederek Ümmü Hânî’ye sığınanların öldürülmemesini emretmiştir.¹²²

d) Mekke Topraklarının Taksim Edilmemesi

Daha önce Benû Kurayza ve Benû Nâdir ile ilgili rivayetlere yer verirken de değindiğimiz üzere Ebû Yûsuf arazilerin durumunu ele alırken Hiz. Peygamber

¹²⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 605-609.

¹²¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 608-609.

¹²² Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 592.

tarafından ele geçirilen bazı toprakların taksim edilmeyerek olduğu gibi bırakıldığını belirtmektedir. Daha sonra Mekke fethedildiğinde de aynı şekilde taksim edilmediğini Benû Kurayza, Benû Nâdîr gibi Arap kabilelerinin hâkimiyet altına alındığını ancak onların topraklarının da taksim edilmediğini, sadece Hayber topraklarının taksim edildiğini söylemektedir.¹²³

e) Mekke'nin Harâc Arazisi Olarak Kabul Edilmemesi

Ebû Yûsuf kitabında arazilerin durumlarından bahsederken Resûlullah tarafından fethedilen Arap topraklarında Hz. Peygamber'in koyduğu esasların geçerli olduğunu, bunların değiştirilemeyeceğini belirtir. Daha sonra Hz. Peygamber'in Araplara ait arazileri fethettiğinde onları oşür arazisi kabul ettiğini, bu arazilere harâc koymadığını, Hicaz, Mekke, Medine, Yemen ve diğer Arap topraklarında bu esasları uyguladığını ve bunların kendi döneminde de geçerli olduğunu ifade eder.¹²⁴ Ebû Yûsuf kitabının bir başka yerinde bu konu ile ilgili Mekke ve Medine'ye hiçbir zaman harâc koyulmadığını tekrar dile getirmiştir.¹²⁵

2.11. Huneyn

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Huneyn ile ilgili üç rivayete yer vermektedir. Bu rivayetlerde putperest Hevâzin kabilesinin kadın ve çocuklarına nasıl muamele edildiği, Huneyn ganimetlerinin nerede taksim edildiği, Huneyn Savaşı'na katılan yaya ve atlılara ganimetten kaçır sehim verildiği bilgilerine yer verilmiştir.

a) Hevâzin Kabilesinin Kadın Ve Çocuklarının Esir Alınp Daha Sonra Affedilmesi

Kitâbü'l-Harâc'da Ebû Yûsuf öncelikle Arap olmayan inkârcılarla Müslüman olmaları veya cizye ödemeleri için savaşıldığı fakat putperest Araplardan cizye alınmadığı onlarla sadece Müslüman olmaları için savaşıldığı, Müslüman olmazlarsa öldürülmeleri gerektiğini zikretmiştir. Bu bilgiden sonra Ebû Yûsuf gerek Resûlullah gerekse Hulefâ-yi Râşidîn döneminde putperest Araplardan cizye alınmadığını, İslâm'ı kabul etmemeleri halinde kendileri ile savaşıldığını, kadın ve çocuklarının esir edildiğini söylemektedir. Daha sonra Hz. Peygamber'in Huneyn Gazvesi'nde putperest Hevâzin kabilesinin kadın ve çocuklarını önce esir aldığını sonra affedip serbest bıraktığını

¹²³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

¹²⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 261.

¹²⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 404.

belirtmiştir.¹²⁶ Bu rivayetin cizye ile birleştirilerek anlatılmaya çalışılması Ebû Yûsuf'un siyer bilgisinin kronolojik olarak zihin dünyasında var olup olmadığının sorgulanmasına sebep olmaktadır. Burada yer alan rivayet ile anlatılmak istenen konu kronolojik olarak örtüşmemektedir. Bu durum da sanki düşüncesini delillendirmek için Mekke-Medine karmaşası içerisinde kendisine göre rivayeti alıp yorumladığı izlenimini uyandırmaktadır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber fetihten sonra Mekke'den dönerken cizye ayeti nâzil olmuştur. Ebû Yûsuf'un bu konuyla ilgili Huneyn Gazvesi'nden bir örneğe yer vermesi onun kronolojik olarak cizye ayetinin nâzil oluş sürecini dikkate almadığını göstermektedir.

b) Huneyn Ganimetlerinin Ci'râne'de Taksim Edilmesi

Ebû Yûsuf ganimetlerin ne zaman ve nerede taksim edileceği konusunu ele alırken, daha önce de değindiğimiz gibi güvenlik sağlandıktan sonra ganimet malının taksim edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamalarına da yer vermiştir. Bu uygulamalara verdiği örneklerden birisi de Hz. Peygamber'in Huneyn'de alınan ganimetleri, Tâif'den döndükten sonra Ci'râne¹²⁷ denilen yerde taksim etmesidir.¹²⁸

c) Huneyn Savaşı'na Katılan Atlı ve Yayalara Verilen Paylar

Ebû Yûsuf ganimetlerin taksimi konusunu ele alırken Hz. Peygamber'in savaşa katılma şekillerine göre ganimet taksimi yaptığını belirtmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Ebû Hâzim'den rivayetle Ebû Rehm el-Gifârî ve kardeşinin Huneyn Savaşı'na atlı olarak katıldıklarını, Resûlullah'ın onlara 4'ü atlarına 2'si kendilerine ait olmak üzere 6 sehim verdiğini, onların da bu 6 sehim karşılığında iki tane genç deve satın aldıklarını nakletmektedir.¹²⁹

2.12. Tâif

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*'da Tâif ile ilgili iki rivayete yer verir. Bu rivayetlerde Tâif halkının Resûlullah döneminde İslâm'ı seçtikleri bu sebeple arazilerinin öşür arazisi olduğu ve Resûlullah döneminde vergi ödedikleri bilgilerine yer verilmektedir.

¹²⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 285.

¹²⁷ Mekke ile Taif arasında, Mekke'ye 9 mil uzaklıktadır. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, II, 142.

¹²⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572.

¹²⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 123.

a) Tâif Arazilerinin Öşür Arazisi Olması

Bahreyn ile ilgili rivayetleri ele alırken de belirteceğimiz üzere Ebû Yûsuf, araziler hakkında bilgi verirken Medinelilerin İslâm'ı kabul ettikleri için arazilerinin öşür arazisi olduğunu belirttikten sonra Tâif halkının da aynı şekilde Müslüman olduğunu bunun neticesinde arazilerinin öşür arazi olarak kabul edildiğini söylemektedir.¹³⁰

b) Taiflilerin Resûlullah'a Vergi Vermesi

Kitâbü'l-Harâc'da öşür konusu ele alınırken Amr b. Şuayb'dan gelen bir rivayete yer verilmektedir. Bu rivayette Tâiflilerin Hz. Peygamber döneminde Resûlullah'a elde ettikleri 10 kırba baldan 1 kırba bal verdikleri, Hz. Ömer döneminde bunu vermedikleri halde bağ ve bahçelerinin korunmasını istedikleri belirtilmiştir. Hz. Ömer de valilerinin ilettiği bu şikâyet üzerine Hz. Peygamber dönemindeki verdikleri vergiyi öderlerse bağ ve bahçelerinin korunmasını, vermezlerse onlarla ilgilenilmemesini emretmiştir.¹³¹ Ebû Yûsuf bu bilgilerden hareketle Tâif'in öşür toprağı olduğunu ve öşür miktarı olarak da onda bir vergi alındığını söylemeye çalışmıştır.

2.13. Tebük

Kitâbü'l-Harâc'da Tebük ile ilgili bir tek rivayete yer verilmektedir. Bu rivayette Hz. Peygamber'in Tebük Gazvesi'ne ne zaman ve ne şekilde çıktığı bilgileri bulunmaktadır.

Ebû Yûsuf, müşriklerle savaş konusunu ele alırken Mustalik Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in habersiz hücum etmesine karşın Tebük Gazvesi'nde, gidilecek yer uzak olduğu ve düşmana karşı ordunun hazırlık yapmasını sağlamak için Tebük'e gidileceğini bildirip gizliliğe riayet etmediğini ve havanın çok sıcak olduğu bir dönemde Tebük Seferi'ne çıkıldığını nakletmektedir.¹³²

2.14. Zâtüsselâsil

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Hz. Peygamber'in savaş ile ilgili genel uygulamalarına dair bilgi verirken Zâtüsselâsil hakkında da bir rivayete yer vermiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber bir yere ordu göndereceği zaman, ordu komutanının mızrağına bir

¹³⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 273.

¹³¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 251.

¹³² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 560.

bayrak bağlamaktadır. Hz. Peygamber Zâtüsselâsil'e mücahitleri gönderirken Amr b. el-Âs'ın mızrağına bir bayrak bağlamıştır.¹³³

Ebû Yûsuf'un verdiği bu rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in Zâtüsselâsil'e mücahitleri gönderirken ordu komutanı olarak Amr b. el-Âs'ı görevlendirdiği bilgisine ulaşmaktayız.

2.15. Zülhalesa

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da inkârcılarla savaşılırken düşman topraklarındaki ağaçların kesilip kesilemeyeceği, arazilerin tahrip edilip edilemeyeceği ve evlerin yakılıp yakılamayacağı ile ilgili bilgilere de yer vermiştir. Bu konularla ilgili Ebû Yûsuf, Kays b. Ebû Hâzim'den nakille Zülhalesa¹³⁴ hakkında bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre bir gün Hz. Peygamber sahabeye Zülhalesa'dan rahatsız olduğunu söyleyerek kimin bu rahatsızlığı gidereceğini sormuştur. Bunun üzerine Cerîr b. Abdullah 150 süvari ile Zülhalesa'ya gitmiş ve orayı ateşe verip yakmıştır. Daha sonra Resûlullah'a bir haberci gelip Zülhalesa'nın yakıldığını bildirince Hz. Peygamber bu başarıyı gösterenlerin mensup olduğu Ahmes kabilesi ve hayvanları için bereket duası yapmıştır.¹³⁵

2.16. Benû Hâşim ve Benû Muttalib

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da ganimetlerin taksiminden bahsederken Benû Hâşim ve Benû Muttalib ile ilgili bir rivayete yer vermiştir. Ebû Yûsuf'un Muhammed b. İshak, Zührî ve Saîd b. Müseyyeb kanalıyla verdiği rivayette Cübeyr b. Mut'im, Zevî'l-Kurbâ'ya ait olan humusu Hz. Peygamber'in Benû Hâşim ve Benû Muttalib'e taksim ettiğini nakletmektedir.¹³⁶

2.17. Ehl-i Beyt

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Ehl-i Beyt ile ilgili bir rivayete yer vermiştir. Bu rivayet idareci olarak görev yapacakların sorumluluklarından bahsedilirken geçmektedir. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan nakledilen rivayette Hz. Ömer, Resûlullah'ın pek çok kişiyi vergi âmili olarak görevlendirdiği halde Ehl-i Beyt'den

¹³³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 562.

¹³⁴ Zülhalesa, Has'am kabilesinin Cahiliye döneminde ibadet ettikleri Ka'betü'l-Yemâniyye adı verilen bir evdir. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, II, 383.

¹³⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 565.

¹³⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 128.

kimseyi bu iş için görevlendirmediyi belirtmektedir. Ayrıca rivayette Hz. Ömer döneminde Hıms âmili vefat edince Hz. Ömer'in Abdullah b. Abbâs'ı bu göreve getirmek istediğini fakat Resûlullah'ın Ehl-i Beyt'den hiç kimseyi bu göreve getirmediğini bildiği için bu uygulamadan vaz geçtiği yer almaktadır.¹³⁷

2.18. Benû Cüheyne

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Benû Cüheyne ile ilgili üç rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin sadece birinde bahsedilen olayların Benû Müzeyne veya Benû Cüheyne ile ilgili olabileceği belirtildiği için biz bu rivayetleri Benû Cüheyne başlığı altında birleştirerek vermeyi uygun gördük. Ayrıca rivayetleri sıralarken Benû Müzeyne veya Benû Cüheyne ile ilgili olabileceği belirtilen rivayeti sona yerleştirdik. Bu rivayetlerde Benû Cüheyne'de bir kadına had cezası uygulandığı, Benû Cüheyne topraklarında Üsâme'nin "Lâilâhe İllallah" diyen bir adamı öldürdüğü, Resûlullah'ın Cüheyne (Müzeyne) kabilesinden bazı kişilere arazi tahsis ettiği bilgileri bulunmaktadır. Ebû Yûsuf'un verdiği bu rivayetler *Kitâbü'l-Harâc*'da şu şekilde yer almaktadır.

a) Benû Cüheyne'den Bir Kadına Had Cezası Verilmesi

Kitâbü'l-Harâc'da Cüheyne ile ilgili tespit ettiğimiz ilk rivayete, had cezalarından bahsedilirken yer verilmektedir. Ebû Yûsuf bu konu ile ilgili "muhsan" bir kadının, hamile olduğu halde zina ettiğine şahitlik edilirse veya bu fiili gerçekleştirdiğini kendisi dört kez ikrar ederse doğum yapmadıkça recm cezasının uygulanamayacağını belirtir. Bu hükmünü Resûlullah döneminde yaşanan bir hadiseyle temellendirir. Ebû Yûsuf İmrân b. Husayn'dan rivayetle bu olayı şöyle nakletmektedir. Bir gün Cüheyne kabilesinden bir kadın Resûlullah'a gelerek had cezası gerektiren bir suç işlediğini itiraf edip, bu cezasının uygulanmasını istemiştir. Kadın hamile olduğu için had cezası doğum sonrasına ertelenmiştir. Kadın doğum yaptıktan sonra Resûlullah'a tekrar gelip suçunu itiraf etmiş, bunun üzerine o kadın elbiseli bir şekilde recm edilmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber bu kadının cenaze namazını kılmıştır. Bazı sahabiler Hz. Peygamber'in zina suçu işleyen bir kadının cenaze namazını kılmasına şaşırınca Resûlullah bu kadının işlediği suçtan çok pişmanlık duyarak tövbe ettiğini, tövbesinin kabul olduğunu belirtmiştir.¹³⁸

¹³⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 385-386.

¹³⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 496.

b) Üsâme'nin Benû Cüheyne'den “Lâilâhe İllallah” Diyen Bir Adamı Öldürmesi

Ebû Yûsuf Cüheyne ile ilgili bir başka rivayeti ise A'meş ve Ebû Zibyân kanalıyla Üsâme'den naklederek yer vermektedir. Bu rivayete göre Resûlullah içerisinde Üsâme'nin de olduğu bir seriyye göndermişti. Cüheyne kabilesinin yakınlarında bir yere varıldığında Üsâme bir adamla karşılaşmış, adam onu görünce “Lâilâhe İllallah” demiştir. Üsâme ise bu sözü korku ile söylediğini düşünerek bu adamı öldürmüştür. Üsâme sefer dönüşünde bu durumu Resûlullah'a anlatmıştır. Resûlullah, Üsâme'ye “Lâilâhe İllallah dediği halde mi öldürdün?” diye sorunca Üsâme silah korkusu ile şehâdet getirdiğini söylemiştir. Bunun üzerine Resûlullah “Kalbini açıp baktın mı? Onu silah korkusuyla mı söylemiş, öğrendin mi?” demiştir. Resûlullah'dan bu sözleri işiten Üsâme çok pişman olmuştur.¹³⁹

c) Resûlullah'ın Cüheyne (Müzeyne) Kabilesinden Bazı Kişilere Arazi Tahsisi

Ebû Yûsuf ıktâ konusunu ele alırken Resûlullah'ın arazi tahsisi yaptığını, hatta bu yolla pek çok kişinin kalbini İslâm'a ısındırdığını, Resûlullah'dan sonra gelen halifelerin de uygun gördükleri kişilere arazi tahsis ettiğini belirtmiştir. Bu konu ile ilgili İbn Ebû Nüceyh, Amr b. Şuayb ve babası kanalıyla kendisine ulaşan bir rivayete yer verir. Bu rivayete göre Resûlullah Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bazı kişilere arazi tahsis etmiştir. Fakat onlar bu araziyi imar etmeyince, başka bir topluluk bu bölgeye gelerek araziyi imar edip işlemiştir. Daha sonra Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bazı kişilerle bu bölgeyi imar edenler arasında tartışma yaşanmış bu durum Hz. Ömer'e bildirilince Hz. Ömer bu tahsisin kendisi tarafından veya Hz. Ebû Bekir tarafından yapılmış olsa onu iptal edebileceğini fakat Resûlullah tarafından yapıldığı için onu bozamayacağını söylemiştir. Ayrıca bir kimse toprağı üç yıl işlemezse o toprağın başkası tarafından imar edilmesi durumunda imar edenin olacağını da belirtmiştir.¹⁴⁰

Ebû Yûsuf'un yukarıda nakletmiş olduğu rivayetlerden hareketle Cüheyne kabilesinden bir kadına Resûlullah döneminde had cezası uygulandığı, Resûlullah'ın Cüheyne kabilesi istikametine bir seriyye gönderdiği burada Üsâme'nin zan ile “Lâilâhe İllallah” diyen bir adamı öldürdüğü Resûlullah'ın bunu tasvip etmediği, Resûlullah döneminde Cüheyne (Müzeyne) kabilesinden bazı kişilere arazi tahsis edildiği bilgilerine ulaşmaktayız.

¹³⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 534.

¹⁴⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 267-268.

2.19. Hecer

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Hecer kabilesi ile ilgili dört rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerde Hecer kabilesiyle hangi şartlar altında sulh yapıldığı ve onlarla ilgili uygulamaların neler olduğu bilgilerine yer verilmektedir. Şimdi bu bilgilerin yer aldığı rivayetleri belirteceğiz.

a) Hecer Kabilesi İle Cizye Almak Şartıyla Sulh Yapılması

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da mürtedlerden ve Arap müşriklerinden cizye alınmayacağını, Müslüman olmayı kabul etmemeleri durumunda kendilerinin öldürüleceğini, kadın ve çocuklarının esir edileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte Putperestlerin, Ateşperestlerin ve Mecûsîlerin ehl-i kitapla her konuda aynı olmadığını kestiklerinin yenilmeyeceğini, kadınları ile evlenilmeyeceğini de söylemektedir. Bu bilgilerden sonra Ebû Yûsuf, Kays b. Müslim el-Cedelî ve Hasan b. Muhammed'den rivayete Resûlullah'ın, Hecer kabilesinin kadınlarıyla evlenilmemesi, kestiklerinin yenilmemesi ve kendilerinden cizye almak şartıyla onlarla sulh yaptığını nakletmiştir. Yine Ebû Yûsuf, Abdullah b. Abbâs'dan rivayete de Hz. Peygamber'in Hecer Mecûsîlerinden cizye aldığını belirtmiştir.¹⁴¹

Ebû Yûsuf ele geçirilen arazilerle ilgili uygulamalara yer verirken de Arap olmayan tüm erkeklerden (Ehl-i kitap, Müşrik, Putperest ve Ateşperest) cizye alınması gerektiğini söylemiş, daha sonra buna delil olarak Hz. Peygamber'in Mecûsî olan Hecer kabilesinden cizye aldığı bilgisine yer vermiştir.¹⁴²

Ardından Ebû Yûsuf, Mecûsîlerden niçin cizye alındığını ve niçin kadınları ile evlenilmediğini açıklayan bir rivayete yer vermiştir. Bu rivayette Ferve b. Nevfel el-Eşcaî'nin ehl-i kitap olmadıkları halde Mecûsîlerden cizye alınmasını eleştirdiği bunun üzerine Müstevrid b. Ahnef'in Hz. Peygamber'in de Mecûsî Hecer kabilesinden cizye aldığını belirtip ona karşı çıktığını nakletmektedir. Rivayetin devamında aralarındaki bu ihtilafı gidermek için Ferve b. Nevfel el-Eşcaî ile Müstevrid b. Ahnef'in Hz. Ali'ye gittiği, Hz. Ali'nin de onlara Mecûsîlerin daha önce kitaplarının olduğunu, Resûlullah'ın aslında kitapları olduğu için onlardan cizye aldığını, fakat aile içi evlilik

¹⁴¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 419.

¹⁴² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 285.

yaptıkları için kadınları ile evlenmeyi yasakladığını ve kestiklerinin yenilmemesini istediğini söylemiştir.¹⁴³

b) Hecerlilerin Ergenlik Çağına Ulaşan Erkek Ve Kadınlarından Harâc Alınması

Ebû Yûsuf yukarıda belirttiğimiz bilgilerin devamında Âmir eş-Şa‘bî’den rivayetle harâcı ilk kez Hz. Peygamber’in uyguladığını ayrıca Resûlullah’ın Hecer kabilesinden ergenlik çağına ulaşan kadın ve erkekler için harâc aldığını nakletmektedir.¹⁴⁴

Ebû Yûsuf’un yukarıda zikrettiği rivayetlerden Hz. Peygamber’in Hecer kabilesinden cizye almak şartıyla sulh yaptığı, onlardan daha önce kitap sahibi oldukları için cizye aldığı, Hecer Mecûsîlerine ilk harâcı Hz. Peygamber’in koyduğu, kadınları ile evlenilmesini ve kestiklerinin yenilmesini yasakladığı bilgilerine ulaşmaktayız.

2.20. Negrân

Kitâbü’l-Harâc’da Negrân ile ilgili iki rivayet yer almaktadır. Ebû Yûsuf’un naklettiği bu rivayetlerde Negrân ile hangi şartlar altında nasıl sulh yapıldığı, Hz. Peygamber’in Negrân’a sahabeden kimi gönderdiği, sulh metninde Negrânlılardan nelerin talep edildiği, bu talepler karşılığında Negrânlılara güvence olarak ne verildiği, kimlerin yapılan antlaşmadan yararlanamayacağı, hangi davranışların bu antlaşmayı sona erdireceği gibi bilgilere yer verilmektedir.

Ebû Yûsuf Negrân ile ilgili *Kitâbü’l-Harâc*’da tesbit ettiğimiz ilk rivayeti, ehl-i kitap Araplara, Arap olmayan müşrikler gibi muamele yapılacağını bu sebeple onlardan cizye alınacağını ve harâc hükümlerinin onlar için de geçerli olduğunu belirttikten sonra zikreder. Bu rivayette Hz. Peygamber’in Negrânlılar ile fidye almak şartıyla sulh yaptığını belirtir.¹⁴⁵

Kitâbü’l-Harâc’da Negrân ile ilgili tespit ettiğimiz ikinci rivayet şu şekilde yer almaktadır. Halife Hârûnürreşîd, Ebû Yûsuf’a Negrânlılar hakkındaki hükmün ne olduğunu, Negrân’dan nasıl çıkarıldıklarını, bunun sebebinin ne olduğunu sormuş, Ebû Yûsuf da kitabında bu soruların cevaplarının içerisinde bulunduğu Negrân ile ilgili bir bölüme yer vermiştir. Ebû Yûsuf kitabının bu bölümünde öncelikle Resûlullah’ın karşılıklı şartlar altında Negrânlıların yurtlarında kalmalarını kabul ettiğini belirtmiştir.

¹⁴³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 421-422.

¹⁴⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 419.

¹⁴⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 285.

Daha sonra Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in sahabeden Amr b. Hazm'ı iki mektupla Necrânlılara gönderdiğini, bu mektuplardan birinde Amr b. Hazm'ın görevi ile ilgili bazı öğüt ve tavsiyelerin, diğerinde ise Necrânlılarla ilgili sözleşmenin bulunduğunu söylemektedir. Ebû Yûsuf Muhammed b. İshak'dan rivayetle bu mektupların içeriği ile ilgili şu bilgileri vermektedir. Resûlullah, Amr b. Hazm'ı Necrân'a gönderirken ona verdiği ilk mektupta Allah'tan korkmasını, adaletli olmasını, humusu ve zekâtı toplamasını emretmiştir. Resûlullah'ın Necrânlılar için yazdırdığı ve onlara emân verdiği ikinci mektupta ise şu bilgiler bulunmaktadır:

1. Her konuda Allah'ın hükmü onlara uygulanacaktır. Tüm malları kendilerine bırakılacak onlardan her sene vergi alınacaktır. Vergi olarak Recep ve Safer aylarında (40 dirhem, yani 1 ukiyye değerinde) 1000'er hulle alınacaktır. Bu elbiselerin tutarı alınacak vergiden fazla veya eksik olursa hesap yapılarak fazla olan onlara geri verilecek, eksik olan onlardan alınacaktır. Onlardan alınan zırhlar, atlar, binek hayvanları ve diğer eşyalar da hesaplanarak borçlarından düşülecektir.
2. Elçilerin en fazla 20 günlük masrafları Necrânlılar tarafından ödenecek ve elçiler bir aydan fazla bekletilmeyecektir.
3. Yemende savaş olması durumunda onlardan âriyet olarak 30 zırh, 30 at ve 30 deve alınacaktır. Âriyet olarak alınan şeylerin zayi olması durumunda bu malların geri ödenmesi elçilere ait olacaktır.
4. Necrânlılar kendilerine gönderilen elçilere itaat edip onlara tâbi olacaktır. Necrânlıların malları, canları, arazileri, evleri, halkları, dinleri, az veya çok ellerinde bulunan her türlü eşyaları, Allah ve Resûlü'nün zimmetinde olacaktır.
5. İbadetleri kendi din adamları tarafından yaptırılacak, din adamları hiçbir kimse tarafından değiştirilmeyecek ve engellenmeyecek, İslâm dini ile sorumlu olmayacaklardır.
6. Cahiliye zamanındaki kan davaları ve diyetler kaldırılacaktır. Düşman askerinin Necrân'a girmesine ve işgal etmesine izin verilmeyecek, taleplerine hakları gözetilerek cevap verilecektir. Cizyesini ödeyemeye gücü yetmeyenlerden tespit edilen cizye bedelinin yarısı alınacaktır.

7. Faiz yiyenler bu sözleşme ve zimmetten mahrum olacaktır. Herkes kendi işlediği suçun cezasını çekecektir. Bir kişinin işlediği suçtan dolayı başka kişi sorumlu tutulmayacaktır.
8. Haksız yere bu sözleşmeyi bozmadıkları, dürüst hareket ettikleri müddetçe, Allah'ın takdir ettiği sürece bu antlaşmanın hükümleri geçerli olacak, Allah ve Resûlü'nün onları gözetmesi ve koruması devam edecektir.

Bu antlaşmaya Ebû Süfyân b. Harb, Gaylân b. Amr, Benû Nasr'dan Mâlik b. Avf, Akrâ b. Hâbis el-Hanzalî ve Muğire b. Şu'be şahit olmuştur.¹⁴⁶

Anlaşmaya şahit olarak ismi zikredilen Ebû Süfyân'ın bu sırada Medine'de bulunuyor olması ya muhtemel bir ziyareti ya da Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelip yerleşmesini akla getirmektedir.

2.21. Yemâme, Gatafân, Temîm

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Yemâme, Gatafân ve Temîm ile ilgili bir rivayete yer vermektedir. Bu rivayette isimlerini zikrettiğimiz kabilelere galip geldikten sonra Resûlullah'ın nasıl bir uygulama yoluna gittiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Ebû Yûsuf, müşrik Araplarla savaş konusunu ele alırken halifenin isterse müşrik Arapların kadın ve çocuklarını esir edip kendilerini öldürebileceğini veya onları affedebileceğini belirtmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in müşrik Araplardan pek çok kabileyi mağlup ettiğini, onları oldukları gibi bıraktığını, arazilerinin kendi mülkleri olarak kaldığını, Yemâme, Temîm ve Gatafân'a da bu şekilde muamele edildiğini nakletmektedir.¹⁴⁷

2.22. Benû Süleym

Ebû Yûsuf kitabında zekât konusunu ele alırken Benû Süleym ile ilgili bir rivayete yer vermektedir. Bu rivayette Hişâm b. Urve ve babası kanalıyla Ebû Humejd Sâidî'nin nakli yer almaktadır. Buna göre Resûlullah, İbnü'l-Lütbiyye'yi Benû Süleym kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirmiştir. İbnü'l-Lütbiyye Benû Süleym'in zekâtlarını toplayıp Medine'ye gelince Hz. Peygamber'e getirdiği malları göstererek bunu size verdiler bunu da bana hediye ettiler demiştir. Bu durumdan hoşnut

¹⁴⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 294.

¹⁴⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 289.

olmayan Resûlullah minbere çıkarak zekât malından hiç bir şey alınmamasını, bunu yapanların ahirette azap göreceğini belirtmiştir.¹⁴⁸

2.23. Bahreyn

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Bahreyn ile ilgili üç rivayete yer vermektedir. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber döneminde Bahreynlilerin İslâm'ı kabul etmesi ile topraklarının öşür arazisi olduğu, Hz. Peygamber'in Bahreyn Mecûsîlerinden cizye aldığı, Resûlullah'ın onlara âmil olarak Âlâ b. Hadramî'yi gönderdiği, Resûlullah'ın Bahreyn'den gelecek mallardan Câbir b. Abdullah'a hediye vereceğini söylediği belirtilmektedir.

a) Bahreyn Arazilerinin Öşür Arazisi Olması

Bahreyn ile ilgili tespit ettiğimiz ilk rivayet kendi isteği ile Müslüman olanların malları ve arazileri hakkında hükümlere yer verilirken nakledilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Medinelilerin İslâm'ı kabul ettikleri için arazilerinin öşür arazisi olduğu belirtildikten sonra Tâif ile Bahreyn'in de aynı hükümde olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁹

b) Bahreyn Mecûsîlerinden Cizye Alınması

Ebû Yûsuf diğer rivayeti ise mecûsîler hakkındaki hükümlere yer verirken nakletmektedir. Ebû Yûsuf, Avf b. Ebû Cemîle'den rivayetle Resûlullah'ın Bahreyn mecûsîlerinden cizye aldığını, onların mecûsî olarak kalmalarını kabul ettiğini ve âmil olarak Alâ b. el-Hadramî'yi gönderdiğini nakletmektedir.¹⁵⁰

c) Bahreyn'den Gelen Mallardan Câbir b. Abdullah'a Hediye Verilmesi

Ebû Yûsuf bu konu ile ilgili tespit ettiğimiz son rivayette ise halifelerin ashaba Beytü'l-mâl'den verdikleri hisseleri ele alırken zikretmektedir. Ebû Yûsuf bu konuyla ilgili İbn Ebû Nuceyh'den rivayetle şu bilgileri vermektedir. Hz. Ebû Bekir halifeliği esnasında ganimet malı gelince Resûlullah'ın kendisine ganimet malından vaatte bulunduğu kişilerin gelip paylarını almasını emretmiştir. Bunun üzerine Câbir b. Abdullah gelerek Bahreyn'den bir şeyler gelirse Resulullah'ın kendisine elleri ile göstererek sana şu kadar veririm dediğini belirtmiş, Hz. Ebû Bekir de Câbir'e Resûlullah'ın gösterdiği gibi almasını söylemiştir. Câbir de o şekilde ganimet malından almış, aldığı miktar sayılınca

¹⁴⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 318.

¹⁴⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 273.

¹⁵⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 423-424.

500 dirhem olduğu ortaya çıkmıştır. Hz. Ebû Bekir Câbir'den 1000 dirhem daha almasını istemiş, o da 1000 dirhem daha almıştır. Resûlullah'ın vaat ettiği kişiler bitince Hz. Ebû Bekir bu malı büyük, küçük herkese eşit olarak paylaşmıştır.¹⁵¹

2.24. Medine

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Medine ile ilgili altı rivayete yer vermektedir. Bu rivayetlerde hicretten sonra Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e Medine'de arazi tahsis edildiği, Medinelilerin İslâm'ı kabul ettikleri için arazilerinin öşür arazisi olduğu, hiç bir zaman harâç vergisi ödemedikleri belirtilmektedir. Ayrıca bunlara ilave olarak Medine'nin hem harem hem de güvenilir bir yer olduğu, Medine'nin 12 mil uzağına kadar ağaç ve bitkiye zarar verilmesinin, 4 mil uzağına kadar av yapılmasının yasaklandığı bilgilerine yer verilmektedir. Bu rivayetler ele alındıkları konularla birlikte şu şekilde geçmektedir.

a) Resûlullah'ın Medine'de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e Arazi Tahsis Etmesi

Ebû Yûsuf ıktâ arazileriyle ilgili hükümlere yer verirken, Resûlullah'ın arazi tahsisi yaptığını belirtmektedir. Daha sonra ise Amr b. Dînâr'dan rivayetle Hz. Peygamber'in Medine'ye gelince Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e arazi tahsis ettiğini nakletmektedir.¹⁵²

b) Medine Arazilerinin Öşür Arazisi Olması

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da kendi isteği ile Müslüman olanların malları ve arazileri hakkında hükümlere yer verirken Medinelilerin kendi istekleri ile İslâm'ı kabul ettikleri için arazilerinin öşür arazisi olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Yûsuf ıktâ edilen arazilerle ilgili hükümlere yer verirken Resûlullah'ın Mekke, Medine ve Yemen gibi Araplara ait arazileri öşür arazisi saydığını bu arazilerin hiçbirine harâç koymadığını nakletmektedir.¹⁵⁴ Ayrıca Mekke hakkındaki rivayetlere değinirken de belirttiğimiz gibi Ebû Yûsuf Mekke ve Medine'ye hiçbir zaman harâc koyulmadığını belirtmektedir.¹⁵⁵

¹⁵¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 201-202.

¹⁵² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 269.

¹⁵³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 273.

¹⁵⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 261.

¹⁵⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 404.

c) Resûlullah'ın Medine'nin Harem Sınırlarını Belirlemesi

Medine ile ilgili tespit ettiğimiz diğer rivayette Ebû Yûsuf, Ebû Mes'ûd el-Ensârî veya Sehl b. Huneyf'den nakilde bulunarak Resûlullah'ın üç kez Medine için güvenilir bir harem olduğunu söylediğini nakletmektedir.¹⁵⁶ Daha sonra Ebû Yûsuf, Mâlik b. Enes'den rivayetle Resûlullah'ın Medine'nin 12 mil uzağına kadar ağaç ve bitkiye dokunmayı, 4 mil kadar uzağına kadar olan yerlerde ise avlanmayı yasakladığını belirtmektedir.¹⁵⁷

2.25. Yemen

Kitâbü'l-Harâc'da Ebû Yûsuf'un naklettiği rivayetlerin içerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla Yemen ile ilgili dört rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i zekât toplamak üzere Yemen'e gönderdiği, Yemen topraklarının öşür arazisi olduğu, Yemen arazisi üzerine harâc koyulmayıp kaynak ve nehir suları ile sulanan arazilerinden 1 öşür, bir alet ile sulanan arazilerinden masraflı olması sebebiyle 1/2 öşür alındığı nakledilmektedir. Ayrıca ehl-i kitap olan bazı Yemen halkından ve onların kölelerinden cizye alındığı bilgilerine de yer verilmektedir. Bu rivayetler *Kitâbü'l-Harâc*'da şu şekilde yer almaktadır.

a) Muâz b. Cebel'in Zekât Toplamak Üzere Yemen'e Gönderilmesi

Ebû Yûsuf hayvanlar için verilmesi gereken zekât konusunu ele alırken A'meş ve İbrahim b. Mesrûk kanalıyla Resûlullah'ın Muâz b. Cebel'i Yemen'e göndererek her 30 sığırdan erkek veya dişi iki yaşında 1 dana, 40 sığırdan ise üç yaşında 1 düve almasını emrettiğini rivayet etmektedir.¹⁵⁸

b) Yemen'in Öşür Arazisi Olması ve Bazı Ehl-i Kitab Kölelerden Cizye Alınması

Ebû Yûsuf ıktâ arazileriyle ilgili hükümlere yer verirken daha önce de belirttiğimiz üzere Resûlullah tarafından ele geçirilen ve Arapların yaşadığı Hicaz, Mekke, Medine ve Yemen'de Hz. Peygamber'in koyduğu esasların geçerli olduğunu, bunların değiştirilemeyeceğini belirtir. Daha sonra ise kendisine ulaşan rivayetlere göre

¹⁵⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 365.

¹⁵⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 365.

¹⁵⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 307.

Resûlullah'ın Araplara ait arazileri ele geçirdiğinde onları öşre bağladığını, bu arazilerin hiçbirine harâc koymadığını söylemektedir.¹⁵⁹

Ayrıca Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in ehl-i kitap olan bazı Yemenli kölelerin buluğa ermiş olanlarından cizye olarak bir dinar veya onunla aynı değerde olan Meâfir kabilesinin ürettiği elbiselerden alınmasını talep ettiğini fakat arazilerine harâc koymadığını, kaynak ve nehir suyu ile sulanan arazilerden bir öşür, alet ile sulanan arazilerden masrafları olduğu için yarım öşür alınmasını istediğini nakletmektedir.¹⁶⁰

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlere ilaveten Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'ın bir başka bölümünde de Resûlullah'ın Yemen halkından buluğa ermiş olanlardan cizye veya bu değere eşit miktarda Meâfir elbisesi aldığını belirtmektedir.¹⁶¹

2.26. Habrûn ve Aynûn

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Habrûn¹⁶² ve Aynûn¹⁶³ adlı iki köy ile ilgili bir rivayete yer vermektedir. Ebû Yûsuf'un Zührî'den naklettiği bu rivayete göre Lahm kabilesinden Temîm b. Evs ed-Dârî Resûlullah'a gelerek Filistin'de bulunan ve Rumlara ait olan Habrûn ve Aynûn köylerinde komşuları olduğunu Şam ele geçirilirse bu iki köyün kendisine hediye olarak hibe edilmesini istemiş, Resûlullah da bu iki köyü ona hibe etmiştir. Temîm b. Evs ed-Dârî'nin isteği ile Hz. Peygamber, bu hibe ile ilgili bir yazı yazdırmış ve ona teslim etmiştir.¹⁶⁴

2.27. Bayrak

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Resûlullah'ın bayrağı ile ilgili iki rivayete yer vermiştir. Ebû Yûsuf tespit ettiğimiz bu iki rivayeti savaş hakkında genel kurallardan bahsederken nakletmektedir. Ebû Yûsuf, Abdullah b. Ebû Bekir ve Amre kanalıyla Muhammed b. İshak'dan rivayetle Hz. Âişe'nin, Resûlullah'ın bayrağının (râye) renginin siyah olduğunu ve bu bayrağın başına örttüğü üzerinde semer motifleri olan siyah mirt denilen kumaştan yapıldığını söylediği hakkında bir bilgi aktarmaktadır.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 261.

¹⁶⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 262.

¹⁶¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 285.

¹⁶² Hz. İbrahim'in kabrinin bulunduğu köyün ismidir. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, II, 212-213.

¹⁶³ Kudüs'de bulunan bir köyün ismidir. Detaylı bilgi için bk. Yâkut el-Hamevî, IV, 180.

¹⁶⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 613.

¹⁶⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 561.

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetin devamında Ebû Yûsuf bir başka rivayete daha yer vermektedir. Ebû Yûsuf, Âsım'dan rivayetle Hâris b. Hasan'ın bir gün Medine'ye geldiğinde Resûlullah'ı yanında siyah bayraklar olduğu halde minber üzerinde gördüğünü orada bulunanlara bu durumun sebebini sorunca Amr b. Âs'ın gazadan geldiğini öğrendiğini, ayrıca o sırada Bilâl'in de kılıç kuşanmış bir şekilde Resûlullah'ın önünde beklemekte olduğunu nakletmektedir.¹⁶⁶ Bu rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in bayrağının renginin siyah olduğunu ve bir rivayete göre mirt denilen kumaştan yapıldığını öğrenmekteyiz.

Aşağıda Ebû Yûsuf tarafından sunulan bilgilere göre mevcut materyaller tablolştırılmıştır. Bu bilgilerin hangi başlıklar altında yer aldığı zikredilmiştir. Ayrıca toplam materyal sayısı ve tespit edilen konularla ilgili rivayetlerin kaynakları da tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 1 :
Kitâbü'l-Harâc'da Yer Alan Konular ve Materyal Sayıları

Konu No	Konu Başlığı	Materyal Sayısı
1	Bedir	6
2	Uhud	3
3	Benû Nadîr	3
4	Hendek	3
5	Benû Kurayza	2
6	Benû Mustalik	2
7	Hudeybiye	2
8	Hayber	19
9	Fedek	1
10	Mekke'nin Fethi	6
11	Huneyn	3
12	Tâif	2
13	Tebük	1
14	Zâtüsselâsil	1
15	Zülhalesa	1
16	Benû Hâşim ve Benû Muttalib	1
17	Ehl-i Beyt	1
18	Benû Cüheyne	3
19	Hecer	4
20	Necrân	2
21	Yemâme, Gatafân ve Temîm	1
22	Benû Süleym	1
23	Bahreyn	3
24	Medine	6
25	Yemen	4
26	Habrûn ve Aynûn	1
27	Bayrak	2
		Toplam: 84

¹⁶⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 561.

Tablo 2 :
Rivayetlerin Yer Aldığı Bölüm Başlıkları

Konu	<i>Kitâbü'l-Harâc</i> Bölüm Başlıkları	Materyal Sayısı
Bedir	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	3
Bedir	Ganimetlerin Taksimi	2
Bedir	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Uhud	Ahlaksızlık, Hırsızlık ve Cinayet Suçlarını İşleyenlere Uygulanması Gereken Hadler	1
Uhud	Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Sahâbîlere Taksimi	1
Uhud	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Benû Nadîr	Fey ve Harâc	1
Benû Nadîr	Iktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	1
Benû Nadîr	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Hendek	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	2
Hendek	Ahlaksızlık, Hırsızlık ve Cinayet Suçlarını İşleyenlere Uygulanması Gereken Hadler	1
Benû Kurayza	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Benû Kurayza	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Benû Mustalik	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	2
Hudeybiye	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	2
Hayber	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	4
Hayber	Ganimetlerin Taksimi	3
Hayber	Fey ve Harâc	1
Hayber	Harâcın Fazla ve Eksik Olması	1
Hayber	Sevâd Arazileri ile İlgili Uygulamalar	5
Hayber	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Hayber	Ağaçsız ve (Hurma) Ağaçlı Arazileri İcara Verme	4
Fedek	Sevâd Arazileri ile İlgili Uygulamalar	1
Mekke'nin Fethi	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	3
Mekke'nin Fethi	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Mekke'nin Fethi	Iktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	1
Mekke'nin Fethi	Benû Tağlib Hristiyanları ve Diğer Ehl-i Zimmetin Durumu	1
Huneyn	Savaş, Barış ve Diğer Yollarla Elde Edilen Ölü Araziler	1
Huneyn	Ganimetlerin Taksimi	1
Huneyn	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Tâif	Ehl-i Harp ve Taşra Halkından Müslüman Olanların Arazileri ve Malları	1
Tâif	Bal, Ceviz ve Badem	1

Tablo 2'nin Devamı

Konu	<i>Kitâbü'l-Harâc</i> Bölüm Başlıkları	Materyal Sayısı
Tebük	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Zâtüsselâsil	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Zülhalesa	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Benû Hâşim ve Benû Muttalib	Ganimetlerin Taksimi	1
Ehl-i Beyt	Sevâd Mültezemliği ve Bu Göreve Adil Kişilerin Getirilmesi	1
Benû Cüheyne	Ahlaksızlık, Hırsızlık ve Cinayet Suçlarını İşleyenlere Uygulanması Gereken Hadler	1
Benû Cüheyne	İslâm'dan dönen Mürted Hakkındaki Hüküm	1
Benû Cüheyne	Iktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	1
Hecer	Mecusiler, Putperestler ve Mürtedler	3
Hecer	Savaş, Barış ve Diğer Yollarla Elde Edilen Ölü Araziler	1
Necrân	Savaş, Barış ve Diğer Yollarla Elde Edilen Ölü Araziler	1
Necrân	Necrân ve Ehlinin Kıssası	1
Yemâme, Gatafân ve Temîm	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Benû Süleym	Zekata Engel Olmanın Hükümü ve Zekat Verilecek Yerler	1
Bahreyn	Ehl-i Harp ve Taşra Halkından Müslüman Olanların Arazileri ve Malları	1
Bahreyn	Mecusiler, Putperestler ve Mürtedler	1
Bahreyn	Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Ashâb'a Nasıl Taksimat Yapardı	1
Medine	Iktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	2
Medine	Ehl-i Harp ve Taşra Halkından Müslüman Olanların Arazileri ve Malları	1
Medine	Benû Tağlib Hristiyanları ve Diğer Ehl-i Zimmetin Durumu	1
Medine	Meralar ve Çayırar	2
Yemen	Iktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	2
Yemen	Zekatlar	1
Yemen	Savaş, Barış ve Diğer Yollarla Elde Edilen Ölü Araziler	1
Habrûn ve Aynûn	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Bayrak	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	2
		Toplam: 84

Tablo 3 :
Kitâb Bölümlemesi ve Konu İsimlerine Göre Rivayet Dağılımları

<i>Kitâbü'l-Harâc</i> Bölüm Başlıkları	Konular	Materyal Sayısı	Toplam Materyal Sayısı
Ganimetlerin Taksimi	Bedir	2	7
	Hayber	3	
	Huneyn	1	
	Benû Hâşim ve Benû Muttalib	1	
Fey ve Harâc	Benû Nadîr	1	2
	Hayber	1	
Bal, Ceviz ve Badem	Tâif	1	1
Sevâd Arazileri ile İlgili Uygulamalar	Hayber	5	6
	Fedek	1	
Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Sahâbîlere Taksimi	Uhud	1	1
İktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	Benû Nadîr	1	7
	Mekke'nin Fethi	1	
	Benû Cüheyne	1	
	Medine	2	
	Yemen	2	
Ehl-i Harp ve Taşra Halkından Müslüman Olanların Arazileri ve Malları	Tâif	1	3
	Bahreyn	1	
	Medine	1	
Savaş Barış ve Diğer Yollarla Elde Edilen Ölü Araziler	Huneyn	1	4
	Hecer	1	
	Necrân	1	
	Yemen	1	
İslâm'dan dönen Mürted Hakkındaki Hüküm	Benû Cüheyne	1	1
Müslümanlarla Savaşan ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	Bedir	1	6
	Benû Nadîr	1	
	Benû Kurayza	1	
	Hayber	1	
	Mekke'nin Fethi	1	
	Yemâme, Gatafân ve Temîm	1	
Necrân ve Ehlinin Kıssası	Necrân	1	1
Zekâtlar	Yemen	1	1
Zekâta Engel Olmanın Hükümü ve Zekat Verilecek Yerler	Benû Süleym	1	1
Harâcın Fazla ve Eksik Olması	Hayber	1	1

Tablo 3'ün Devamı

Kitâbü'l-Harâc Bölüm Başlıkları	Konular	Materyal Sayısı	Toplam Materyal Sayısı
Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer Ashâb'a Nasıl Taksimât Yaptı	Bahreyn	1	1
Meralar ve Çayrlar	Medine	2	2
Sevâd Mültezemliği ve Bu Göreve Adil Kişilerin Getirilmesi	Ehl-i Beyt	1	1
Ağaçsız ve (Hurma) Ağaçlı Arazileri İcara Verme	Hayber	4	4
Ahlaksızlık, Hırsızlık ve Cinayet Suçlarını İşleyenlere Uygulanması Gereken Hadler	Uhud	1	3
	Hendek	1	
	Benû Cüheyne	1	
Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	Bedir	3	25
	Uhud	1	
	Hendek	2	
	Benû Kurayza	1	
	Benû Mustalik	2	
	Hudeybiye	2	
	Hayber	4	
	Huneyn	1	
	Tebük	1	
	Mekke'nin Fethi	3	
	Zâtüsselâsil	1	
	Zülhalesa	1	
	Habrûn ve Aynûn	1	
	Bayrak	2	
Benû Tağlib Hristiyanları ve Diğer Ehl-i Zimmetin Durumu	Mekke'nin Fethi	1	2
	Medine	1	
Mecusiler, Putperestler ve Mürtedler	Hecer	3	4
	Bahreyn	1	
Toplam:		84	84

Tablo 4 :
Ebû Yûsuf'un Konu İsimlerine Göre Rivayet Kaynakları

Konu	Rivayet Zinciri	Senetli Rivayetler	Toplam Bilgi
Bedir	A' meş-Ebû Sâlih (Abdurrahman b. Kays el-Hanefî)-Ebû Hureyre (s. 572)	3	6
	Eş'as b. Sevvâr-Ebu'z-Zinâd (s. 138)		
	Hasan b. Umâre-Hakem b. Uteybe-Miksem-Abdullah b. Abbâs (s. 122)		
Uhud	Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî-Nâfi'İbn Ömer (s. 521)	3	3
	Ebû Ma'şer-Gufre'nin mevlası Ömer (b. Abdullah el-Medenî) ve diğerleri (s. 204)		
	Atâ b. Sâib-Şa'bi- Abdullah (b. Abbâs) (s. 571)		
Benû Nadîr	Bazı hocalar (Muhammed b. İshak)-Zühri (s. 149)	2	3
	Hişâm b. Urve-Babası (Urve b. Zübeyr) (s. 268)		
Hendek	Muhammed b. İshak-Zühri (s. 596)	3	3
	Ubeydullah (b. Ömer el-Ömerî)-Nâfi'İbn Ömer (s. 521)		
	Muhammed b. İshak (s. 582)		
Benû Kurayza	Muhammed b. İshak (s. 582)	1	2
Benû Mustalik	-	-	2
Hudeybiye	Hişâm b. Urve-Babası (Urve b. Zübeyr) ve Muhammed b. İshak ve Kelbî (s. 597)	1	2
Hayber	Muhammed b. Talha-Humeyd (b. Hilâl el-Adevî)-Enes (b. Mâlik) (s. 559)	13	19
	Yahya b. Saîd- Muhammed b. Yahya (İbn Hibbân)-Ebû Amra el-Ensârî-Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (s. 573-574)		
	Eş'as b. Sevvâr-Muhammed b. Sîrîn (s. 138)		
	Hasan-Muhammed b. Zeyd-Ebü'l-Lahm'ın mevlası Umeyr (s. 577)		
	Leys b. Sa'd-Habîb b. Ebû Sâbit (s. 148)		
	Haccâc b. Ertât-Nâfi'-Abdullah b. Ömer (s. 231)		
	Müslim (b. Keysân) Mülât-Enes b. Mâlik (s. 230)		
	Muhammed b. Sâib el Kelbî- Ebû Sâlih (Mevlâ Ümmü Hânî)- Abdullah b. Abbâs (s. 231-232)		
	Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ- Hakem (b. Uteybe)- Miksem (Mevlâ İbn Abbâs)-Abdullah b. Abbâs (s. 233)		
	Muhammed b. İshak-Nâfi'-Abdullah b. Ömer-Ömer (s. 233)		
	Ubeydullah b. Ömer-Nâfi'-İbn Ömer-Ömer (s. 335-336)		
	Ömer b. Zer (Dînâr)-Ebû Ca'fer (Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib) (s. 336)		
Haccâc b. Ertât-Ebü Ca'fer (s. 337)			
Fedek	Muhammed b. Sâib el-Kelbî-Ebü Sâlih-Abdullah b. Abbâs (s. 231-232)	1	1
Mekke'nin Fethi	Hişâm b. Urve-Babası Urve ve Muhammed b. İshak ve Kelbî (s. 597)	2	6
	Muhammed b. İshak-Saîd b. Ebû Hind (el-Fezârî)-Ebû Mürre (Mevlâ Akîl b. Ebû Tâlib)-Ümmü Hânî bint EbûTâlib (s. 592)		
Huneyn	Kays b. Rebi' (el-Esedî)-Muhammed b. Ali- İshak b. Abdullah (b. Ebû Ferve)-Ebû Hâzim (Seleme b. Dînâr)-Ebû Rühm (Mevlâ Ebû Hâzim) (s. 123)	1	3
Tâif	Bazı arkadaşlar-Amr b. Şuayb(s.251)	1	2

Tablo 4'ün Devamı

Konu	Rivayet Zinciri	Senetli Rivayetler	Toplam Bilgi
Tebük	-	-	1
Zâtüsselâsil	-	-	1
Zülhalesa	İsmail b. Ebû Hâlid- Kays b. Ebû Hâzım-Cerîr(s.565)	1	1
Benû Hâşim ve Benû Muttalib	Muhammed b. İshâk- Zührî- Saîd b. Müseyyeb- Cübeyr b. Mut'im(s.128)	1	1
Ehl-i Beyt	Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leyla(s.385)	1	1
Benû Cüheyne	İbni Ebî Nuceyh- Amr b. Şuayb- Amr b. Şuayb'ın babası(s.267)	3	3
	Ebân-Yahya b. Ebû Kesir-Ebû Kalâbe- Ebû Mihleb- İmrân b. Husayn(s.496)		
	A'meş-Ebû Zibyân- Üsâme(s.534)		
Hecer	Kays b. Rebi' el-Esedî-Kays b. Müslim el-Cedeli-Hasan b. Muhammed(s. 419)	1	4
	Muhammed b. Sâib el-Kelbî-Ebû Sâlih-İbni Abbâs(s.419)	1	
	Câbir ec-Ca'fî- Âmir eş-Şa'bî(s.419)	1	
	Futr b. Halîfe- Ferve b. Nevfel el-Eşcaî(s.422)	1	
Necrân	Muhammed b. İshak(s. 285)	1	2
	Muhammed b. İshak(s. 294)	1	
Yemâme, Gatafân ve Temîm	-	-	1
Benû Süleym	Hişâm b. Urve-Urve-Ebû Humejd es-Sâidî(s.318)	1	1
Bahreyn	İbni Ebî Nuceyh(s.201)	1	3
	Basra ulemasından bir hoca-Avf b. Ebû Cemile(s.423)	1	
Medîne	Süfyân b. Uyeyne-Amr b. Dînâr(s.269)	1	6
	Ebû İshâk eş-Şeybânî-Beşir b. Amr es-Sekûnî-Ebû Mes'ûd el-Ensârî -Sehl b. Hanîf(s.365)	1	
Yemen	A'meş-İbrahim b. Mesrûk(s.307)	1	4
Habrûn ve Aynûn	Kureyş'in ihtiyarlarından bazıları-İmam Zührî(s.613)	1	1
Bayrak	Muhammed b. Ishak-Abdullah b. Ebû Bekir-Amre-Âişe(s.561)	1	2
Toplam		51	84

BÖLÜM 3: *KİTÂBÜ'L-HARÂC*'DA YER ALAN RİVÂYETLERİN BAZI SİYER VE MEGÂZÎ KİTAPLARIYLA KARŞILAŞTIRMASI

Çalışmamızın birinci bölümünde Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde yer alan siyer ve megâzî rivayetlerini tespit edip kronolojik olarak kaleme almaya çalıştık. Bu bölümde ise elde ettiğimiz rivayetleri bazı siyer ve megâzî kaynaklarıyla karşılaştırarak tahlile tabi tutacağız. Karşılaştırmada daha önce de vurgulandığı üzere ilk dönem müelliflerinden İbn İshak'ın (ö. 151/768) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Vâkîdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Megâzî*, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (ö. 218/833) ve İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* adlı eserleri örnek olarak seçilmiştir.

Bu bölümde karşılaştırmaların daha kolay takip edilebilmesi için öncelikle Ebû Yûsuf'un eserinde tespit ettiğimiz rivayetlerin incelediğimiz eserlerde mevcut olup olmadığını gösteren bir tablo hazırlanmıştır. *Kitâbü'l-Harâc*'daki rivayetler diğer kaynaklarda mevcut ise “√”, değilse “×”, farklılık arz ediyorsa “!” işareti konulmuştur. Akabinde sunduğumuz tabloda ise rivayet farklılıkları detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Daha sonra Ebû Yûsuf'un rivayetleri, karşılaştırmada kullandığımız diğer eserler bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

3.1. Bedir

Tablo 5 :
Bedir ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

		EBÛ YÛSUF	İBN İSHÂK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
BEDİR	Savaşa Katılmayan sahâbiler	Hz. Osman (Medine'de)	×	√	√	×	√
		Talha b. Ubeydullah (Şam'da)	×	!	√	×	!
	Ganimet Hisseleri	Hz. Osman: 1	×	√	√	×	√
		Talha b. Ubeydullah: 1	×	√	√	×	√
		Atlı: 2 Yaya: 1	×	√	!	×	×
	Ganimet ayeti	Enfâl Suresi 68-69	√	√	√	×	×
	Ganimet Taksimi	Medine'de	×	!	!	×	!
	Safiyy	Âs b. Münebbih'in kılıcı	×	!	×	×	!
Esirleri Bırakma Şartı	Fidye	√	√	√	√	√	

Tablo 6 :
Bedir ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BEDİR		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHÂK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Savaşa Katılmayan sahâbiler	Hz. Osman hasta eşi Rukiyye'ye bakmak için Medine'de kaldı.	×	Hz. Osman hasta eşi Rukiyye'ye bakmak için Medine'de kaldı.	Hz. Osman ve Üsâme b. Zeyd Rukiyye'ye bakmak için Medine'de kaldı.	×	Hz. Osman hasta eşi Rukiyye'ye bakmak için Medine'de kaldı.
		Talha b. Ubeydullah Şam'daydı.	×	Talha b. Ubeydullah Havrâ'da bilgi topluyordu.	Talha b. Ubeydullah Şam'daydı.	×	Talha b. Ubeydullah Havrâ'da bilgi topluyordu.
	Ganimet Hisseleri	Hz. Osman: 1sehim	×	Hz. Osman: sehim ve ecir	Hz. Osman: sehim ve ecir	×	Hz. Osman: sehim ve ecir
		Talha b. Ubeydullah: 1sehim	×	Talha b. Ubeydullah: sehim ve ecir	Talha b. Ubeydullah: sehim ve ecir	×	Talha b. Ubeydullah: sehim ve ecir
		Atlı: 2 Yaya: 1	×	Binek: 2 Sahibi: 1 (Binek:1 Sahibi: 1)	Herkese eşit paylaşım	×	×
	Ganimet ayeti	Ganimet malına hücum sonrası Enfâl Sûresi'nin 68-69. âyetleri indi.	Ganimet malına hücum sonrası Enfâl Sûresi'nin 68-69. âyetleri indi.	Ganimet hakkında ihtilaf çıkınca Enfâl Sûresi'nin 68-69. âyetleri indi.	Esir ve ganimetlerle ilgili olarak Enfâl Sûresi'nin 68-69. âyetleri indi.	×	×
	Ganimet Taksimi	Medine'de yapıldı.	×	Safra geçidinde Seyer denilen yerde yapıldı.	Safra geçidi ile Nâziye arasında Seyer denilen yerde yapıldı.	×	Safra boğazında Seyer denilen yerde yapıldı.
	Safiyy	Âs b. Münebbih'in kılıcı	×	Münebbih b. Haccâc'ın kılıcı (Zülfikâr)	×	×	Münebbih b. Haccâc'ın kılıcı (Zülfikâr)
Esirleri Bırakma Şartı	Fidye	Fidye	Fidye (Bin ile dört bin dirhem arası)	Fidye (Bin ile dört bin dirhem arası)	×	Fidye (Bin ile dört bin dirhem arası)	

Kitâbü'l-Harâc'da yaptığımız incelemeler sonucunda Hz. Osman ve Talha b. Ubeydullah'ın, Bedir Savaşı'na katılmadığı bilgisine ulaşmıştık.¹⁶⁷ Yaptığımız karşılaştırmaların sonucunda İbn İshak'ın Ahmed Ferîd tarafından hazırlanan baskısında bu bilginin yer almadığını tespit ettik. Fakat İbn Hişâm eserinde İbn İshak'dan rivayetle bu bilgiye yer vermektedir. Ayrıca Hz. Osman'ın dışında Üsâme b. Zeyd'in de Hz. Rukiyye'ye bakmak için Medine'de kaldığını belirtmektedir.¹⁶⁸ Vâkıdî ve İbn Sa'd eserlerinde Ebû Yûsuf'un belirttiği gibi Hz. Rukiyye hasta olduğu için eşi Hz. Osman'ın Bedir Savaşı'na katılmadığını ifade eder.¹⁶⁹ Talha b. Ubeydullah'ın Şam'da olmasından dolayı savaşa katılmadığı bilgisi İbn İshak'da yer almamaktadır. Vâkıdî ve İbn Sa'd eserlerinde, Ebû Yûsuf'dan farklı olarak Talha b. Ubeydullah'ın, kervan hakkında bilgi toplamak için görevlendirildiğini bunun için savaşa katılmadığını belirtmektedir. Vâkıdî eserinde Talha b. Ubeydullah ile Saîd b. Amr b. Nüfeyl'in Resûlullah tarafından kervan hakkında bilgi toplamak için görevlendirildiğini, onların Havrâ'ya kadar gittiklerini açıklar. İbn Sa'd ise Havrâ topraklarında bulunan Nahbâr'a kadar gittiklerini belirtir.¹⁷⁰ İbn Hişâm, İbn İshak'dan rivayetle Ebû Yûsuf'un belirttiği gibi Talha b. Ubeydullah'ın Şam'da olduğu için savaşa katılmadığını nakleder.¹⁷¹ Bedir Savaşı'na katılmamalarına rağmen Hz. Osman ve Talha b. Ubeydullah'ın ganimetten hisse aldıkları bilgisi ise Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın eserlerinde bulunmaktadır. İbn Hişâm bu bilgiyi yine İbn İshak'dan nakleder. Bu kaynaklarda her iki sahabeye de sehim verildiği ve Hz. Peygamber tarafından savaşa katılmış gibi ecir aldıkları bilgisi yer almaktadır.¹⁷² Ayrıca İbn Hişâm, Talha b. Ubeydullah'ın "Bana ecir var mı?" sorusuna Hz. Peygamber'in "Beş kat ecir var." şeklinde cevap verdiğini zikretmektedir.¹⁷³

Ebû Yûsuf, ganimet paylaşımında savaşa yaya katılanlara 1 sehim, atlı katılanlara ise 2 sehim verildiğini naklediyordu.¹⁷⁴ Vâkıdî eserinde Bedir Savaşı'nda iki at bulunduğunu, bunlardan birinin Sebha adıyla Mikdâd'a, diğerinin ise Zübeyr veya Mersed'e ait olduğunu belirttikten sonra Mikdâd'dan rivayetle Hz. Peygamber'in ona 1 hisse, atına da 1 hisse verdiğini nakletmektedir. Vâkıdî daha sonra Resûlullah'ın binekler için 2,

¹⁶⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572.

¹⁶⁸ İbn Hişâm, I-II, 642, 678, 682.

¹⁶⁹ Vâkıdî, I, 101; İbn Sa'd, II, 11, III, 54, VIII 36.

¹⁷⁰ Vâkıdî, I, 101; İbn Sa'd, II, 11.

¹⁷¹ İbn Hişâm, I-II, 682.

¹⁷² Vâkıdî, I, 101; İbn Hişâm, I-II, 678, 682; İbn Sa'd, II, 11.

¹⁷³ İbn Hişâm, I-II, 682.

¹⁷⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 122.

sahipleri için 1 sehim verdiği şeklinde bir görüşe de temas etmektedir.¹⁷⁵ İbn Hişâm ise İbn İshak'dan rivayetle Seyer denilen yerde ganimet mallarının eşit olarak paylaştırıldığını nakletmektedir.¹⁷⁶

Ebû Yûsuf, Bedir Savaşı'nda ganimet malına hücum edildiği ve bu hücum sonrasında Enfâl sûresinin 68. ve 69. âyetlerinin nâzil olduğu bilgisine yer veriyordu.¹⁷⁷ Karşılaştırmaya esas aldığımız İbn İshak, Vâkıdî ve İbn Hişâm'ın eserlerinde bu bilgi bulunmaktadır. İbn Hişâm eserinde İbn İshak'dan nakille esir ve ganimetlerle ilgili olarak bu âyetlerin indirildiğini ifade eder. Vâkıdî ise Bedir'de ganimetlerle ilgili ihtilaf çıkınca bu âyetlerin indirildiğini belirtir.¹⁷⁸ İbn Sa'd'ın eserinde bu konu ile ilgili bilgi bulunmaz.

Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin nerede taksim edildiği bilgisine Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd tarafından yer verilmektedir. Vâkıdî, Bedir'den Medine'ye dönülürken Seyer denilen yerde ganimetlerin paylaştırıldığını buranın Safrâ geçidinde bir yer olduğunu söyler. İbn Hişâm ise İbn İshak'dan rivayetle Safrâ boğazı ile Nâziye arasındaki Seyer denilen yerde ganimetlerin eşit olarak paylaştırıldığını nakleder. İbn Sa'd da Safrâ boğazında Seyer denilen yerde ganimetlerin paylaştırıldığını belirtir.¹⁷⁹ Bu bilgiler Ebû Yûsuf'un kitabında yer verdiği rivayetin aksine ganimetlerin Medine'ye dönülmeden önce paylaştırıldığını gösterir.¹⁸⁰ Araştırmamızda ele aldığımız diğer eserlerde bu konu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Yûsuf kitabında Hz. Peygamber'in Bedir'de safiyy olarak Âs b. Münebbih'in kılıcını seçtiğini belirtmişti.¹⁸¹ Ebû Yûsuf'un bazı baskılarında bu kılıç sahibinin ismi İbn Haccâc ziyadesiyle sunulmaktadır. Araştırma konusu edindiğimiz kaynaklardan sadece Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın eserinde bu konu ile ilgili bir bilgi bulunur. Vâkıdî; İbn Abbâs, Muhammed b. Abdullah, Zührî ve Saîd b. Müseyyeb'den nakille Hz. Peygamber'in Bedir'de ganimetten aldığı kılıcın Münebbih b. Haccâc'a ait olup bu kılıcın Zülfikâr olduğunu zikretmektedir. Burada safiy kelimesi geçmemektedir. Rivayetin devamında Hz. Peygamber'in Bedir'de kendisine Sa'd b. Ubâde'nin hediye ettiği "Adb" adlı kılıçla savaştığı belirtilir. Ayrıca Vâkıdî, Sâlih b. Keysân'dan rivayetle

¹⁷⁵ Vâkıdî, I, 102,103.

¹⁷⁶ İbn Hişâm, I-II, 643.

¹⁷⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572,573.

¹⁷⁸ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 317; Vâkıdî, I, 136; İbn Hişâm, I-II, 676.

¹⁷⁹ Vâkıdî, I, 100; İbn Hişâm, I-II, 643; İbn Sa'd, II, 17.

¹⁸⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 571, 572.

¹⁸¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 138.

Resûlullah'ın kılıcsız Bedir'e gittiğini orada ilk kuşandığı kılıcın Münebbih b. Haccâc'ın kılıcı olduğunu nakleder. Yine Vâkıdî bu konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in, talep etmesi üzerine Âmir b. Sa'd'ın babasına Âs b. Münebbih'in kılıcını verdiğini bu konuyla ilgili Enfâl sûresinin ilk âyetinin nâzil olduğunu zikreder.¹⁸² İbn Sa'd Bedir'de Münebbih b. Haccâc'ın öldürüldüğünü, onun kılıcını Hz. Peygamber'in safiyy olarak aldığını, bu kılıcın Zülfıkar isimli kılıç olduğunu belirtir.¹⁸³ Bu bilgilerden Ebû Yûsuf'un baba ile oğlun ismini karıştırdığı akla gelmektedir.

Ebû Yûsuf eserinde Bedir esirlerinin fidye şartıyla serbest bırakıldığını belirtmişti.¹⁸⁴ İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd Bedir Savaşı sonrasında esirlerden fidye alındığını zikreder.¹⁸⁵ İbn Hişâm kitabında bu bilgiyi İbn İshak'dan naklederek sunar. Ayrıca Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd fidye bedelinin bin dirhem ile dört bin dirhem arasında değiştiğini belirtir.

3.2. Uhud

Tablo 7 :
Uhud ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

UHUD		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Katılmasına izin verilmeyenler	Abdullah b. Ömer	×	!	×	!	×
Şehit	Nadr b. Enes'in babası	√	√	√	×	×	
Kadımların faaliyetleri	Yaralılara bakmaları	×	√	×	×	×	

¹⁸² Vâkıdî, I, 103,104.

¹⁸³ İbn Sa'd, II, 17.

¹⁸⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 287.

¹⁸⁵ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 319; Vâkıdî, I, 107; İbn Hişâm, I-II, 649; İbn Sa'd, II, 20.

Tablo 8 :
Uhud ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

UHUD		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Katılmasına izin verilmeyenler	Abdullah b. Ömer	×	Abdullah b. Ömer Zeyd b. Sâbit Ûsâme b. Zeyd Nu'mân b. Beşîr Zeyd b. Erkam Berâ b. Âzib Ûseyd b. Züheyr Arâbe b. Evs Ebû Sa'îd el-Hudrî	×	Abdullah b. Ömer Zeyd b. Sâbit Ûsâme b. Zeyd Berâ b. Âzib Amr b. Hazm Ûseyd b. Züheyr	×
	Şehit	Nadr b. Enes'in babası	Benû Adiy b. Neccâr'dan Enes b. Nadr	Benû Adiy b. Neccâr'dan Enes b. Nadr	Benû Adiy b. Neccâr'dan Enes b. Nadr	×	Ensar'dan Yetmiş kişi
	Kadınların faaliyetleri	Yaralılara bakmaktalar	×	Yaralılara bakıp su ve yiyecek taşımaktalar (Hz. Fâtıma, Hz. Aişe, Ümmü Eymen, Ümmü Süleym bint Milhân ve Hamne bint Cahş)	×	×	×

Kitâbü'l-Harâc'da Abdullah b. Ömer'in on dört yaşında Uhud Savaşı'na katılmak istediği fakat Hz. Peygamber'in yaşı küçük olduğu için ona izin vermediği bilgisi geçmekteydi.¹⁸⁶ Karşılaştırma yaptığımız Vâkıdî ve İbn Hişâm'ın eserlerinde bu bilgi yer almaktadır. Vâkıdî eserinde Uhud Savaşı öncesinde yaşlarını belirtmeksizin "gılmân" diye nitelediği kişilerin (Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Üsâme b. Zeyd, Nu'mân b. Beşîr, Zeyd b. Erkâm, Berâ b. Âzib, Üseyd b. Züheyr, Arâbe b. Evs, Ebû Sa'îd el-Hudrî) savaşa katılmak üzere Hz. Peygamber'e sunulduğunu ancak Resûlullah'ın onları kabul etmediğini belirtir.¹⁸⁷ İbn Hişâm ise Resûlullah'ın Uhud Savaşı'nda Abdullah b. Ömer'in de içlerinde olduğu bazı kişileri reddettiğini, on beş yaşına geldiklerinde Hendek Savaşı'na katılmalarına izin verdiğini zikreder.¹⁸⁸ İbn İshak ve İbn Sa'd'ın eserlerinde bu bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Yûsuf, Nadr b. Enes'in babasının Uhud Savaşı'na katıldığını ve şehit olduğunu belirtmekteydi.¹⁸⁹ İbn İshak, Vâkıdî ve İbn Hişâm eserlerinde, Enes b. Nadr'ın Uhud Savaşı sırasında Hz. Peygamber'in öldürüldüğünü öğrenince şehit oluncaya kadar çarpıştığı, savaşın sonunda bedeni tanınmayacak bir halde bulunduğu ve kız kardeşinin onu zor teşhis ettiği bilgisine yer verir.¹⁹⁰ İbn Hişâm eserinde bu bilgiyi İbn İshak'dan nakletmektedir. İbn Sa'd'ın eserinde bu konu ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamaktadır. İbn Sa'd ise Uhud Savaşı'nda Ensâr'dan yetmiş kişinin şehit olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

Ebû Yûsuf kitabında Uhud Savaşı'nda kadınların yaralılara baktığı bilgisini sunmaktaydı.¹⁹² Araştırma konusu yaptığımız kaynaklar içerisinde sadece Vâkıdî'nin eserinde bu konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Diğer kaynaklarda bu bilgiye yer verilmemiştir. Vâkıdî eserinde Uhud'a on dört kadının geldiğini zikreder. Bu kişilerden Hz. Fâtıma, Hz. Âişe, Ümmü Eymen, Ümmü Süleym bint Milhân ve Hamne bint Cahş'ın Uhud Savaşı'nda bulunarak sırtlarında yiyecek ve içecek taşıdıklarını, yaralılara su verip onları tedavi ettiklerini belirtir. Diğer kadınların isimlerini zikretmez.¹⁹³

¹⁸⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 521.

¹⁸⁷ Vâkıdî, I, 216.

¹⁸⁸ İbn Hişâm, III-IV, 66.

¹⁸⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 204, 207.

¹⁹⁰ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 338, 339, 356; Vâkıdî, I, 280; İbn Hişâm, III-IV, 83.

¹⁹¹ İbn Sa'd, II, 40.

¹⁹² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 571.

¹⁹³ Vâkıdî, I, 249, 250.

3.3. Benû Nadîr

Tablo 9 :
Benû Nâdir ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BENÛ NADİR		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	İlgili âyetler	Haşr suresi, 6.	×	×	√	×	×
	İktâ	Hz. Zübeyr'e verildi.	×	!	×	×	!
	Arazi uygulaması	Toprakları paylaştırılmadı.	!	!	!	×	×

Tablo 10 :
Benû Nâdir ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BENÛ NADİR		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	İlgili Âyetler	Haşr sûresi, 6.	Haşr sûresi 2, 3, 5.	Haşr sûresi 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 22.	Haşr sûresi 2, 3, 5, 6, 7, 11, 15, 16.	×	×
	İktâ	Hz. Zübeyr'e Cürf denilen hurma bahçesi verildi.	×	Zübeyr b. Avvâm ile Ebû Seleme b. Abdüleşed'e: Büveyle	×	×	Hz. Peygamber: Hurma bahçesi (Hz. Ebû Bekir: Cürf Hz. Ömer: Akik)
	Arazi Uygulaması	Toprakları paylaştırılmadı.	Muhacirler arasında paylaştırıldı.	Muhacirler arasında paylaştırıldı.	Muhacirler arasında paylaştırıldı.	×	×

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Hz. Ömer'in Haşr sûresinin 6. âyet-i kerimesiyle ilişkilendirerek Benû Nadîr ile ilgili bazı konuları izah ettiğini belirtiyordu.¹⁹⁴ Bu âyette feyin Resûlullah'a ait olduğu ve Müslümanların feyde haklarının olmadığı anlatılmaktaydı. İbn İshak'ın Ahmed Ferîd baskısında Haşr sûresinin Benû Nadîr hakkında indiği belirtilip bu sûrenin ikinci, üçüncü ve beşinci âyeti açıklanır. Altıncı âyete yer verilmez.¹⁹⁵ İbn Hişâm eserinde bazı âyetlerin tefsirini yaparken İbn İshak'dan rivayetle Benû Nadîr mallarının Hz. Peygamber'e ait olduğunu, Resûlullah'ın bu malları dilediği gibi tasarruf edebileceğini belirterek Haşr sûresinin 6. âyetinin Benû

¹⁹⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 149, 150.

¹⁹⁵ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 384.

Nadîr ile ilgili olduğunu söyler.¹⁹⁶ Vâkîdî ise eserinde Benû Nadîr hakkında inen Kur'ân âyetlerini ele alırken altıncı âyet dışında Haşr sûresinin ilk âyetlerine yer verip açıklamasını yaparak bu âyetlerin Benû Nadîr ile ilgili olduğunu belirtir. Bu sûrenin 6. âyetine yer verilmemiş olmasına rağmen Benû Nadîr'in ganimetlerinin Hz. Peygamber'e ait olduğu zikredilmektedir. Hatta Haşr sûresi 7. âyeti ile ilgili olarak Hz. Ömer'in Bedir'de uygulandığı gibi Benû Nadîr'den elde edilenlere de humusun uygulanıp uygulanmayacağını Resûlullah'a sorduğu, Hz. Peygamber'in de Allah'ın bizatihi kendisine verdiği ganimeti paylaşmayacağını ifade ettiği zikredilir. Buradan Benû Nadîr'in ganimetlerinin Hz. Peygamber'e ait olduğu sonucu çıkmaktadır. Netice olarak Haşr Suresinin 6. âyeti açıkça zikredilmemekle beraber Vâkîdî'nin verdiği bilgilerin siyak ve sibakına bakılarak bu âyetin de Benû Nadîr ile ilgili olduğu söylenebilir.¹⁹⁷ Araştırma konusu yaptığımız diğer müelliflerin eserlerinde bu konu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Yûsuf, Cürf diye adlandırılan Benû Nadîr arazisinin bir kısmının Resûlullah döneminde Hz. Zübeyr'e ıktâ olarak verildiği naklediyordu.¹⁹⁸ Vâkîdî eserinde Hz. Peygamber'in muhâcirlere Benû Nadîr ganimetlerini paylaştığından bahsederken Büveyle isimli yerin Zübeyr b. Avvâm ile Ebû Seleme b. Abdüled'e verildiğini söyler. Buranın ıktâ olup olmadığını belirtmez.¹⁹⁹ İbn Sa'd eserlerinde Hz. Peygamber'in hurma bahçesi olan Benû Nadîr arazilerinden birini, Hz. Ebû Bekir'in Cürf adlı araziye, Hz. Ömer'in ise Akîk adlı araziye Hz. Zübeyr'e ıktâ olarak verdiklerini zikreder.²⁰⁰ İbn Sa'd'ın Hz. Peygamber döneminde ıktâ olarak verilen yeri isimlendirmemesi Hz. Ebû Bekir döneminde Hz. Zübeyr'e verilen yer için Cürf ismini kullanması bazı karışıklıklara sebep olmuştur. Çünkü bu iki yerin aynı yer olma ihtimali Ebû Yûsuf'un eserinde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak Ebû Yûsuf'un rivayetinde Cürf ismi geçmekle beraber Cürf isimli yerin Hz. Ebû Bekir tarafından ıktâ olarak verildiği yer almaz. Muhtemelen Hz. Zübeyr'in bu ıktâyı elinde tuttuğu anlamına gelir. Hem İbn Sa'd hem de Ebû Yûsuf bu rivayeti Hişâm b. Urve'nin babası Urve b. Zübeyr'den nakletmekle beraber İbn Sa'd'ın rivayetinde Hz. Peygamber döneminde ıktâ olarak verilen arazinin ismi Cürf olarak geçmemekte Ebû Yûsuf'un rivayetinde ise Cürf

¹⁹⁶ İbn Hişâm, III-IV, 193.

¹⁹⁷ Vâkîdî, I, 381, 382.

¹⁹⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 268, 269.

¹⁹⁹ Vâkîdî, I, 380.

²⁰⁰ İbn Sa'd, III, 97.

ismi geçmektedir. Diğer araştırma yaptığımız kaynaklarda ise bu konu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Kitâbü'l-Harâc'da, Benû Nadîr ile ilgili tespit ettiğimiz son rivayette Hz. Peygamber'in Benû Nadîr arâzisini taksim etmediği belirtilmişti.²⁰¹ Yaptığımız araştırma neticesinde İbn İshak, Vâkîdî ve İbn Hişâm'ın eserlerinde bu bilgiye yer verdikleri görülmektedir. Bu üç müellifin hepsi Hz. Peygamber'in Benû Nadîr mallarını muhacirler arasında paylaştığını belirtir. Ayrıca ensârdan Sehl b. Huneyf ile Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe'ye de çok fakir oldukları için Benû Nadîr mallarından verildiğini zikrederler.²⁰² Araştırma konusu yaptığımız İbn Sa'd'ın eserinde bu konu ile ilgili bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

3.4. Hendek

Tablo 11 :
Hendek ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

HENDEK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Müşrik ittifakı	Bazı Arap kabilelerinin birleşmesi	√	√	√	×	√
	Hz. Peygamber'in İstişaresi	Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile	√	√	√	×	√
	Savaşa katılmasına izin verilen sahâbî	Abdullah b. Ömer (15 yaşında)	×	√	√	×	×
	Savaşta yaralanan sahâbî	Sa'd b. Muâz (ok ile)	√	√	√	×	√

Tablo 12 :
Hendek ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

HENDEK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Müşrik ittifakı	Bazı Arap kabilelerinin birleşmesi (ehâbîş)	Bazı Arap kabilelerinin birleşmesi (ehâbîş)	Bazı Arap kabilelerinin birleşmesi (ehâbîş)	Bazı Arap kabilelerinin birleşmesi (ehâbîş)	×	Bazı Arap kabilelerinin birleşmesi (ehâbîş)
	Hz. Peygamber'in İstişaresi	Sa'd b. Muâz Sa'd b. Ubâde	Sa'd b. Muâz Sa'd b. Ubâde	Sa'd b. Muâz Sa'd b. Ubâde	Sa'd b. Muâz Sa'd b. Ubâde	×	Sa'd b. Muâz Sa'd b. Ubâde
	Savaşa katılmasına izin verilen sahâbî	Abdullah b. Ömer (15 yaşında)	×	Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Berâ b. Âzib (15 yaşında)	Abdullah b. Ömer Zeyd b. Sâbit Üsâme b. Zeyd Berâ b. Âzib Amr b. Hazm Üseyd b. Züheyr (15 yaşında)	×	×
	Savaşta yaralanan sahâbî	Sa'd b. Muâz kolundaki atar damardan ok ile yaralandı.	Sa'd b. Muâz kolundaki atar damardan ok ile yaralandı.	Sa'd b. Muâz kolundaki atar damardan ok ile yaralandı.	Sa'd b. Muâz kolundaki atar damardan ok ile yaralandı.	×	Sa'd b. Muâz kolundaki atar damardan ok ile yaralandı.

²⁰¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

²⁰² İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 384; Vâkîdî, I, 377; İbn Hişâm, III-IV, 192.

Ebû Yûsuf, Hendek Savaşı'nda Arap kabilelerinin ittifak kurarak Müslümanların karşısına çıktığını, bunun üzerine Hz. Peygamber'in savaş öncesinde Medine'de bulunan ağaçların ürünlerinin üçte birini inkârcı Arap kabilelerine fidye olarak verip zaman kazanmak istediğini, bu konuyu Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare ettiğini zikrediyordu.²⁰³ Yaptığımız araştırmalarda İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın eserlerinde bu bilgiye yer vermiştir. İbn İshak eserinde müşrik ordusunun Medine'ye gelişini anlatırken Kureyş'in ittifak kurduğu Tihâme ve Kinâne kabilelerinden (احابيش) topladığı kişilerle geldiğini, Gatafân'ın da kendisine tabi olan Necidlilerle beraber gelerek onlarla birleştiğini, ittifak yapan inkârcıların sayılarının 10.000'e ulaştığını belirtir. Daha sonra Hz. Peygamber'in Gatafân liderleriyle görüşüp onlarla Medine'nin ürünlerinin üçte birini vermek şartıyla sulh yapmak istediğini, Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile yaptığı istişare sonrasında bu görüşünden vazgeçtiğini belirtir.²⁰⁴ İbn Hişâm ise yukarıda verdiğimiz İbn İshak metninin birebir aynısını zikreder. Bu rivayeti İbn İshak'dan aldığı ifade etmez.²⁰⁵ Yaptığımız karşılaştırmada İbn Hişâm ile İbn İshak'ın metinlerinin aynı olduğunu gördük. İbn Hişâm eserinde İbn İshak'ı zikretmeyerek bu metni başka bir yerden aldığı izlenimini uyandırmaktadır. Bu da İbn Hişâm'ın zaman zaman İbn İshak'a işaret etmeksizin onun metnini kullandığını göstermektedir. Vâkıdî ise Kureyş'in Hayber'den gelen Yahudilerle anlaştıktan sonra Mekke'nin çevresindeki yerleşik Araplardan (احابيش) destek istediğini belirtir. Bu çağrı neticesinde Kureyş'in kendisine tâbi olan kabilelerle (احابيش) beraber 4.000 kişilik bir orduyla Medine'ye hareket ettiğini zikreder. Daha sonra Hz. Peygamber'in Uyeyne b. Hısn b. Bedr ile Hâris b. Avf'a haber gönderip Medine hurmalarının üçte birini verme şartıyla anlaşma yapmak istediğini, fakat Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare yaparak bu görüşünden vaz geçtiğini belirtir.²⁰⁶ İbn Sa'd da eserinde Arap kabilelerinin ittifak kurarak 4.000 kişilik bir orduyla Medine'ye hareket ettiklerini söyler. Medine'ye gelindiğinde ittifaka yeni katılanlarla beraber toplamda 10.000 savaşçının ittifak ordusunda bulunduğunu zikreder. İttifak kuran kabileleri komutan isimleriyle beraber zikreder. Daha sonra Hz. Peygamber'in Gatafân ile Medine meyvelerinin üçte birini verme şartıyla anlaşma yapmak istediğini, fakat Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde bu görüşü kabul etmeyince vaz geçtiğini zikreder.²⁰⁷

²⁰³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 596.

²⁰⁴ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 393, 397, 399, 400.

²⁰⁵ İbn Hişâm, III-IV, 223, 224.

²⁰⁶ Vâkıdî, II, 442, 443, 477, 478, 479.

²⁰⁷ İbn Sa'd, II, 62, 65, 67, 68, 69.

Hendek Savaşı ile ilgili *Kitâbü'l-Harâc*'da, tespit ettiğimiz diğer rivayette Abdullah b. Ömer'in 15 yaşındayken Hz. Peygamber'in izniyle bu savaşa katıldığı belirtilmekteydi.²⁰⁸ Yaptığımız araştırma sonucunda sadece Vâkıdî ve İbn Hişâm'ın eserlerinde bu bilginin yer aldığını gördük. Daha önce Uhud Savaşı ile ilgili karşılaştırmayı yaparken de belirttiğimiz üzere İbn Hişâm, Resûlullah'ın Uhud Savaşı'nda Abdullah b. Ömer'in de içlerinde olduğu bazı kişileri reddettiğini, on beş yaşına geldiklerinde ise bu kişilerin Hendek Savaşı'na katılmalarına izin verdiğini zikretmişti.²⁰⁹ Vâkıdî ise eserinde Hz. Peygamber'e hendek kazarken bazı çocukların arz edildiğini, Resûlullah'ın içlerinden bazılarını kabul edip bazılarını ise reddettiğini, kabul ettiği çocukların Hz. Peygamber'le beraber hendekte çalıştığını belirtir. Daha sonra Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit ve Berâ b. Âzib'in Hz. Peygamber'le birlikte çalıştıklarını ve yaşlarının on beş olduğunu zikreder. Savaşın kızıştığı bir anda Hz. Peygamber'in onların kaleye gönderilmesini istediğini de ifade etmektedir.²¹⁰ Diğer eserlerde ise bu konuya yer verilmemiştir.

Kitâbü'l-Harâc'da Hendek Savaşı ile ilgili tespit ettiğimiz son rivayette Sa'd b. Muâz'ın ok ile yaralandığı belirtilmekteydi.²¹¹ Yaptığımız karşılaştırma çalışmasında ele aldığımız tüm eserlerde bu bilgiye yer verilmektedir. İbn İshak eserinde Sa'd b. Muâz'a bir ok atıldığını bu okun kolundaki damara isabet ettiğini belirtir. Oku atanın ise Benû Âmir b. Lüey'den Hibbân b. Kays b. Arika veya Benû Mahzûm'un müttefiği olan Ebû Üsâme el-Cüşemî olabileceğini belirtir.²¹² Vâkıdî de eserinde Hibbân b. Arika'nın Sa'd b. Muâz'a ok attığını ve Sa'd b. Muâz'ın kolundaki damardan yaralandığını zikreder. Bazılarına göre ise ok atanın Ebû Üsâme el-Cüşemî olduğunu belirtir.²¹³ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir. Rivayetin sonunda Sa'd b. Muâz'a ok atanın Hafâce b. Âsım b. Hibbân olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu zikrederek kendi görüşünü belirtir.²¹⁴ İbn Sa'd da eserinde Hibbân b. Arika'nın Sa'd b. Muâz'a ok attığını ve Sa'd b. Muâz'ın kolundaki damardan yaralandığını, ok atanın Ebû Üsâme el-Cüşemî de olabileceğini zikreder.²¹⁵

²⁰⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 521.

²⁰⁹ İbn Hişâm, III-IV, 66.

²¹⁰ Vâkıdî, II, 453.

²¹¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 582.

²¹² İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 402, 403.

²¹³ Vâkıdî, II, 469.

²¹⁴ İbn Hişâm, III-IV, 226, 227, 228.

²¹⁵ İbn Sa'd, II, 64.

3.5. Benû Kurayza

Tablo 13 :
Benû Kurayza ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BENÛ KURAYZA		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Savaşın başlangıcı	Kaleleri muhasara edildi.	√	√	√	×	√
	Hakemlik	Sa'd b. Muâz hakemlik yaptı.	!	!	!	×	!
	Arazi uygulamaları	Toprakları paylaştırılmadı.	!	!	!	×	!

Tablo 14 :
Benû Kurayza ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BENÛ KURAYZA		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Savaşın başlangıcı	Kaleleri muhasara edildi.	Kaleleri yirmi beş gece muhasara edildi.	Kaleleri on beş gün muhasara edildi.	Kaleleri yirmi beş gece muhasara edildi.	×	Kaleleri on beş gün muhasara edildi.
	Hakemlik	Sa'd b. Muâz erkeklerin öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine hükmetti.	Sa'd b. Muâz erkeklerin öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine, mallarının paylaşılmasına hükmetti.	Sa'd b. Muâz erkeklerin öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine, mallarının paylaşılmasına hükmetti.	Sa'd b. Muâz erkeklerin öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine, mallarının paylaşılmasına hükmetti.	×	Sa'd b. Muâz erkeklerin öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine, mallarının paylaşılmasına hükmetti.
	Arazi uygulamaları	Toprakları taksim edilmedi.	Toprakları taksim edildi.	Toprakları taksim edildi.	Toprakları taksim edildi.	×	Toprakları taksim edildi.

Kitâbü'l-Harâc'da Benû Kurayza ile ilgili iki rivayetin bulunduğunu tespit etmiştik. Bu rivayetlerin ilkinde Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in Benû Kurayza'yı kuşattığını ve Sa'd b. Muâz'ın hakemlik yaptığını belirtiyordu.²¹⁶ Karşılaştırmaya esas aldığımız tüm eserlerde bu konu ile ilgili bilgi bulunmaktadır. İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Benû Kurayza'yı yirmi beş gece muhasara ettiğini, istekleri üzerine onlara Evs'in müttefiği olan Benû Amr b. Avf'dan Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir'in gönderdiğini zikreder. Daha sonra Resûlullah'ın Sa'd b. Muâz'ı hakem tayin ettiğini, o sırada Sa'd'ın Eslem kabilesinden Rûfeyde isimli bir kadının mescitteki çadırında bulunduğunu, bu kadının yaralıları tedavi ettiğini belirtir. Rivayetin devamında Sa'd b. Muâz'a hakemlik görevi bildirilince bir binekle hakemlik yapmaya götürüldüğü, Sa'd'ın erkeklerin öldürülmesine, mallarının bölüşülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine

²¹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 582, 583.

hükmettiği, Hz. Peygamber'in bu hükmü doğru bulduğu zikredilir. İbn İshak, Sa'd'ın verdiği bu hükmün nasıl uygulandığından da bahseder. Buna göre Benû Kurayza erkekleri kaleden indirilip Benû Neccâr'dan İbnetü'l-Hâris diye bilinen bir kadının evinde hapsedilmişler, daha sonra verilen hüküm uygulanmıştır. Ardından İbn İshak Benû Kurayza'dan Huyey b. Ahtab ile Ka'b b. Esed'in de içinde bulunduğu 600 veya 700 erkeğin öldürüldüğünü, bazı rivayetlerde bu sayının 800 veya 900 olarak ifade edildiğini belirtir. Kadınlardan ise isim vermeksizin bir kişinin öldürüldüğünü zikreder.²¹⁷ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir. Kadınlardan bir kişinin öldürüldüğünü belirtir. Öldürülen kadının ismini zikretmez. Ancak burada İbn Hişâm, İbn İshak'dan farklı olarak kadının öldürülme sebebine değinir. Kadının Hallâd b. Süveyd'in başına taş atıp onu öldürdüğünü, bu sebeple cezalandırıldığını belirtir.²¹⁸ Vâkıdî ise eserinde Hz. Peygamber'in Benû Kurayza'yı on beş gün kuşattığını belirtir. Kurayza'dan Nebbâş b. Kays'ın Hz. Peygamber'le görüştüğü, Resûlullah'ın onların şartlarını kabul etmediğini zikreder. Daha sonra müslümanlardan Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir'in Kurayzalılara gönderildiğini belirtir. Görüşmeler sonuçsuz kalınca Hz. Peygamber'in hakem olarak Sa'd b. Muâz'ı görevlendirdiğini, bu sırada onun yaralı bir şekilde mescitteki Ku'aybe (Rüfeyde) bint Sa'd b. Utbe'nin çadırında olduğunu, Ku'aybe'nin yaralıları tedavi ettiğini, kimsesizlerle ilgilendiğini zikreder. Ardından hakemlik görevi verilince Sa'd b. Muâz'ın erkeklerin öldürülmesine, malların bölüşülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine hükmettiğini belirtir. Esirlerin Üsâme b. Zeyd'in evine götürüldüğünü, kadın ve çocukların ise İbnetü'l Hâris'in evine götürüldüğünü söyler. Vâkıdî, Benû Kurayza'nın kadınlarının Remle bint el-Hâris ve Üsâme'nin evine götürüldüğüne dair bir bilginin de kendisine ulaştığını zikreder. Daha sonra Ebû Cehm el-Adevî'nin evi ile Ahcârü'z-Zeyt arasındaki bölgeye çukurlar kazılarak burada verilen hükmün tatbik edildiğini belirtir. Benû Nadîr'den Nübâte isimli kadının taş atarak Hallâd b. Süveyd'i öldürdüğü için öldürüldüğünü zikreder. Karşılaşmaya esas aldığımız diğer kaynaklarda Nübâte ismi verilmeksizin olay anlatılmaktadır. Vâkıdî ayrıca hüküm tatbik edilenlerin sayısının 600 ile 700 arasında olduğunu belirtip İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre ise 750 kişi olduğunu ifade eder.²¹⁹ İbn Sa'd ise eserinde Benû Kurayza'nın on beş gün kuşatıldığını belirtir. Saîd b. Müseyyeb'den nakille kuşatmanın on dört gün sürdüğüne dair bir rivayetin

²¹⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 410, 416.

²¹⁸ İbn Hişâm, III-IV, 235, 236, 239, 240, 241, 242.

²¹⁹ Vâkıdî, II, 496, 501, 505, 506, 510-518.

bulduğunu da zikreder. Daha sonra Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir'in Kurayzalılara gönderildiğini ifade eder. Sa'd b. Muâz'ın erkeklerin öldürülmesine, malların bölüşülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine hükmettiğini belirtir. Benû Kurayza'dan öldürülenlerin sayısının 600 ile 700 arasında olduğunu zikreder.²²⁰

Ebû Yûsuf'un eserinde Benû Kurayza ile ilgili tespit ettiğimiz ikinci rivayette Benû Kurayza topraklarının Hz. Peygamber tarafından paylaştırılmadığı bilgisine yer verilmekteydi.²²¹ İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Benû Kurayza'nın kadınlarını, çocuklarını ve mallarını Müslümanlara taksim ettiğini, atlılara ve yayalara da hisse verdiğini, humusu ayırdığını, savaşa katılan atlıya; ikisi atına biri kendine olmak üzere üç sehim, atı olmayıp yaya olarak katılanlara ise bir sehim verdiğini zikreder. Ardından bu savaşta otuz altı atın olduğunu ifade eder. Bu savaşta ilk kez humusun ayrılarak paylaşırma yapıldığını daha sonra Hz. Peygamber'in bu şekilde ganimet paylaşmaya devam ettiğini belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in safiyy olarak Benû Amr b. Kurayza'dan Reyhâne bint Amr b. Hunâka'yı seçtiğini zikreder.²²² İbn Hişâm da eserinde İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.²²³ Vâkıdî ise ganimetten Benû Abdüleşhel, Benû Zafer, Benû Muâviye ve Nebîtililere; Benû Amr b. Avf ve Evs'den geri kalanlara; Benû Neccâr, Benû Mâzin, Benû Mâlik, Benû Zübyân ve Benû Adiy'e; Benû Selime, Benû Zurayk ve Belhâris b. Hazrec'e ayrı ayrı birer hisse verildiğini ifade eder. Daha sonra ganimet eşyalarının toplanıp gazilerden isteyene satıldığını, kadın ve çocuklardan oluşan 1.000 esirin de isteyene satıldığını, hurmalıkların paylaştırıldığını zikreder. Ganimet eşyalarının ve esirlerin satışa çıkarılmadan önce humusunun ayrıldığını ifade eder. Ardından savaşa katılan at için iki sehim, sahibi için bir sehim verildiğini, yaya olarak savaşa katılana da bir sehim verildiğini belirtir. İlk defa bir at için iki hissenin Müreysi'de verildiğini, Benû Kurayza ganimetlerini paylaştırırken de aynı uygulamaya devam edildiğini söyler. Savaşa 3.000 Müslüman ve 36 atın katıldığını, buna göre toplam sehim sayısının 3.072 olduğunu belirtir.²²⁴ İbn Sa'd ise eserinde Hz. Peygamber'in ganimetten Reyhâne bint Amr'ı seçtiğini zikreder. Daha sonra ganimet ile ilgili uygulamaya yer verir. Buna göre öncelikle ganimet toplanmış, ganimetteki eşya ve esirlerin humusu ayrılmış, daha sonra ganimetten elde edilenler isteyenlere satılmış en sonunda da Müslümanlar arasında paylaşım yapılmıştır. Ayrıca

²²⁰ İbn Sa'd, II, 71-72.

²²¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

²²² İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 418.

²²³ İbn Hişâm, III-IV, 244, 245.

²²⁴ Vâkıdî, II, 521-525.

İbn Sa'd ganimet hisselerinin toplamının 3.072 olduğunu, at için iki sehim sahibi için ise bir sehim verildiğini zikreder. Humejd'den rivayetle Benû Kurayza topraklarının muhacirler arasında paylaştırıldığı bilgisine de yer verir.²²⁵ Görüldüğü üzere karşılaştırmaya konu edindiğimiz kaynaklarda Ebû Yûsuf'un verdiği bilginin aksine Benû Kurayza topraklarının paylaştırıldığı belirtilmektedir.

3.6. Benû Mustalik

Tablo 15 :
Benû Mustalik ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BENÛ MUSTALİK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Savaşın başlangıcı	Habersiz baskın yapılmıştır.	×	√	×	×	√
	Cüveyriye bint Hâris	Dağda hayvan otlatırken yakalanmıştır.	×	×	×	×	×
	Ganimet taksimi	Ganimetler yurtlarında taksim edilmiştir.	×	×	×	×	×

Tablo 16 :
Benû Mustalik ile İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BENÛ MUSTALİK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Savaşın başlangıcı	Habersiz baskın yapılmıştır.	×	İbn Ömer'in rivayetine göre habersiz baskın yapılmıştır. Bu bilgi doğru değildir.	×	×	İbn Ömer'in rivayetine göre habersiz baskın yapılmıştır. Bu bilgi doğru değildir.
	Cüveyriye bint Hâris	Dağda hayvan otlatırken yakalanmıştır.	×	×	×	×	×
	Ganimet taksimi	Ganimetler yurtlarında taksim edilmiştir.	×	İbn Meş'ûd b. Hüneyde'ye Benû Mustalik'te on deve verildi.	×	Hz. Peygamber Benû Mustalik'den dönerken yanında Cüveyriye bint Hâris vardı.	×

²²⁵ İbn Sa'd, II, 71, 73.

Ebû Yûsuf Hz. Peygamber'in Benû Mustalik'e ansızın hücum ettiğini, bu hücum sırasında kabileden bazı kişilerin hayvanlarını sulamakta olduğunu belirtmekteydi.²²⁶ Karşılaştırma yaptığımız müelliflerden İbn İshak eserinde Benû Mustalik'in Müslümanlara saldırmak için Hâris b. Ebû Dırâr önderliğinde toplandıklarını belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in bu haberi alması üzerine Müslümanların Benû Mustalik'e hareket ettiğini zikreder. Sonrasında ise Kudeyd ve sahil bölgesi arasında Müreysî denilen Benû Mustalik'in sularının bulunduğu yerde onlarla karşılaşılıp savaşıldığını ifade eder. Bu karşılaşma neticesinde Benû Mustalik'in yenilgiye uğratıldığını; çocukları, kadınları ve mallarının ganimet ve fey olarak alındığını belirtir. Ebû Yûsuf'un belirttiği gibi habersiz bir şekilde Benû Mustalik'e hücum edildiği bilgisi İbn İshak metninde yer almamaktadır.²²⁷ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir. Sadece bu bilgilere ilave olarak Hz. Peygamber'in Medine'de yerine vekil olarak Ebû Zer el-Gıfârî'yi bıraktığını zikreder. Habersiz bir baskından o da söz etmez.²²⁸ Vâkıdî ise eserinde bu savaşa Hendek Savaşı'ndan önce yer verir ve savaşı Müreysî Gazvesi ismiyle sunar.²²⁹ Vâkıdî, Hâris b. Dırâr'ın Arap kabilelerini ziyaret ederek savaş için adam topladığını, bu haber Hz. Peygamber'e ulaştıca bilgi toplamak için Büreyde b. Husayb el-Eslemî'nin görevlendirildiğini, Büreyde'nin Hâris b. Ebû Dırâr ile konuşarak onların niyetlerini öğrendiğini, Resûlullah'a gelerek Benû Mustalik'in savaş hazırlığı içinde olduğunu haberini verdiğini zikreder. Daha sonra Hz. Peygamber'in Benû Mustalik'e hareket ettiğini ifade eder. Sonrasında Benû Mustalik ile Müreysî suyunda karşılaştığını, onların yenilgiye uğratılıp erkeklerinin, kadın ve çocuklarının köle yapıldığını, deve ve koyunların ganimet olarak alındığını belirtir. Bu bilgilerden sonra İbn Ömer'den rivayetle Benû Mustalik'e habersiz baskın yapıldığını, baskın esnasında onların hayvanlarını suladıklarını nakleder. Kendisine göre ilk bilginin yani Benû Mustalik'in habersiz olmadıklarının daha doğru olduğunu söyler.²³⁰ İbn Sa'd da eserinde Vâkıdî gibi Benû Mustalik değil de Müreysî Gazvesi olarak isimlendirme yapar. Yine Vâkıdî gibi kronolojiyi takip ederek bu savaşa Hendek Savaşı'ndan önce yer verir. Vâkıdî'nin eserinde sunduğu bilgilere yer verdikten sonra

²²⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 560.

²²⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 439.

²²⁸ İbn Hişâm, III-IV, 289, 290.

²²⁹ Mehmet Apaydın Müreysî' ile Benû Mustalik'in karıştırıldığını kaynaklarda yer alan Müreysî' ismiyle Benû Lihyân'ın kastedildiğini bu olayın ise Hendek'den iki yıl önce gerçekleştiğini, Benû Mustalik olayının ise hicretin altıncı yılında Hendek'den sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. Bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, İstanbul: KURAMER, 2018, s. 607-610.

²³⁰ Vâkıdî, II, 404, 405, 407.

İbn Ömer rivayetini de zikrederek Benû Mustalik'e habersiz baskın yapıldığı şeklinde bir bilginin bulunduğunu fakat bunun doğru olmadığını söyler.²³¹

Kitâbü'l-Harâc'da Ebû Yûsuf, Cüveyriye bint Hâris'in dağda hayvan otlatırken yakalandığını söylüyordu. İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Benû Mustalik'den çok sayıda esir elde ettiğini, Müslümanlara da çok sayıda esir düştüğünü esir alınanlar arasında daha sonra Resûlullah'ın eşi olacak Cüveyriye bint Hâris b. Dırâr'ın da bulunduğunu zikreder. Ardından Benû Mustalik esirleri paylaşılırınca Cüveyriye bint Hâris'in önce Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın veya onun amcasının oğlunun hissesine düştüğünü belirtir. Sonrasında da Cüveyriye bint Hâris'in bedelini ödeyerek azat olmak istediğini bu amaçla Hz. Peygamber'e gelip ondan yardım talep ettiğini, bunun üzerine Resûlullah'ın kurtuluş bedelini ödeyerek onunla evlenmeyi teklif ettiğini, Cüveyriye bint Hâris'in de bu teklifi kabul ederek Hz. Peygamber'le evlendiğini ifade eder. Bu konunun devamında sahâbenin ellerindeki esirleri evlilik neticesinde Hz. Peygamber'in akrabaları oldukları için serbest bıraktıklarını belirtir. İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Cüveyriye ile evlilik sürecini detaylı bir şekilde anlatmasına rağmen Cüveyriye bint Harîs'in ne şekilde yakalanıp esir edildiğine dair bilgi vermez.²³² İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgileri verir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in Cüveyriye bint Hâris ile evleniş sürecine dair farklı bir kaynaktan elde ettiği ayrı bir bilgiyi de sunar. Buna göre Hz. Peygamber, Benû Mustalik'den dönerken Zâtülceyş denilen yerde Cüveyriye bint Hâris'i ensârdan bir adama teslim ederek onu korumasını emreder. Resûlullah, Medine'ye gelince Cüveyriye'nin babası Hâris b. Ebû Dırâr, kızının fidyasını getirir. Fakat yolda Akîk denilen yere gelince fidye olarak getirdiği develerden çok beğendiği iki devesini ayırır. Hz. Peygamber ona Akîk'de sakladığı develeri sorunca, Hâris b. Ebû Dırâr Müslüman olur. Onunla beraber iki oğlu ve kavmi de Müslüman olur. Daha sonra Hz. Peygamber Hâris b. Ebû Dırâr'dan kızını ister ve dört yüz dirhem mehir ile Cüveyriye bint Hâris ile evlenir.²³³ Vâkıdî ise eserinde İbn İshak'dan farklı olarak Cüveyriye bint Hâris'in, Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın ve amcasının oğlunun birlikte olduğu hisseye düştüğünü dokuz ukiyye altın karşılığında serbest kaldığını belirtir. Daha sonra bu konu ile ilgili farklı rivayetlere yer veren Vâkıdî Cüveyriye'nin Hz. Peygamber'den gelip yardım istediğini, Resûlullah'ın özgürlük bedelini ödeyerek onunla evlendiğini zikreder. Bu evlilik sonrasında

²³¹ İbn Sa'd, II, 59, 60.

²³² İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 442, 443.

²³³ İbn Hişâm, III-IV, 294-296.

Müslümanların Benû Mustalik'den elde ettikleri köle ve cariyeleri Hz. Peygamber'in akrabası oldukları için serbest bıraktıklarını ifade eder. Resûlullah'ın Cüveyriye'nin mehri olarak kırk esiri veya tüm esirleri azat ettiği yönünde rivayetlerin de bulunduğunu belirtir. Daha sonra Cüveyriye'nin babasının kurtuluş bedelini ödeyerek onu özgürlüğüne kavuşturduğu, bir süre sonra Hz. Peygamber'le evlendiğinin belirtildiği rivayete de yer verir. Sonrasında Hz. Peygamber'in Sâbit b. Kays'a özgürlük bedelini ödeyerek Cüveyriye'yi özgürlüğüne kavuşturup onunla evlendiğinin belirtildiği rivayetin daha doğru olduğunu ifade eder. Cüveyriye'nin nasıl esir edildiği bilgisine yer vermez.²³⁴ İbn Sa'd da eserinde Vâkıdî'de olduğu gibi Cüveyriye bint Hâris'in, Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın ve amcasının oğlunun birlikte olduğu hisseye düştüğünü, dokuz ukiye altın karşılığında serbest kaldığını, Cüveyriye'nin mehri olarak kırk esirin veya tüm esirlerin azat edildiğini belirtir.²³⁵

Kitâbü'l-Harâc'da Hz. Peygamber'in elde edilen ganimetleri Benû Mustalik topraklarında taksim ettiği zikrediliyordu.²³⁶ Karşılaştırma yaptığımız müelliflerin hiç biri açıkça bu bilgiyi zikretmemektedir. Fakat eserlerdeki rivayetler incelendiğinde ganimetin Benû Mustalik yurdunda paylaştırıldığı izlenimi elde edilmektedir. Örneğin Vâkıdî eserinde İbn Mes'ûd b. Hüneyde'nin Benû Mustalik Gazvesi'ne katıldığını, gazve sonrasında Hz. Peygamber'in ona ganimetten koyun ve deve verdiğini belirtir. Daha sonra İbn Mes'ûd'un develerle beraber koyunları aynı anda getiremeyeceğini belirtip hepsinin koyun veya deve olmasını talep ettiğini, Hz. Peygamber'in onu, deve veya koyun seçimi yapmada serbest bıraktığını, İbn Mes'ûd'un da deve talebinde bulunduğunu, bunun üzerine ona on deve verildiğini zikreder. Ayrıca savaş sonunda esirlerin ellerinin bağlanarak bir yerde tutulduklarını onların başına görevli olarak Büreyde b. Husayb'ın bırakıldığını, eşyaların, deve ve koyunların toplandığını sonrasında taksim edilecek ganimetten humusun çıkarıldığını belirtir. Daha sonra önce köle ve cariyelerin ardından eşyaların, deve ve koyunların dağıtıldığını, bir devenin on koyuna denk tutulduğunu, ata iki hisse, sahibine ise bir hisse verildiğini, yayaya da bir hisse verildiğini, ganimette 2.000 deve, 5.000 koyun 200 köle ve cariyeye bulunduğunu ifade eder. Bu bilgilerin yanı sıra Vâkıdî Hz. Peygamber'in esirlerin bir kısmını fidye karşılığı, bir kısmını da fidyesiz serbest bıraktığını, fidye bedeli olarak altı deve alındığını zikreder. Devamında Müslümanların bazı esirlerle Medine'ye geldiğini,

²³⁴ Vâkıdî, II, 410-412.

²³⁵ İbn Sa'd, II, 60, 61.

²³⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572.

hisseler Müslümanlar arasında paylaştırıldıktan sonra esirlerin akrabalarının Medine'ye gelerek onların fidyelerini ödediğini, Benû Mustalik kadınlarından evlerine dönmeyenin kalmadığını belirtir.²³⁷ İbn Hişâm ise eserinde Hz. Peygamber'in Benû Mustalik'den dönerken yanında bulunan Cüveyriye bint Hâris'i Zâtülceyş denilen yerde ensârdan bir adama koruması için teslim ettiğini belirtir.²³⁸ İbn Sa'd ise eserinde nereden alıntı yaptığını belirtmemekle birlikte Vâkîdî'nin yukarıda zikrettiğimiz metnin hemen hemen aynısına yer verir.²³⁹ Görüldüğü üzere zikrettiğimiz bu rivayetler ganimetin Benû Mustalik yurdunda paylaştırıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Bu bakımdan da Ebû Yûsuf'un ganimetlerin İslâm yurdunda dağıtılması gerektiği şeklindeki genel sistematığı ile çalışmaktadır.

3.7. Hudeybiye

Tablo 17 :
Hudeybiye ile İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

HUDEYBİYE		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Sefer ve antlaşma tarihi	Ramazan ayında yola çıktı. Şevvâl ayında Hudeybiye gerçekleşti.	!	!	!	×	!
	Sefer yolu	Ufsan'da Benû Ka'b ile görüşüldü. Serve'ateyn denilen iki kum tepesinin arasındaki yoldan Gamim'e gidildi.	!	!	!	×	!
	İstişare	Hz. Ebû Bekir Mekke ile savaşılm dedi. Mikdâd Hz. Peygamber'e tâbi olacaklarını söyledi.	×	√	×	×	×
	Sefer yolu değişikliği	Hz. Peygamber'in devesi Ciz'a yere çökünce sağa sapılarak Zâtülhanzal yolundan Hudeybiye'ye gidildi.	!	!	!	×	!
	Kureyş'in gönderdiği elçiler	Benû Huleys'den biri, Urve b. Mes'ûd es×Sekaffi Süheyl b. Amr Mikrez b. Hafs	!	!	!	×	!
	Antlaşma metninde değiştirilen ifadeler	"Bismillâhirrahmânirrahîm" yerine "Bismikallâhümme", "Resûlullah" yerine "Abdullah oğlu Muhammed"	√	√	√	×	√

²³⁷ Vâkîdî, II, 409-412.

²³⁸ İbn Hişâm, III-IV, 295.

²³⁹ İbn Sa'd, II, 60, 61.

Tablo 17'nin Devamı

HUDEYBİYE		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Antlaşma şartları	Savaşa son verilecek Müslümanlar tarafından diğer tarafa kaçan olursa iade edilmeyecek, Müşriklerin tarafından kaçanlar ise iade edilecek.	!	!	!	×	!
	Ebû Cendel'in durumu	Hz. Peygamber Ebû Cendel'i himaye altına almak istedi. Kureyş iade maddesini ileri sürerek bunu kabul etmedi.	√	√	√	×	√
	Himaye altına giren kabileler	Benû Ka'b müslümanların Benû Bekir ise Kureyş'in himayesine girdi.	√	√	√	×	√
	Müslümanların ihramdan çıkmak istememesi	Ümmü Seleme'nin tavsiyesiyle Hz. Peygamber ihramdan çıktı. Müslümanlar ona tâbi oldu.	!	√	!	×	!
	İade maddesinin iptali	Mekke'den kaçan Ebû Basîr ve yanındaki Müslümanlar Zülhuleyfe'ye yerleşip Kureyş ticaret yolunu tehdit etti. Kureyş'in talebiyle iade maddesi iptal edildi.	!	!	!	×	!
	Kadınların Medine'ye gelişi ile ilgili ayet	Mümtehine Sûresi, 10. Âyet.	√	√	√	×	×
	Antlaşmanın bozulması	Kureyşliler, Benû Ka'b ile Benû Bekir arasındaki savaşta Benû Bekir'e yardım etti. Antlaşma bozuldu.	√	√	√	×	√
	Kureyş'in antlaşmayı yenilemek istemesi	Ebû Süfyan antlaşmayı yenilemek için Medine'ye geldi. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtıma ve Hz. Ali ile görüştü.	√	!	√	×	!

Tablo 18 :
Hudeybiye İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

	EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D	
HUDEYBİYE	Sefer ve antlaşma tarihi	Ramazan ayında yola çıkıldı. Şevvâl ayında Hudeybiye gerçekleşti.	Zilkâde ayında umre yapmak için yola çıkıldı.	Hicretin 6. yılında Zilkâde ayının başlangıcında Pazartesi günü yola çıkıldı.	Zilkâde ayında umre yapmak için yola çıkıldı.	×	Hicretin 6. senesinde Zilkâde ayında umre için yola çıkıldı.
	Sefer yolu	Ufsan'da Benû Ka'b ile görüşüldü. Öncü birlik ile karşılaşmamak için Serve'ateyn denilen iki kum tepesinin arasındaki yoldan Gamim'e gidildi.	Ufsân'da Bısr b. Süfyân el-Ka'bi ile görüşüldü. Hâlid b. Velid öncü kuvvet olarak Kurâ' el-Gamîm'e gönderildiği öğrenildi.	Ufsân'ın arkasındaki Gadîr bölgesinde Zâtüleştât denilen yerde Busr b. Süfyân ile görüşüldü. İkrime b. Ebû Cehil veya Hâlid b. Velid'in 200 süvari ile öncü kuvvet olarak Gamîm'de olduğu öğrenildi.	Ufsân'da Bısr b. Süfyân el-Ka'bi ile görüşüldü. Hâlid b. Velid'in öncü kuvvet olarak Kurâ' el-Gamîm'e gönderildiği öğrenildi.	×	Ufsân'ın arkasındaki Gadîr bölgesinde Zâtüleştât denilen yerde Busr b. Süfyân ile görüşüldü. İkrime b. Ebû Cehil veya Hâlid b. Velid'in 200 süvari ile öncü kuvvet olarak Gamîm'de olduğu öğrenildi.
	İstişare	Mekke ile mi yoksa onlara yardım edenlerle mi savaşılacağı görüşüldü. Hz. Ebû Bekir Mekke ile savaşılmasını dedi. Mikdâd, Hz. Peygamber'e tâbi olacaklarını söyledi.	×	Hz. Peygamber Kureys'in adam topladığını ve öncü birliğinin Gamîm'e ulaştığını öğrenince istişare yaptı. Hz. Ebû Bekir Mekke ile savaşılması görüşünde olduğunu belirtti. Mikdâd ise Hz. Peygamber'e itaat edeceklerini belirtti.	×	×	×
	Sefer yolu değişikliği	Hz. Peygamber'in devesi Ciz'a yere çöktü. Bunun üzerine sağa sapılarak Zâtülhanzal yolundan Hudeybiye'ye gidildi.	Müslümanlara Eslem kabilesinden biri rehberlik ediyordu. Hz. Peygamber'in emriyle Kureys'in öncü birliği ile karşılaşmamak için sağa sapılarak Seniyyetülmirâr denilen yere gelindi. Burada Hz. Peygamber'in devesi çöktü.	Merrüzzahrân ve Dacnân'da Kureys'in casusları olduğu için akşam olunca sağa sapıldı. Srasıyla Büreyde b. Husayb el-Eslemî'nin, Hamza b. Amr el-Eslemî'nin, Amr b. Abdünühm el-Eslemî'nin rehberliğinde Zâtülhanzal'a ulaşıldı. Bir tepeden inerken Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ çöktü. Bunun üzerine geri dönülerek Hudeybiye'ye gidildi.	Müslümanlara Eslem kabilesinden biri rehberlik ediyordu. Hz. Peygamber'in emriyle Kureys'in öncü birliği ile karşılaşmamak için sağa sapılarak Seniyyetülmirâr'a gelindi. Burada Hz. Peygamber'in devesi çöktü.	×	Merrüzzahrân ve Dacnân'da Kureys'in casusları olduğu için akşam olunca Hz. Peygamber sağa sapılarak yola devam edilmesini emretti. Hudeybiye yakınlarında Mekke'nin 9 mil uzağında Resûlullah'ın devesi Kasvâ çöktü. Bunun üzerine geri dönülerek Hudeybiye'ye gidildi.
	Kureys'in gönderdiği elçiler	Benû Huleys'den biri Urve b. Mes'ûd es-Sekafi Süheyl b. Amr Mikrez b. Hafs	Huzâ'a'dan Büdeyl b. Verkâ, Benû Âmir b. Lüey'den Mikrez b. Hafs, Benû Hâris b. Abdimenât b. Kinâne'den ehâbişin lideri Huleys b. Alkame veya İbn Zebbân, Urve b. Mes'ûd, Süheyl b. Amr	Huzâ'a'dan Büdeyl b. Verkâ, Urve b. Mes'ûd, Mikrez b. Hafs b. el-Ahyef, ehâbişin lideri Huleys b. Alkame, Süheyl b. Amr, Huveytub b. Abdüluzzâ	Huzâ'a'dan Büdeyl b. Verkâ, Benû Âmir b. Lüey'den Mikrez b. Hafs, Benû Hâris b. Abdimenât b. Kinâne'den ehâbişin lideri Huleys b. Alkame veya İbn Zebbân, Urve b. Mes'ûd, Süheyl b. Amr	×	Huzâ'a'dan Büdeyl b. Verkâ, Urve b. Mes'ûd, Mikrez b. Hafs, ehâbiş lideri Huleys b. Alkame, Süheyl b. Amr

Tablo 18'in Devamı

		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
HUDEYBİYE	Antlaşma metninde değiştirilen ifadeler	“Bismillâhırrahmânırrahîm” yerine “Bismikallâhümme”, “Resûlullah” yerine “Abdullah oğlu Muhammed”	Süheyl’in itirazıyla “Bismillâhırrahmânırrahîm” yerine “Bismikallâhümme”, “Resûlullah” yerine “Abdullah oğlu Muhammed” yazıldı.	Kureyşlilerin itirazıyla “Bismillâhırrahmânırrahîm” yerine “Bismikallâhümme”, “Resûlullah” yerine “Abdullah oğlu Muhammed” yazıldı.	Süheyl’in itirazıyla “Bismillâhırrahmânırrahîm” yerine “Bismikallâhümme”, “Resûlullah” yerine “Abdullah oğlu Muhammed” yazıldı.	×	Kureyşlilerin itirazıyla “Bismillâhırrahmânırrahîm” yerine “Bismikallâhümme” yazıldı.
	Antlaşma şartları	Savaşa son verilecek Müslümanlar tarafından diğer tarafa kaçan olursa iade edilecek, Müşrikler tarafından kaçanlar ise iade edilmeyecek.	İki taraf arasında 10 yıl savaş yapılmayacak. Kureyş’den Müslümanlara velisinin izni olmaksızın gidenler iade edilecek, Müslümanlardan Kureyş’e gidenler ise iade edilmeyecek. Taraflar arasında ihanet yapılmayacak. Her iki taraf istediğini himayesi altına alabilecek.	İki taraf arasında 10 yıl savaş yapılmayacak. Kureyş’den Müslümanlara velisinin izni olmaksızın gidenler iade edilecek, Müslümanlardan Kureyş’e gidenler ise iade edilmeyecek. Taraflar arasında ihanet yapılmayacak. Her iki taraf istediğini himayesi altına alabilecek. Müslümanlar o yıl Kâbe’yi ziyaret etmeyecek, gelecek sene üç gün içinde Mekke’yi ziyaret edecek. Müslümanlar Kâbe’yi ziyarete gelirken yanlarında yolcu silahından başka silah getirmeyecek.	İki taraf arasında 10 yıl savaş yapılmayacak. Kureyş’den Müslümanlara velisinin izni olmaksızın gidenler iade edilecek, Müslümanlardan Kureyş’e gidenler ise iade edilmeyecek. Taraflar arasında ihanet yapılmayacak. Her iki taraf istediğini himayesi altına alabilecek.	×	İki taraf arasında 10 yıl savaş yapılmayacak. Kureyş’den Müslümanlara velisinin izni olmaksızın gidenler iade edilecek, Müslümanlardan Kureyş’e gidenler ise iade edilmeyecek. Taraflar arasında ihanet yapılmayacak. Her iki taraf istediğini himayesi altına alabilecek. Müslümanlar o yıl Kâbe’yi ziyaret etmeyecek, gelecek sene üç gün içinde Mekke’yi ziyaret edecek. Müslümanlar Kâbe’yi ziyarete gelirken yanlarında yolcu silahından başka silah getirmeyecek.
	Ebû Cendel’in durumu	Hz. Peygamber Ebû Cendel’i himaye altına almak istedi. Kureyş yapılan antlaşmadaki iade maddesini ileri sürerek bunu kabul etmedi.	Ebû Cendel antlaşma yazılırken geldi. Süheyl, Hz. Peygamber’e antlaşma sağlandıktan sonra Ebû Cendel’in geldiğini söyledi. Hz. Peygamber onun bu sözünü doğruladı. Ebû Cendel’e sabır temennisinde bulunarak onu iade etti.	Ebû Cendel antlaşma imzalanırken geldi. Süheyl iade edilmesini istedi. Hz. Peygamber henüz antlaşmanın imzalanmadığını hatırlattı. Süheyl bu durumda antlaşmayı imzalamayacağını belirtti. Bunun üzerine Ebû Cendel iade edildi. Hz. Peygamber Süheyl’den onu korumasını istedi. Fakat o bunu kabul etmedi. Mikrez b. Hafs ile Huveytib Ebû Cendel’i koruması altına aldı.	Ebû Cendel antlaşma yazılırken geldi. Süheyl, Hz. Peygamber’e antlaşma sağlandıktan sonra Ebû Cendel’in geldiğini söyledi. Hz. Peygamber onun bu sözünü doğruladı. Ebû Cendel’e sabır temennisinde bulunarak onu iade etti.	×	Ebû Cendel antlaşma imzalandıktan sonra geldi. Hz. Peygamber onu kabul etmedi. Ona sabır tavsiyesinde bulundu.

Tablo 18'in Devamı

		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
HUDEYBİYE	Himaye altına giren kabileler	Benû Ka'b Müslümanların Benû Bekir Kureyş'in himayesine girdi.	Huzâa' kabilesi Hz. Peygamber'in, Benû Bekir ise Kureyş'in himayesine girdi.	Huzâ'a kabilesi Hz. Peygamber'in, Benû Bekir ise Kureyş'in himayesine girdi.	Huzâa' kabilesi Hz. Peygamber'in, Benû Bekir ise Kureyş'in himayesine girdi.	×	Huzâa' kabilesi Hz. Peygamber'in, Benû Bekir ise Kureyş'in himayesine girdi.
	Müslümanların ihramdan çıkmak istememesi	Ümmü Seleme'nin tavsiyesiyle Hz. Peygamber ihramdan çıktı. Müslümanlar ona tâbi oldu.	Hudeybiye Antlaşması imzalandıktan sonra Hz. Peygamber kurbanını kesip tıraş oldu. Ardından sahabî Hz. Peygamber'i görünce kalkıp kurbanlarını kesti ve tıraş oldu.	Antlaşma imzalandıktan sonra Hz. Peygamber ashâba üç kez kurbanlarını kesip tıraş olmalarını söylediği halde onlar söylenenleri yapmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber kızgın bir şekilde Ümmü Seleme'nin yanına giderek olanları anlattı. Ümmü Seleme'nin tavsiyesiyle Hz. Peygamber kurbanını kesti. Sahabî Hz. Peygamber'i görünce kalkıp kurbanlarını kesti ve tıraş oldu.	Hz. Peygamber kurbanını kesip tıraş oldu. Ardından sahabî de kurbanlarını kesti ve tıraş oldu.	×	Hudeybiye Antlaşması imzalandıktan sonra Hz. Peygamber kurbanını kesip tıraş oldu.
	İade maddesinin iptali	Mekke'den kaçan Ebû Basîr ve yanındaki Müslümanlar Zülhuleyfe'ye yerleşip Kureyş ticaret yolunu tehdit etti. Kureyş'in talebiyle iade maddesi iptal edildi.	Ebû Basîr Utbe b. Esîd b. Cârîye Mekke'den kaçarak Medine'ye geldi. Bunun üzerine Ezher b. Abdiavf b. Abdilhâris b. Zühre ile Ahnes b. Şerîk b. Amr b. Vehb es-Sekafî Hz. Peygamber'e mektup yazarak Ebû Basîr'i iade etmesini talep etti. Ebû Basîr'i geri getirmek için Benû Âmir b. Lüey'den bir adam kölesiyle beraber Medine'ye gönderildi. Hz. Peygamber, Ebû Basîr'i onlara teslim etti. Ebû Basîr Zülhuleyfe denilen yerde, Benû Amir'den olan adamı öldürdü. Zülmerve tarafından deniz kıyısında Kureyş'in Şam ticaret yolu üzerindeki İs denilen yere yerleşti. Mekke'den kaçarak İs'e gelen Müslümanların sayısı 70'e ulaştı. Kureyş'in kervan yolunu zarar görmeye başlayınca onların talebiyle antlaşmanın iade maddesi iptal edildi. Burada bulunanlar Medine'ye yerleşti.	Ebû Basîr Hudeybiye'den sonra Mekke'den kaçarak Medine'ye geldi. Ahnes b. Şerîk ve Ezher b. Abduavf ez-Zühri Hz. Peygamber'e mektup yazarak onun iade edilmesini istedi. Bunun için Benû Âmir b. Lüey'den Huneys b. Câbir'i Kevser adlı kölesiyle beraber Medine'ye gönderdiler. Ebû Basîr onlara teslim edildi. Zülhuleyfe'de Ebû Basîr, Huneys b. Câbir'i öldürdü. Bunu gören Kevser kaçtı. Ebû Basîr Huneys b. Câbir'in kılıcı ve eşyasını Medine'ye getirdi. Hz. Peygamber'den bu eşyaların humusunu almasını talep etti. Fakat Resûlullah bunu kabul etmedi. Ebû Basîr deniz sahiline yakın bir yer olan ve Kureyş kervanlarının Şam ticaret yolu üzerinde bulunan İs denilen yere yerleşti. Zamanla Mekke'den kaçıp buraya gelen Müslümanların sayısı 70'e ulaştı. Mekke ticaret kervanlarına zarar vermeleri üzerine Kureyş'in talebiyle antlaşmanın iade maddesi iptal edildi. Burada bulunanlar Medine'ye gidilmeden önce İs'de vefat etti.	Ebû Basîr Utbe b. Esîd b. Cârîye Mekke'den kaçarak Medine'ye geldi. Bunun üzerine Ezher b. Abdiavf b. Abdilhâris b. Zühre ile Ahnes b. Şerîk b. Amr b. Vehb es-Sekafî'i Hz. Peygamber'e mektup yazarak Ebû Basîr'i iade etmesini talep etti. Ebû Basîr'i geri getirmek için Benû Âmir b. Lüey'den bir adam kölesiyle beraber Medine'ye gönderildi. Hz. Peygamber, Ebû Basîr'i onlara teslim etti. Zülhuleyfe denilen yerde, Benû Amir'den olan adamı öldürdü. Ebû Basîr, Zülmerve tarafından deniz kıyısında Kureyş'in Şam ticaret yolu üzerindeki İs denilen yere yerleşti. Mekke'den kaçarak İs'e gelen Müslümanların sayısının 70'e ulaştı. Kureyş'in kervan yolu zarar görmeye başlayınca onların talebiyle antlaşmanın iade maddesi iptal edildi. Burada bulunanlar Medine'ye yerleşti. Ebû Basîr Sakif kabilesindedir.	×	Ebû Basîr Hudeybiye'den sonra İs denilen yere gitti. Orada vefat etti.

Tablo 18'in Devamı

HUDEYBİYE		EBŪ YŪSUF	İBN İŞHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Kadınların Medine'ye gelişi ile ilgili ayet	Mümtehine Sûresi, 10. Âyet.	Velid b. Abdulmelik'in görevlisi olan İbn Ebû Hüneyde Mümtehine Sûresi'nin 10. âyetini Urve b. Zübeyr'e sordu. O da cevaben Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması'na göre velisinden izinsiz Medine'ye gelenleri iade etmesi gerektiğini fakat Allah'ın bu âyetle hicret ederek Medine'ye gelen kadınların iade edilmemesini, emrettiğini belirtti.	Velid b. Abdulmelik'in görevlisi olan İbn Ebû Hüneyde Mümtehine Sûresi'nin 10. âyetini Urve b. Zübeyr'e sordu. O da cevaben Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması'na göre velisinden izinsiz Medine'ye gelenleri iade etmesi gerektiğini fakat Allah'ın bu âyetle hicret ederek Medine'ye gelen kadınların iade edilmemesini, emrettiğini belirtti.	Velid b. Abdulmelik'in görevlisi olan İbn Ebû Hüneyde Mümtehine Sûresi'nin 10. âyetini Urve b. Zübeyr'e sordu. O da cevaben Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması'na göre velisinden izinsiz Medine'ye gelenleri iade etmesi gerektiğini fakat Allah'ın bu âyetle hicret ederek Medine'ye gelen kadınların iade edilmemesini, emrettiğini belirtti.	×	×
	Antlaşmanın bozulması	Kureyşliler, Benû Ka'b ile Benû Bekir arasındaki savaşa müdahil olup Benû Bekir'e yardım ederek antlaşmayı bozdu.	Kureyşliler Benû Bekir ile Huzâ'a kabilesi arasındaki savaşta Benû Bekir'e silah yardımı buldu. Ardından gizlice Benû Bekir'e katılıp savaştı. Antlaşmayı bozdu.	Hudeybiye Antlaşması'ndan 22 ay sonra Kureyş antlaşmayı bozdu. Huzâ'a kabilesi ile Benû Bekir arasındaki savaşa Kureyşliler müdahil oldu. Benû Bekir'e gizlice silah ve at yardımı buldu. Bu sebeple Hudeybiye Antlaşması'nı ihlal ettiler.	Kureyşliler Benû Bekir ile Huzâ'a kabilesi arasındaki savaşta Benû Bekir'e silah yardımı buldu. Ardından gizlice Benû Bekir'e katılıp savaştı. Antlaşmayı bozdu.	×	Hudeybiye'den 22 ay sonra Kureyş Benû Bekir'e yardımda bulunarak antlaşmayı bozdu.
	Kureyş'in antlaşmayı yenilemek istemesi	Ebû Süfyan antlaşmayı yenilemek için Medine'ye geldi. Ebû Süfyan Hz. Peygamber'le Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtuma ve Hz. Ali ile ayrı ayrı görüştü.	Ebû Süfyan antlaşmayı yenilemek için Medine'ye geldi. Ebû Süfyan Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtuma ve Hz. Ali ile ayrı ayrı görüştü.	Ebû Süfyan antlaşmayı yenilemek için Medine'ye geldi. Ebû Süfyan Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtuma, Hz. Ali ve Osman b. Affân ile ayrı ayrı görüştü.	Ebû Süfyan antlaşmayı yenilemek için Medine'ye geldi. Ebû Süfyan Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtuma ve Hz. Ali ile ayrı ayrı görüştü.	×	Ebû Süfyan antlaşmayı yenilemek ve süresini uzatmak amacıyla Medine'ye geldi. Hz. Peygamber'le görüştü.

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde Hudeybiye'ye gitmek için Ramazan ayında yola çıkıldığını, Şevvâl ayında Hudeybiye Antlaşmasının gerçekleştiğini belirtmekteydi.²⁴⁰ Karşılaştırmaya konu edindiğimiz müelliflerden İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Ramazan ve Şevvâl ayında Medine'de olduğunu belirtir. Zilkâde ayında umre yapmak için yola çıktığını zikreder.²⁴¹ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgiye yer verir.²⁴² Vâkıdî ise hicretin 6. yılında Zilkâde ayının başlangıcında Pazartesi günü yola çıkıldığını zikreder.²⁴³ İbn Sa'd da hicretin 6. senesinde Zilkâde ayında umre için yola çıkıldığını belirtir.²⁴⁴ Görüldüğü üzere Ebû Yûsuf Ramazan ayında yola çıkıldığını belirtirken karşılaştırma konusu yaptığımız eserlerin tamamı Zilkâde ayında yola çıkıldığını ifade etmektedir.

Kitâbü'l-Harâc'da Hudeybiye'ye gidilirken nelerin yaşandığına dair bilgiler zikredilmekteydi. Ebû Yûsuf, Mekke'ye gidilirken Ufân denilen yerde Müslümanların Benû Ka'b²⁴⁵ ile karşılaştığını, burada Kureyş'in Mekke çevresindeki antlaşmalı kabilelerden (ehâbîşden) adam topladığını öğrendiklerini, Hâlid b. Velîd komutasındaki Kureyş'in öncü birliğiyle karşılaşmamak için Serve'ateyn denilen iki kum tepesinin arasındaki yola girerek Gamîm'e kadar bu yoldan gittiklerini belirtmekteydi. Ardından Gamîm'de istişare edildiğini zikreliyordu. Rivayetin devamında Mekke yönüne hareket edildikten sonra Hz. Peygamber'in devesi Ciz'a'nın yere çökmesi üzerine Müslümanların sağa saparak Zâtülhanzal yolundan Hudeybiye'ye gittiklerini ifade ediyordu.²⁴⁶

İbn İshak eserinde Ufân denilen yerde Müslümanların Bişr b. Süfyân el-Ka'bî ile karşılaştıklarını, ondan Kureyş'in adam topladığını ve Hâlid b. Velîd'in öncü kuvvet olarak Kurâ' el-Gamîm'e gönderildiğini öğrendiklerini zikreder. Devamında da öncü kuvvetle karşılaşmamak için Eslem kabilesinden birinin rehberliğinde yolculuğa devam edildiğini, ardından Hz. Peygamber'in emriyle sağa sapılarak Seniyyetülmirâr denilen yere geldiğini, burada Hz. Peygamber'in devesinin çöktüğünü zikreder.²⁴⁷

²⁴⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 597.

²⁴¹ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 454.

²⁴² İbn Hişâm, III-IV, 308.

²⁴³ Vâkıdî, II, 572,573.

²⁴⁴ İbn Sa'd, II, 91.

²⁴⁵ Benû Ka'b Huzâa kabilesinin alt koludur. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Önkal, "Huzâa", *DİA*, c. 18, s. 431-433, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

²⁴⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 597-599.

²⁴⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 455.

İbn Hişâm, Zührî'den rivayetle Müslümanların Usfân denilen yerde Bişr b. Süfyân el-Ka'bi ile karşılaştıklarını zikreder. İbn Hişâm, Bişr b. Süfyân'a Büsr de denildiğini belirtir. Daha sonra İbn İshak'dan rivayetle Eslem kabilesinden birinin rehberliğinde yola devam edildiğini zikreder. Ardından İbn Şihâb'dan rivayetle Hz. Peygamber'in emriyle Müslümanların sağa saparak Seniyyetülmirâr denilen yere geldiklerini, burada Hz. Peygamber'in devesinin çöktüğünü nakleder.²⁴⁸

Vâkıdî ise Hz. Peygamber'in hicretin 6. senesinin Şevvâl ayının sonlarına doğru Müslüman olarak Medine'ye gelen Büsr b. Süfyân'ı Kureyş'in durumunu öğrenmek için Mekke'ye gönderdiğini, onun da Kureyş hakkında malumat edinerek geri döndüğünü zikreder. Devamında da Büsr b. Süfyân'ın Usfân'ın arkasındaki Gadîr bölgesinde Zâtüleştât denilen yerde Hz. Peygamber'e Kureyş'in Mekke çevresindeki antlaşmalı kabilelerden (ehâbîşden) adam topladığını İkrime b. Ebû Cehil veya Hâlid b. Velîd'in 200 süvari ile öncü kuvvet olarak Gamîm'e ulaştığının haberini verdiğini ifade eder. Sonrasında Hz. Peygamber'in istişare yaptığını, bu istişarede Hz. Ebû Bekir'in Mekke ile savaşılması görüşünde olduğunu, Mikdâd'ın ise Hz. Peygamber'e itaat edeceklerini belirttiğini zikreder. Vâkıdî daha sonra Merrüzzahrân ve Dacnân denilen yerlerde Kureyş'in casusları olduğu için Hz. Peygamber'in akşam olunca sağa sapılmasını emrettiğini belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in Zâtülhanzal tepesini bilen kendilerine rehberlik etmesini talep ettiğini bunun üzerine önce Büreyde b. Husayb el-Eslemî'nin rehberlik ettiğini, o yolu şaşırınca Hamza b. Amr el-Eslemî'nin rehberlik ettiğini o da yolu şaşırınca Amr b. Abdünühm el-Eslemî'nin rehberliğinde Zâtülhanzal tepesine ulaşıldığını belirtir. Daha sonra bir tepeden inerken Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ'nın çöktüğünü, bunun üzerine geri dönülerek Hudeybiye'ye gidildiğini söyler.²⁴⁹

İbn Sa'd ise Kureyş'in Hâlid b. Velîd veya İkrime b. Ebû Cehil komutasında 200 süvariye öncü kuvvet olarak Kurâ' el-Gamîm'e Kureyş'in gönderdiğini belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in Büsr b. Süfyân'ı Kureyş'den haber almak için Mekke'ye gönderdiğini, onun Usfân'ın arkasındaki Gadîr bölgesinde Zâtüleştât denilen yerde Hz. Peygamber'e gelip Kureyş'in durumunu haber verdiğini zikreder. Merrüzzahrân ve Dacnân denilen yerlerde Kureyş'in casusları olduğu için Hz. Peygamber'in akşam olunca sağa sapılarak gidilmesini emrettiğini belirtir. Hudeybiye yakınlarında Mekke'nin 9 mil uzağında Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ'nın çöktüğünü, bunun

²⁴⁸ İbn Hişâm, III-IV, 309, 310.

²⁴⁹ Vâkıdî, II, 572, 573, 580, 581, 583, 584, 587.

üzerine geri dönülerek Hudeybiye'ye gidildiğini ifade eder. İbn Sa'd herhangi bir isnadda bulunmaz ve bu bilgilere nereden nasıl ulaştığını belirtmez. Ancak İbn Sa'd'ın zikrettiği bu bilgilerin Vakîdî'nin eserindeki bilgilerle bire bir örtüştüğü görülmektedir.²⁵⁰

Ebû Yûsuf eserinde Kureyş'in Hz. Peygamber'e gönderdiği elçiler hakkında da bilgi sunmaktaydı. Bu bağlamda Ebû Yûsuf, Kureyş'in önce kurbanlıklara saygı gösteren Benû Huleys kabilesinden birini, sonrasında Urve b. Mes'ûd es-Sekaff'i elçi olarak gönderdiğini, Hz. Peygamber'in umre için geldiğini savaşmak için gelmediğini ona belirttiğini zikrediyordu. Ardından Ebû Yûsuf, Kureyş'in antlaşma yapmak üzere Süheyl b. Amr ve Mikrez b. Hafs'ı gönderdiğini belirtiyordu.²⁵¹

İbn İshak eserinde Zührî'den rivayetle Huzâ'a kabilesinden Büdeyl b. Verkâ'nın birkaç adamla beraber Hz. Peygamber'e gelerek Müslümanların Mekke'ye geliş sebebini öğrendiğini, Kureyş'e giderek Hz. Peygamber'in ve beraberindekilerin savaş için değil Kâbe'yi ziyaret için geldiğini haber verdiklerini nakleder. Daha sonra İbn İshak, Kureyş'in Benû Âmir b. Lüey'den Mikrez b. Hafs'ı gönderdiğini, Hz. Peygamber'in Büdeyl ve yanındakilere dediklerini ona da söylediğini, onun da kendisine söylenenleri Kureyş'e iletmediğini zikreder. Ardından İbn İshak Kureyş'in Benû Hâris b. Abdimenât b. Kinâne'den ehâbîşin lideri Huleys b. Alkame'yi veya İbn Zebbân'ı Hz. Peygamber'e gönderdiğini, ona kurbanlıkların gösterildiğini, o bu durumu Kureyş'e anlatınca Kureyşlilerin değerlendirmelerini doğru bulmayarak onu azarladığını ifade eder. Konunun devamında Zührî'den rivayetle Kureyş'in Urve b. Mes'ûd'u elçi olarak gönderdiğini, Hz. Peygamber'in ona da aynı şeyleri söylediğini nakleder. Daha sonra İbn İshak bir ilim adamından rivayetle Hz. Peygamber'in Hırâş b. Ümeyye el-Huzâi'yi Kureyş'e gönderip geliş sebebini onlara anlatmasını istediğini fakat Kureyş'in düşmanca davranması sonucu bu görüşmenin yapılamadığını nakleder. Ardından Hz. Peygamber'in Ömer b. Hattâb'ı Kureyş'e göndermek istediğini fakat Hz. Ömer'in Adiy b. Ka'b oğulları tarafından öldürülmekten çekinerek, Osmân b. Affân'ın gönderilmesini tavsiye ettiğini, bunun üzerine Hz. Osman'ın Ebû Süfyan ve Kureyşlilere gönderildiğini, onun Kureyşliler tarafından öldürüldüğü haberi gelince Hz. Peygamber'in biat aldığını zikreder. Daha sonra İbn İshak Zührî'den rivayetle

²⁵⁰ İbn Sa'd, II, 92.

²⁵¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 599-602.

Kureyş'in elçi olarak Âmir b. Lüey'den Süheyl b. Amr'ı gönderdiğini ve barış yapıldığını nakleder.²⁵²

İbn Hişâm ise Zührî'den rivayetle sırasıyla Huzâ'a kabilesinden Büdeyl b. Verkâ'nın, Benû Âmir b. Lüey'den Mikrez b. Hafs'ın, Benû Hâris b. Abdimenât b. Kinâne'den ehâbişin lideri Huleys b. Alkame'nin veya İbn Zebbân'ın, Urve b. Mes'ûd'un, Süheyl b. Amr'ın Kureyş tarafından elçi olarak Hz. Peygamber'e gönderildiğini zikreder. Ardından İbn İshak'dan rivayetle Hz. Peygamber'in önce Hırâş b. Ümeyye el-Huzâi'yi sonra da Osmân b. Affân'ı Kureyş'e elçi gönderdiğini, onun Kureyşliler tarafından öldürüldüğü haberi gelince Hz. Peygamber'in Müslümanlardan biat aldığını belirtir.²⁵³

Vâkıdî ise eserinde Huzâ'a kabilesinden Büdeyl b. Verkâ'nın bazı adamlarla beraber Hz. Peygamber'in yanına gelerek Kureyş'in Müslümanları Kâbe'ye sokmayacağını bildirdiğini bunun üzerine Hz. Peygamber'in onlarla savaşmak için değil sadece Kâbe'yi ziyaret için geldiklerini belirttiğini zikreder. Daha sonra Kureyş'in Urve b. Mes'ûd'u elçi olarak Hz. Peygamber'e gönderdiğini ifade eder. Sonrasında Mikrez b. Hafs b. el-Ahyef'in ondan sonra da ehâbişin lideri Huleys b. Alkame'nin Hz. Peygamber'e elçi olarak gönderildiğini, ona kurbanlıklar gösterilince Hz. Peygamber'in yanına uğramadan geri döndüğünü, gördüklerini Kureyş'e anlattığını, Kureyş'in onun değerlendirmesini hoş karşılamadığını belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in Hırâş b. Ümeyye el-Kâ'bî'yi Kureyş'e gönderdiğini, müşriklerin ona düşmanca davrandığını zikreder. Sonrasında Hz. Peygamber'in Ömer b. Hattâb'ı elçi olarak göndermek istediğini, fakat Hz. Ömer'in Kureyş tarafından öldürülmekten çekinerek, Osman b. Affân'ın gönderilmesini tavsiye ettiğini, bunun üzerine Hz. Osman'ın Kureyşlilere gönderildiğini, onun Kureyşliler tarafından öldürüldüğü haberi gelince Hz. Peygamber'in biat aldığını zikreder. Sonra Kureyş'in Süheyl b. Amr, Huveytîb b. Abdüluzzâ ve Mikrez b. Hafs'ı barış yapmak için Hz. Peygamber'e gönderdiklerini belirtir.²⁵⁴

İbn Sa'd eserinde sırasıyla Huzâ'a kabilesinden Büdeyl b. Verkâ'nın, Urve b. Mes'ûd'un, Mikrez b. Hafs'ın, ehâbiş lideri Huleys b. Alkame'nin Kureyş tarafından elçi olarak gönderildiğini zikreder. Daha sonra Hz. Peygamber'in önce Hırâş b. Ümeyye el-Kâ'bî'yi sonra da Osmân b. Affân'ı elçi olarak gönderdiğini, onun Kureyş tarafından

²⁵² İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 457-461.

²⁵³ İbn Hişâm, III-IV, 311-315.

²⁵⁴ Vâkıdî, II, 593, 594, 595, 599, 600, 605.

öldürüldüğü haberi gelince Hz. Peygamber'in Müslümanlardan biat aldığını belirtir. Sonra Kureyşlilerin Süheyl b. Amr'ı barış yapmak için Hz. Peygamber'e gönderdiklerini ifade eder.²⁵⁵

Ebû Yûsuf, Hudeybiye antlaşması yazılırken Kureyş elçilerinin yaptıkları itirazları ve antlaşma maddelerini zikretmekteydi. Bu bağlamda antlaşma metninin başlangıcına Süheyl ve Mikrez'in itirazıyla "Bismillâhirrahmânirrahîm" yerine "Bismikallâhümme", "Resûlullah" yerine "Abdullah oğlu Muhammed" yazıldığını, antlaşmanın devamında da önceki hesaplaşmaların unutulacağını, geçmişin hesabının görülmeyeceğinin, savaşa son verileceğinin, Müslümanların tarafından diğer tarafa kaçan olursa iade edilmeyeceğini, müşriklerin tarafından kaçanların ise iade edileceğinin yazıldığını belirtmekteydi.²⁵⁶

Karşılaştırma yaptığımız müelliflerden İbn İshak eserinde Zührî'den rivayetle Kureyş'in Süheyl b. Amr'ı o yıl Müslümanların Kâbe'yi ziyaret etmemesi şartıyla barış yapmak için Hz. Peygamber'e gönderdiğini, Süheyl'in de Hz. Peygamber'le görüştüğünü, bu görüşme neticesinde barışın sağlandığını nakleder. İbn İshak antlaşma sağlanınca Ömer b. Hattâb'ın bu durumu kabullenemeyerek Hz. Peygamber'e itirazda bulunduğunu zikreder. Müellif daha sonra Hz. Peygamber'in Ali b. Ebû Talib'e antlaşmayı yazdırdığını, antlaşma yazılırken Süheyl'in itirazıyla "Bismillâhirrahmânirrahîm" yerine "Bismikallâhümme", "Resûlullah" yerine "Abdullah oğlu Muhammed" yazıldığını söyler. Devamında da iki taraf arasında 10 yıl savaş yapılmamasının, Kureyş'den Müslümanlara velisinin izni olmaksızın gidenlerin iade edilmesinin, Müslümanlardan Kureyş'e gidenlerin ise iade edilmemesinin, taraflar arasında ihanet yapılmamasının, her iki tarafın istediğini himayesi altına alabileceğinin kararlaştırıldığını zikreder. Daha sonra Hz. Ebû Bekir'in, Ömer b. Hattâb'ın, Abdurrahman b. Avf'ın, Abdullah b. Süheyl b. Amr'ın, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın, Mahmud b. Mesleme'nin ve Mikrez b. Hafs'ın antlaşmaya şahitlik ettiğini belirtir.²⁵⁷ Araştırmaya konu edindiğimiz müelliflerden İbn Hişâm eserinde İbn İshak ve Zührî'den rivayetle aynı bilgilere yer verir.²⁵⁸

Vâkıdî eserinde Kureyş'in o yıl Müslümanların Mekke'ye girmemesi şartıyla barış yapmak için Süheyl b. Amr'ı, Hüveytib b. Abdüluzzâ'yı ve Mikrez b. Hafs'ı, Hz.

²⁵⁵ İbn Sa'd, II, 92, 93.

²⁵⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 602, 603.

²⁵⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 460-463.

²⁵⁸ İbn Hişâm, III-IV, 316-319.

Peygamber'e gönderdiğini zikreder. Anlaşma sağlanınca Hz. Ömer'in itiraz ettiğini belirtir. Devamında Hz. Peygamber'in Ali b. Ebû Talib'e antlaşmayı yazdığını, antlaşma yazılırken Kureyşlilerin itirazıyla "Bismillâhirrahmânirrahîm" yerine "Bismikallâhümme", "Resûlullah" yerine "Abdullah oğlu Muhammed" yazıldığını söyler. Ardından antlaşma maddelerine yer verir. Bu antlaşma maddelerine göre;

- 1) İki taraf arasında 10 yıl savaş yapılmayacak.
- 2) Taraflar birbirine ihanet etmeyecek.
- 3) İsteyen Kureyş'le veya Hz. Peygamber'le antlaşma yapabilecek.
- 4) Kureyş'den velisinin izni olmadan Hz. Peygamber'e gelenler iade edilecek. Fakat Hz. Peygamber'in yanından Kureyş'e gidenler iade edilmeyecek.
- 5) Müslümanlar o yıl Kâbe'yi ziyaret etmeyecek, gelecek sene üç gün içinde Mekke'yi ziyaret edecek. Müslümanlar Kâbe'yi ziyarete gelirken yanlarında yolcu silahından başka silah getirmeyecek.

Vâkıdî daha sonra bu antlaşmaya Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe'nin, Ömer b. Hattâb'ın, Abdurrahman b. Avf'ın, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın, Osman b. Affân'ın, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın, Muhammed b. Mesleme'nin, Huveytıb b. Abdüluzza'nın ve Mikrez b. Hafs'ın şahitlik yaptığını belirtir.²⁵⁹

İbn Sa'd ise Kureyş'in Süheyl b. Amr'ı barış yapmak üzere Hz. Peygamber'e gönderdiğini zikreder. Daha sonra antlaşma maddelerine yer verir. Bu antlaşma maddeleri Vâkıdî'nin eserinde zikrettikleri ile bire bir aynıdır. İbn Sa'd antlaşmaya şahit olan kişilerin isimlerine de yer verir. Bu isimler de Vâkıdî'nin eserindeki isimlerin aynısıdır. Ancak İbn Sa'd bu bilgileri kimden aldığını belirtmemektedir. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in Ali b. Ebû Talib'e antlaşmayı yazdığını zikreder.²⁶⁰ Daha sonra Süleyman b. Harb, Hammâd b. Zeyd, Eyyûb ve İkrime'den rivayetle antlaşma yazılırken Kureyşlilerin itirazıyla "Bismillâhirrahmânirrahîm" yerine "Bismikallâhümme" yazıldığı bilgisine de yer verir.²⁶¹

Ebû Yûsuf, antlaşma yazılırken, Benû Âmir b. Lüey'den Ebû Cendel b. Süheyl b. Amr'ın müşriklerden kaçarak Müslümanların himâyesine girmeyi istediğini, babası

²⁵⁹ Vâkıdî, II, 605, 606, 610-612.

²⁶⁰ İbn Sa'd, II, 93, 94.

²⁶¹ İbn Sa'd, II, 97.

Süheyl'in buna itiraz ettiğini, Ebû Cendel'in antlaşmadan sonra geldiği için antlaşmanın şartlarına bağlı kalınarak kabul edilemediğini zikretmekteydi. Ayrıca Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in, Süheyl'den Ebû Cendel'i himayesi altına almasını istediğini fakat Süheyl'in bunu kabul etmediğini, daha sonra Ebû Cendel'in kendisine hibe edilmesini istediğini fakat Süheyl'in buna da yanaşmadığını, ardından Mikrez'in, Ebû Cendel'i himâyesi altına aldığını belirtmekteydi.²⁶²

İbn İshak eserinde Ebû Cendel'in, antlaşma yazılırken geldiğini, Süheyl'in Hz. Peygamber'e antlaşma sağlandıktan sonra Ebû Cendel'in geldiğini söylediğini, Hz. Peygamber'in de onun bu sözünü doğruladığını, sonrasında Ebû Cendel'i iade ettiğini zikreder.²⁶³ İbn Hişâm da eserinde bu bilgilerin bire bir aynısını zikretmektedir.²⁶⁴

Vâkıdî eserinde Ebû Cendel'in antlaşma imzalanırken geldiğini, Süheyl'in Hz. Peygamber'den Ebû Cendel'i geri göndermesini istediğini, Hz. Peygamber'in henüz antlaşmanın imzalanmadığını hatırlattığını, Süheyl'in iade gerçekleşmezse antlaşmayı imzalamayacağını belirtmesi üzerine Ebû Cendel'in iade edildiğini belirtir. Ebû Yûsuf ise antlaşma gerçekleştikten sonra Ebû Cendel'in geldiğini belirtmekteydi. Vâkıdî daha sonra Hz. Peygamber'in Süheyl'den Ebû Cendel'i korumasını istediğini fakat onun bunu kabul etmediğini, bunun üzerine Mikrez b. Hafs ile Huveytıb'ın Ebû Cendel'i koruması altına aldığını zikreder.²⁶⁵ İbn Sa'd ise Ebû Cendel'in antlaşma imzalandıktan sonra geldiğini, Hz. Peygamber'in onu kabul etmediğini belirtir.²⁶⁶

Ebû Yûsuf, antlaşmadan sonra Benû Ka'b'ın Resûlullah'ın himayesine, Benû Bekir'in ise Kureyş'in himayesine girdiğini ifade etmekteydi.²⁶⁷ İbn İshak Huzâa kabilesinin Hz. Peygamber'in, Benû Bekir'in ise Kureyş'in himayesine girdiğini zikreder.²⁶⁸ İbn Hişâm da kitabında aynı bilgiye yer vermektedir.²⁶⁹ Vâkıdî de Huzâa kabilesinin Hz. Peygamber'in, Benû Bekir'in ise Kureyş'in himayesine girdiğini belirtir.²⁷⁰ İbn Sa'd da aynı bilgiye yer verir.²⁷¹

²⁶² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 603.

²⁶³ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 462, 463.

²⁶⁴ İbn Hişâm, III-IV, 318, 319.

²⁶⁵ Vâkıdî, II, 607, 608.

²⁶⁶ İbn Sa'd, II, 94.

²⁶⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 603.

²⁶⁸ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 462.

²⁶⁹ İbn Hişâm, III-IV, 318.

²⁷⁰ Vâkıdî, II, 612.

²⁷¹ İbn Sa'd, II, 94.

Ebû Yûsuf antlaşmadan sonra Hz. Peygamber'in ashâbına kurbanlarını kesmelerini ve tıraş olup ihramdan çıkmalarını söylemesine rağmen onların üzüntülü olduğu için ihramdan çıkmadıklarını, bunun üzerine Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'nin yanına giderek bu durumu bildirdiğini zikretmekteydi. Ardından Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'e kurbanını kesip tıraş olmasını ve ihramdan çıkmasını, böyle yaparsa sahâbenin de ihramdan çıkacağını söylediğini, Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'nin söylediklerini yapınca sahâbenin de Resûlullah'a tâbi olup aynı şekilde hareket ettiklerini ifade etmekteydi.²⁷²

İbn İshak eserinde antlaşma yapıldıktan sonra Hz. Peygamber'in kurbanını kesip tıraş olduğunu belirtir. Daha sonra Hz. Peygamber'i Hırâş b. Ümmeyye b. Fadl el-Huzâî'nin tıraş ettiğini söyler. Ardından sahâbenin Hz. Peygamber'i görünce kalkıp kurbanlarını kestiklerini ve tıraş olduklarını zikreder. Sahâbenin ilk tutumundan ve Ümmü Seleme'nin tavsiyesinden bahsetmez.²⁷³ İbn Hişâm da eserinde İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.²⁷⁴

Vâkıdî ise antlaşma imzalandıktan sonra Hz. Peygamber'in ashâba üç kez kurbanlarını kesip tıraş olmalarını söylediği halde onların söylenenleri yapmadıklarını, bunun üzerine Hz. Peygamber'in kızgın bir şekilde Ümmü Seleme'nin yanına giderek olanları anlattığını, Ümmü Seleme'nin tavsiyesiyle Hz. Peygamber kurbanını kesince sahâbenin de Resûlullah'a tâbi olarak kurbanlarını kestiğini zikreder.²⁷⁵ İbn Sa'd ise antlaşma yapıldıktan sonra Hz. Peygamber'in kurbanını kesip tıraş olduğunu, Hz. Peygamber'i Hırâş b. Ümmeyye el-Huzâî'nin tıraş ettiğini belirtir. Sahâbenin tutumundan ve Ümmü Seleme'nin tavsiyesinden bahsetmez.²⁷⁶

Ebû Yûsuf, Ebû Basîr'in Müslüman olup Mekke'den Medine'ye kaçtığını, antlaşma metnine uyularak Kureyş'ten gelen iki kişiye teslim edildiğini, onun Zülhuleyfe denilen yere gelindiğinde teslim edildiği kişilerden birini kılıcının keskinliğine bakmak bahanesiyle öldürerek kurtulduğunu, daha sonra gelip bu durumu Hz. Peygamber'e bildirdiğini zikrediyordu. Ardından antlaşma maddelerine göre Medine'de kalması mümkün olmadığı için onun Zülhuleyfe'ye geri dönüp yerleştiğini, zamanla müşriklerden kaçarak buraya gelip yerleşenlerin sayısının 70'e ulaştığını, Kureyş

²⁷² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 604.

²⁷³ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 463.

²⁷⁴ İbn Hişâm, III-IV, 319.

²⁷⁵ Vâkıdî, II, 613.

²⁷⁶ İbn Sa'd, II, 94.

kervanlarına zarar vermeye başlamaları üzerine de antlaşmanın iade maddesinin Kureyşlilerin talebiyle iptal edildiğini, bunun neticesinde Mekke'deki Müslümanların Medine'ye geldiğini belirtiyordu.²⁷⁷

İbn İshak eserinde Ebû Basîr Utbe b. Esîd b. Cârîye'nin Mekke'den kaçarak Medine'ye geldiğini, bunun üzerine Ezher b. Abdiavf b. Abdilhâris b. Zühre ile Ahnes b. Şerîk b. Amr b. Vehb es-Sekafî'nin Hz. Peygamber'e mektup yazarak Ebû Basîr'i iade etmesini talep ettiklerini belirtir. Daha sonra Ebû Basîr'i geri getirmek için Benû Âmir b. Lüey'den bir adamı kölesiyle beraber Medine'ye gönderdiklerini zikreder. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in Ebû Basîr'i onlara teslim ettiğini, Zülhuleyfe denilen yerde, kılıcının keskinliğine bakma bahanesiyle Benû Âmir'den olan adamı öldürdüğünü, bunu gören adamın kölesinin kaçtığını, Ebû Basîr'in Zülmerve tarafından deniz kıyısında Kureyş'in Şam ticaret yolu üzerindeki İs denilen yere gittiğini ve oraya yerleştiğini ifade eder. Ebû Yûsuf, Ebû Basîr'in Zülhuleyfe'ye yerleştiğini zikretmekteydi. İbn İshak zamanla Mekke'den kaçarak İs'e gelen Müslümanların sayısının 70'e ulaştığını, Kureyş'in ticaret kervanlarına zarar vermeye başladıklarını, bunun üzerine Kureyş'in talebiyle antlaşmanın iade maddesinin iptal edildiğini ve burada bulunanların Medine'ye yerleştiklerini zikreder.²⁷⁸ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir. Bu bilgilere ek olarak Ebû Basîr'in Sakif kabilesinden olduğunu söyler.²⁷⁹

Vâkıdî ise Ebû Basîr'in Benû Zühre'nin anlaşmalısı olduğunu ve isminin Utbe b. Esîd b. Cârîye olduğunu ifade eder. Daha sonra Ebû Basîr'in kaçarak Medine'ye geldiğini, bunun üzerine Ahnes b. Şerîk ve Ezher b. Abduavf ez-Zührî'nin Hz. Peygamber'e bir mektup yazarak onun iade edilmesini talep ettiğini bunun için Benû Âmir b. Lüey'den Huneys b. Câbir'i Kevser adlı kölesiyle beraber Medine'ye gönderdiklerini zikreder. Ardından Hz. Peygamber'in onlara Ebû Basîr'i teslim ettiğini, Zülhuleyfe'de Ebû Basîr'in kılıcına bakma bahanesiyle Huneys b. Câbir'i öldürdüğünü, bunu gören Kevser'in kaçtığını, Ebû Basîr'in Huneys b. Câbir'in kılıcı ve eşyasıyla birlikte Medine'ye tekrar geldiğini, Hz. Peygamber'den bu eşyaların humusunu almasını talep ettiğini fakat Resûlullah'ın bunu kabul etmediğini ifade eder. Vâkıdî, Ebû Basîr'in deniz sahiline yakın bir yer olan ve Kureyş kervanlarının Şam ticaret yolu üzerinde bulunan İs

²⁷⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 604.

²⁷⁸ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 466, 467.

²⁷⁹ İbn Hişâm, III-IV, 323, 324.

denilen yere yerleştğini zikreder. Ardından zamanla Mekke'den kaçıp buraya gelen Müslümanların sayısının 70'e ulaştığını, Mekke ticaret kervanlarına zarar vermeleri üzerine de Kureyş'in talebiyle antlaşmanın iade maddesi iptal edilince Medine'ye gittiklerini, Ebû Basîr'in ise Medine'ye gidilmeden önce İ's'de vefat ettiğini belirtir.²⁸⁰ İbn Sa'd ise kitabında Ebû Cendel b. Süheyl b. Amr'dan bahsederken Ebû Basîr'in Hudeybiye'den sonra İ's denilen yere gittiğini ve orada vefat ettiğini zikreder.²⁸¹

Ebû Yûsuf kadınların daha sonra Medine'ye gelmeye başladığını, kadınların hicreti ile birlikte Mümtehine Sûresi'nin 10. âyetinin indiğini, bu âyet indikten sonra hicret eden kadınların müşrik kocalarından aldıkları mehirleri iade ettiklerini zikreliyordu.²⁸² İbn İshak eserinde antlaşmanın geçerliliği devam ederken Ümmü Gülsûm bint Ukbe b. Ebû Muayt'ın hicret ederek Hz. Peygamber'e geldiğini, daha sonra kardeşleri İmâra b. Ukbe ile Velîd b. Ukbe'nin Hz. Peygamber'e gelerek Ümmü Gülsûm'ü iade etmesini talep ettiğini fakat Hz. Peygamber'in Ümmü Gülsûm'ü iade etmediğini söyler. Ardından İbn İshak, Zührî'den rivayetle Velîd b. Abdümelik'in görevlisi olan İbn Ebû Hüneyde'nin Urve b. Zübeyr'e Mümtehine Sûresi'nin 10. âyetini sorduğunu belirtir. Urve b. Zübeyr'in cevaben Hudeybiye Antlaşması'na göre velisinden izinsiz Medine'ye gelenleri iade etmesi gerektiğini fakat Allah'ın bu âyetle hicret ederek Medine'ye gelen kadınların iade edilmemesini emrettiğini ifade eder. Ayrıca Müslüman oldukları anlaşıldıktan sonra kadınların mehirlerinin müşrik eşlerine iade edilmesini emrettiğini zikreder.²⁸³ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer vermektedir.²⁸⁴

Vâkıdî ise Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Ümmü Gülsûm bint Ukbe b. Ebû Muayt'ın Huzâ'a kabilesinden bir adamın yardımıyla Medine'ye hicret ettiğini, Hz. Peygamber'le görüşerek geri iade edilmemesini talep ettiğini, bunun üzerine Mümtehine Sûresi'nin indirildiğini belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in erkekleri iade ettiğini kadınları iade etmediğini, Ümmü Gülsûm'ü de onu almaya gelen kardeşlerine iade etmediğini zikreder. Daha sonra İbn İshak ve İbn Hişâm'ın da eserlerinde Zührî'den naklettikleri rivayeti o da kaydeder. Bu rivayette Zührî, Urve b. Zübeyr'e Velîd b. Abdümelik'in görevlisi olan İbn Ebû Hüneyde'nin Mümtehine Sûresi'nin 10. âyetini sorduğunu onun da cevaben bu âyetten sonra kadınların iade edilmediğini, eski müşrik

²⁸⁰ Vâkıdî, II, 624-629.

²⁸¹ İbn Sa'd, IX, 409.

²⁸² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 605.

²⁸³ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 468, 469.

²⁸⁴ İbn Hişâm, III-IV, 325-327.

eşlerinden aldıkları mehirleri onlara iade ettiklerini nakleder. Ayrıca Kureyş'in kadınların iade edilmemesi üzerine Medine'ye kimseyi göndermeyip kadınların iade edilmemesine razı olduğunu da belirtir.²⁸⁵ İbn Sa'd ise eserinde bu konuya yer vermemektedir.

Ebû Yûsuf Kureyşlilerin, Benû Ka'b ile Benû Bekir arasındaki savaşa müdâhil olup Benû Bekir'e yardım ettiğini ve Hudeybiye Antlaşması'nı bozduklarını zikretmekteydi.²⁸⁶

İbn İshak eserinde Zührî, Urve b. Zübeyr, Misver b. Mahreme, Mervân b. Hakem ve ismini zikretmediği bazı âlimler kanalıyla Hudeybiye Antlaşması'nda Benû Bekir'in Kureyş'in tarafında, Huzâ'a kabilesinin ise Hz. Peygamber'in yanında yer aldığını nakleder. Daha sonra Kureyşlilerin Benû Bekir ile Huzâ'a kabilesi arasındaki savaşta Benû Bekir'e silah yardımında bulunduğunu zikreder. Ardından bazı Kureyşlilerin gizlice Benû Bekir'e katılıp savaştıklarını belirtir.²⁸⁷ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.²⁸⁸

Karşılaştırmaya esas aldığımız müelliflerden Vâkıdî ise cahiliye döneminde Huzâ'a kabilesi ile Benû Bekir arasında savaş olduğunu belirttikten sonra Hudeybiye Antlaşması'nda Huzâ'a kabilesinin Hz. Peygamber'in himayesi altına, Benû Bekir'in ise Kureyşlilerin himayesi altına girdiğini zikreder. Hudeybiye Antlaşması'ndan 22 ay sonra Kureyş'in antlaşmayı bozduğunu söyler. Huzâ'a kabilesi ile Benû Bekir arasındaki savaşa Kureyşlilerin müdahil olduğunu, Benû Bekir'e gizlice silah ve at yardımında bulduklarını bu sebeple Hudeybiye Antlaşması'nı ihlal ettiklerini belirtir. Yapılan bu yardımdan Ebû Süfyan'ın haberinin olmadığını da zikreder.²⁸⁹ İbn Sa'd da eserinde Hudeybiye'den 22 ay sonra Kureyş'in Benû Bekir'e yardımda bulunarak antlaşmayı bozduğunu belirtir.²⁹⁰

Ebû Yûsuf Kureyşlilerin Hudeybiye Antlaşması'nı bozdukları için pişman olduklarını, Ebû Süfyan'ı antlaşmayı yenilemek için Medine'ye gönderdiklerini belirtmekteydi. Ardından Medine'ye gelen Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'le konuştuğu fakat Resûlullah'ın ona bir şey söylemediği bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz.

²⁸⁵ Vâkıdî, II, 629-632.

²⁸⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 605.

²⁸⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 514.

²⁸⁸ İbn Hişâm, III-IV, 390.

²⁸⁹ Vâkıdî, II, 781-783.

²⁹⁰ İbn Sa'd, II, 124.

Fâtıma ve Hz. Ali ile ayrı ayrı görüştüğünü fakat onların bu konuda hüküm verecek olanın Allah ve Resûlü olduğunu belirtmeleri üzerine geri döndüğünü zikretmekteydi.²⁹¹ Karşılaştırma yaptığımız müelliflerden İbn İshak, eserinde aynı bilgileri zikretmektedir.²⁹² İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle bu bilgilere yer verir.²⁹³ Vâkîdî ise bu bilgilere ilave olarak Ebû Süfyân'ın, Osman b. Affân ile de görüştüğünü belirtir.²⁹⁴ İbn Sa'd ise Ebû Süfyân'ın antlaşmayı yenilemek ve süresini uzatmak amacıyla Medine'ye geldiğini, Hz. Peygamber'le görüştüğünü zikreder.²⁹⁵

3.8. Hayber

Tablo 19 :
Hayber İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

HAYBER		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Gece ulaşılması	Hz. Peygamber Hayber'e geceleyin ulaştı.	√	√	√	×	√
	Hz. Peygamber'in bir cenaze namazına katılmaması	Hz. Peygamber Hayber'de ganimet malına ihanet eden sonra da vefat eden birinin cenaze namazına katılmadı.	×	√	×	×	×
	Safiyy	Hz. Peygamber Hayber'de "safıyy" olarak Hz. Safiye bint Huyey'i seçti.	√	√	√	×	√
	Hayber arazilerinin taksimi	Resûlullah, Hayber arazisinden başkasını taksim etmedi.	!	!	!	×	!
	Ganimetlerin Taksimi	Hz. Peygamber Hayber'de Âsım b. Adiy'in de içerisinde bulunduğu 100 hisseli sehimden bir pay aldı. Hayber'de ganimetler 18 sehim olarak paylaştırıldı. Her sehme 100 kişi ortaktı.	√	√	√	×	√

²⁹¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 605-606.

²⁹² İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 517-518.

²⁹³ İbn Hişâm, III-IV, 396-397.

²⁹⁴ Vâkîdî, II, 792-794.

²⁹⁵ İbn Sa'd, II, 125.

Tablo 19'un Devamı

HAYBER		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Kölelere ganimetten hisse verilmemesi	Ebü'l-Lahm'ın azatlı kölesi Umeyr köle olarak Hayber Savaşı'na katılmış, Resûlullah ona kuşanması için bir kılıç ve müşriklere ait bir eşyayı vermiş, fakat ganimetten sehim vermemiştir.	×	√	×	×	√
	Hayber arazilerinin yarıcılıkla ortağına verilmesi	Resûlullah Hayber arazilerini yarıcılık ile Yahudilere teslim etti.	√	√	√	×	√
	Abdullah b. Revâha'nın görevlendirilmesi	Hz. Peygamber Abdullah b. Revâha'yı mahsullerin taksimini yapması için Hayber'e gönderdi.	√	√	√	×	√
	Yahudilerin rüşvet teklifi	Yahudiler Abdullah b. Revâha'ya hediye vermek istedi. O bu durumu hoş görmeyerek reddetti.	×	√	×	×	×
	Yahudilerin itirazı	Abdullah b. Revâha'nın kendilerine haksızlık yaptığını bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Abdullah b. Revâha'nın kendileri için ayırdığı hisseyi almayı, onların hisselerinin bedelini ödemeyi teklif etti. Onlar kabul etmedi.	!	!	!	×	×
	Yahudilerin Hayber'den çıkarılışı	Hayber toprakları işlemek üzere istenildiği zaman çıkmaları şartıyla sahiplerine teslim edildi. Bu uygulama Resûlullah, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde sürdürüldü. Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru Yahudilerin Abdullah b. Ömer ve bir ensara düşmanca davranmaları üzerine uygulamaya son verildi.	√	√	√	×	√
	Hz. Peygamber'in eşlerine verilen hisseler	Resûlullah'ın eşlerinin her birine her sene 80 vesk hurma ile 20 vesk arpa verilmekteydi.	!	√	!	×	!

Tablo 20 :
Hayber İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

HAYBER		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Gece ulaşılması	Hayber'e gece ulaşıldı.	Hayber'e gece ulaşıldı.	Hayber'e gece ulaşıldı.	Hayber'e gece ulaşıldı.	×	Hayber'e gece ulaşıldı.
	Hz. Peygamber'in bir cenaze namazına katılmaması	Hz. Peygamber Hayber'de ganimet malına ihanet eden birinin cenaze namazına katılmadı.	×	Hz. Peygamber Eşca'dan Hayber'de ganimet malına ihanet eden birinin cenaze namazına katılmadı.	×	×	×
	Safiy	Hz. Peygamber Hayber'de Hz. Safiye bint Huyey'i seçti.	Hz. Peygamber Hayber'de Hz. Safiye bint Huyey'i seçti.	Hz. Peygamber Hayber'de Hz. Safiye bint Huyey'i seçti.	Hz. Peygamber Hayber'de Hz. Safiye bint Huyey'i seçti.	×	Hz. Peygamber Hayber'de Hz. Safiye bint Huyey'i seçti.
	Hayber arazilerinin taksimi	Resûlullah, Hayber arazisinden başkasını paylaşmadı.	Hayber ganimetleri paylaştırıldı.	Hayber ganimetleri paylaştırıldı.	Hayber ganimetleri paylaştırıldı.	×	Hayber ganimetleri paylaştırıldı.
	Ganimetlerin Taksimi	Hz. Peygamber Hayber'de Âsım b. Adiy'in de içerisinde bulunduğu 100 hisseli sehinden bir pay aldı. Hayber'de ganimetler 18 sehim olarak paylaştırıldı. Her sehme 100 kişi ortaktı.	Hayber'de Şık, Netât ve Ketîbe taksim edildi. Şık ile Netât Müslümanların hissesine düştü. Ketîbe humus olarak ayrıldı. Netât'da 5, Şık'da 13 hisse olmak üzere toplamda 18 hisse vardı. Her hissede 100 kişi vardı. Hayber'e 1400 kişi ve 200 at katıldı. Ata iki, sahibine bir hisse verildi. Toplamda 1800 hisse vardı. Önce Netât'daki 5 hisse sahiplerine verildi. Netât'dan sonra Şık'a geçildi. İlk hisse Aclân oğullarından Âsım b. Adiy'in payına düştü. Hz. Peygamber'in hissesi onunla birlikteydi.	Hz. Peygamber'in Netât'da ikisi adına biri kendisine ait olmak üzere üç hissesi vardı. Bu hisseler Âsım b. Adiy'in hissesiyle beraberdi. Hayber'de 200 veya 300 at bulunduğu dair rivayetler vardır. 200 at olduğunu belirten rivayet daha doğrudur. Hayber'e katılan Müslümanları Zeyd b. Sâbit saydı. Hayber'e katılanlar 1400 kişi olarak tespit edildi. Hz. Peygamber 18 gurup halinde hisseleri ayırdı. Savaşa katılan kişiler için 1400 hisse, 200 at için ise 400 hisse ayrıldı. Her 100 kişinin bilinen bir lideri vardı. Bu liderler paylaşırma işlemini yapıyordu.	Hayber'de Şık, Netât ve Ketîbe taksim edildi. Şık ile Netât Müslümanların hissesine düştü. Ketîbe humus olarak ayrıldı. Netât'da 5, Şık'da 13 hisse olmak üzere 18 hisse vardı. Her hissede 100 kişi vardı. Hayber'e katılan ve 200 at katıldı. Ata iki, sahibine bir hisse verildi. Toplamda 1800 hisse vardı. Önce Netât'daki 5 hisse sahiplerine verildi. Netât'dan sonra Şık'a geçildi. İlk hisse Aclân oğullarından Âsım b. Adiy'in payına düştü. Hz. Peygamber'in hissesi onunla birlikteydi.	×	Hayber'de ganimetler 18 hisse olarak ayrıldı. Her hisseye 100 kişi ortak oldu. Savaşa 200 at ve 1400 kişi katıldı. Ayrıca Hayber'de elde edilen ganimetin 36 sehme bölündüğü 18 sehmi Resûlullah'ın kendisine ayırdığı, diğer 18 sehmin paylaştırıldığı şeklinde rivayetler de mevcuttur.
	Kölelere ganimetten hisse verilmemesi	Ebü'l-Lahm'ın azatlı kölesi Umeyr köle olarak Hayber'e katılmış, Resûlullah ona bir kılıç ve müşriklere ait bir eşyayı vermiş, fakat ganimetten sehim vermemiştir.	×	Hz. Peygamber Hayber'e giderken yanında 10 Medineli Yahudi vardı. Onlarla beraber köleler vardı. Bu kölelerden biri de Ebü'l-Lahm'ın azatlı kölesi Umeyr'di. Umeyr Hz. Peygamber'in kendisine Hayber ganimetinden hisse vermeyip bir ev eşyası hediye ettiğini söyledi.	×	×	Ebü'l-Lahm'ın mevlâsı Umeyr Hayber'e katıldı. Resûlullah'ın kendisine hisse vermeyip bir ev eşyası hediye ettiğini söyledi.

Tablo 20'nin Devamı

		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
HAYBER	Hayber arazilerinin yarıcılıkla ortağına verilmesi	Hayber arazileri yarıcılık ile ekim ve bakımlarının yapılması için sahiplerine teslim edildi.	Hayber arazileri yarıcılık ile ekim ve bakımlarının yapılması için sahiplerine teslim edildi.	Hayber arazileri yarıcılık ile ekim ve bakımlarının yapılması için sahiplerine teslim edildi.	Hayber arazileri yarıcılık ile ekim ve bakımlarının yapılması için sahiplerine teslim edildi.	×	Hayber arazileri yarıcılık ile ekim ve bakımlarının yapılması için sahiplerine teslim edildi.
	Abdullah b. Revâha'nın görevlendirilmesi	Hz. Peygamber Abdullah b. Revâha'yı mahsullerin tahmini ve taksimi için görevlendirdi.	Hz. Peygamber Hayber mahsüllerinin tahmini ve taksimi için Abdullah b. Revâha'yı görevlendirdi. Abdullah b. Revâha bu görevini bir sene sürdürdü. Bir yıl sonra Mute'de şehit oldu. Ondan sonra bu göreve Selime oğullarından Cebbâr b. Sahr b. Ümeyye b. Hansâ getirildi.	Hz. Peygamber ürün tahminini yapması için Abdullah b. Revâha'yı görevlendirdi. O 40.000 vesk mahsül tahmin etti. Mute'de şehit oluncaya kadar bu görevi sürdürdü. Ondan sonra Ebû'l-Heysen b. Teyyihân görevlendirildi. Cebbâr b. Sahr veya Ferve b. Amr'ın görevlendirildiği de söylenir.	Hz. Peygamber Hayber mahsüllerinin tahmini ve taksimi için Abdullah b. Revâha'yı görevlendirdi. Abdullah b. Revâha bu görevini Mute'de şehit olana kadar bir sene sürdürdü. Ondan sonra bu göreve Benû Selime'den Cebbâr b. Sahr b. Ümeyye b. Hansâ getirildi.	×	Hz. Peygamber tarafından Hayber ürünlerinin tahmini için Abdullah b. Revâha görevlendirildi.
	Yahudilerin rüşvet teklifi	Yahudiler Abdullah b. Revâha'ya hediye vermek istedi.	×	Yahudi kadınları Abdullah b. Revâha'ya rüşvet olarak ziynet eşyalarını vermek istedi.	×	×	×
	Yahudilerin itirazı	Yahudilerin itirazı üzerine Hz. Peygamber Abdullah b. Revâha'nın ayırdığı hisseyi almayı, onların hisselerinin bedelini ödemeyi teklif etti. Onlar kabul etmedi.	Yahudiler Abdullah b. Revâha'nın tahminine itiraz etti. Abdullah b. Revâha onları tahmin ettiği miktarı alıp almamakta muhayyer bıraktı.	Abdullah b. Revâha'nın tahmin yaptıktan sonra ürünün tamamını almada veya satmada onları muhayyer bıraktı.	Yahudiler Abdullah b. Revâha'nın tahminine itiraz etti. Abdullah b. Revâha onları tahmin ettiği miktarı alıp almamakta muhayyer bıraktı.	×	×
	Yahudilerin Hayber'den çıkarılışı	Hayber toprakları istenildiği zaman çıkmaları şartıyla yarıcılıkla sahiplerine teslim edildi. Bu uygulama Resûlullah, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde sürdürüldü. Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru Yahudilerin Abdullah b. Ömer ve bir ensara düşmanca davranmaları üzerine uygulamaya son verildi.	Hz. Ömer döneminde Yahudilerin önce bir ensara sonra da Abdullah b. Ömer'e saldırmaları üzerine antlaşmada istendiği zaman yerlerinden çıkarılma hakkı olduğu için Hayber'den çıkarıldılar. Hz. Peygamber'in ölmeden önce Arabistan yarımadasında iki din bir arada bulunmaz dediğini Hz. Ömer öğrenince Hz. Peygamber'le antlaşması olmayan tüm Yahudileri sürgüne gönderdi.	Yahudiler Muzahir b. Râfi'nin kölelerini kışkırtıp onun öldürülmesine sebep oldu. Abdullah b. Ömer'e düşmanca davrandı. Bunun üzerine Hz. Ömer onları Hayber'den çıkardı. Resûlullah'ın ölmeden önce Arabistan yarımadasında iki din bir arada bulunmaz dediğini Hz. Ömer öğrenince Hz. Peygamber'le antlaşması olmayan tüm Yahudileri yerlerinden çıkardı.	Hz. Ömer döneminde Yahudiler önce bir ensara sonra da Abdullah b. Ömer'e düşmanca davrandı. Bunun için Hayber'den çıkarıldılar. Hz. Peygamber'in ölmeden önce Arabistan yarımadasında iki din bir arada bulunmaz dediğini Hz. Ömer öğrenince Hz. Peygamber'le antlaşması olmayan tüm Yahudileri sürgüne gönderdi.	×	Hz. Ömer Hayber Yahudilerini Şam'a sürgün etti. Hayber'de bulunan malları taksim etti.
	Hz. Peygamber'in eşlerine verilen hisseler	Resûlullah'ın eşlerinin her birine her sene 80 vesk hurma ile 20 vesk arpa verilmekteydi.	Hz. Peygamber Hayber'in buğdaylarından eşlerine 180 vesk verdi.	Hz. Peygamber Ketîbe'den eşlerinin her birine 80 vesk hurma ile 20 vesk arpa tahsis etti.	Hz. Peygamber Hayber'in buğdaylarından eşlerine 180 vesk verdi.	×	Hz. Peygamber Ketîme'den eşlerine yiyecek verdi.

Ebû Yûsuf, eserinde Hz. Peygamber'in Hayber'e geceleyin ulaştığı bilgisini nakletmekteydi.²⁹⁶ Karşılaştırma yaptığımız müelliflerden İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Hudeybiye dönüşünde Zilhicce ve Muharrem'in bir kısmını Medine'de geçirdiğini, Muharrem'in sonuna doğru Hayber'e gitmek için yola çıkıldığını belirtir. Daha sonra Enes b. Mâlik'den rivayetle Hz. Peygamber'in bir topluluk ile savaşmadan önce eğer gece ise gündüzü beklediğini, ezan sesi duyarsa savaşmadığını ezan sesi duymazsa savaştığını nitekim Hayber'e de gece ulaşıldığını, sabahın beklendiğini, ezan sesi duyulmayınca harekete geçildiğini nakleder.²⁹⁷ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.²⁹⁸

Vâkıdî ise Hz. Peygamber'in hicretin 6. senesinin sonunda Zilhicce ayında Hudeybiye'den döndüğünü, Zilhicce'nin geri kalan kısmını ve Muharrem ayını Medine'de geçirdiğini hicretin 7. yılında Safer ayında Hayber'e gitmek için yola çıkıldığını belirtir. Rebülevvel ayında yola çıkıldığını dair rivayetlerin de olduğunu bildirir.²⁹⁹ Daha sonra detaylarıyla beraber Hz. Peygamber'in hangi yolu takip ederek Hayber'e gittiğine yer verir. Ardından Hz. Peygamber'in Hayber'e gece ulaştığını zikreder.³⁰⁰ İbn Sa'd da Hayber'e gece vaktinde ulaşıldığını ve sabahın beklendiğini zikreder. Ayrıca Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayetle Ramazan'ın 18'inden sonra Hayber'e gidildiğini nakleder.³⁰¹

Ebû Yûsuf eserinde Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayetle Hayber'de vefat eden Müslümanlardan birinin cenaze namazına Resûlullah'ın katılmadığını belirtmekteydi.³⁰² Karşılaştırmaya esas aldığımız müelliflerden sadece Vâkıdî bu konu hakkında bilgi vermektedir. Vâkıdî Hayber'de Eşca' kabilesinden bir adamın vefat ettiğini, bu durum Hz. Peygamber'e bildirilince Hz. Peygamber'in vefat eden kişinin cenaze namazına katılmadığını, insanlar bu durumu yadırgayınca Hz. Peygamber'in ölen kişinin ganimet malına ihanet ettiğini belirttiğini zikreder. Ardından Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayetle ölen kişinin eşyası kontrol edildiğinde iki dirhem değeri olmayan Yahudi boncuğu bulunduğunu nakleder.³⁰³

²⁹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 559.

²⁹⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 470-471.

²⁹⁸ İbn Hişâm, III-IV, 328-329.

²⁹⁹ Vâkıdî, II, 634.

³⁰⁰ Vâkıdî, II, 637-642.

³⁰¹ İbn Sa'd, II, 101, 103.

³⁰² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 573-574.

³⁰³ Vâkıdî, II, 681.

Ebû Yûsuf, Muhammed b. Sîrîn'den rivayetle Hz. Peygamber'in Hayber'de "safîyy" olarak Hz. Safiye bint Huyey'i seçtiğini nakletmekteydi.³⁰⁴ Karşılaştırmaya esas aldığımız kaynakların tamamında Hz. Peygamber'in Hayber'de Hz. Safiye bint Huyey'i seçip onunla evlendiği bilgisi yer almaktadır. İbn İshak ve ondan rivayetle İbn Hişâm Safiye bint Huyey'in Ebûlhukayk oğullarının kalesi Gamûs'da esir alındığını, daha sonra Hz. Peygamber'in onu kendisi için seçtiğini zikreder. Vâkıdî ise Safiye bint Huyey'in Şık'daki Nizâr kalesinde esir alındığını, Hz. Peygamber'in onu azad ettiğini ve onunla evlendiğini nakleder.³⁰⁵

Ebû Yûsuf eserinde Resûlullah'ın, Benû Kurayza, Benû Nadîr ve çok sayıda Arap kabilesine hâkim olduğu halde Hayber arazisinden başkasını taksim etmediğini belirtiyordu.³⁰⁶ Karşılaştırma yaptığımız eserlerin tamamında Hayber ganimetlerinin savaşa katılan Müslümanlar arasında paylaştırıldığı, Hayber'deki sehim sayısı, bir sehime kaç kişinin ortak olduğu gibi bilgiler detaylı bir şekilde belirtilir.³⁰⁷ Fakat Hz. Peygamber'in Hayber arazisinden başkasını taksim etmediği bilgisi açıkça zikredilmez.

Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in Hayber'de Âsım b. Adiy'in de içerisinde bulunduğu 100 hisseli sehimden bir pay aldığını belirtmekteydi. Ardından Hayber'de ganimetlerin 18 sehim olarak paylaştırıldığını, her sehme 100 kişinin ortak olduğunu zikretmekteydi.³⁰⁸ İbn İshak eserinde Hayber'de Şık, Netât ve Ketîbe'nin mallarının taksim edildiğini belirtir. Ardından Şık ile Netât'ın Müslümanların hissesine düştüğünü, Ketîbe'nin ise humus olarak ayrıldığını zikreder. Daha sonra Netât'da 5, Şık'da 13 hisse olmak üzere toplamda 18 hisse bulunduğunu her hissede 100 kişinin olduğunu ifade eder. Ardından Hayber'de 1400 kişi ve 200 at olduğunu ata iki, sahibine bir hisse verildiğini toplamda 1800 hisse olduğunu zikreder. Sonrasında da hisselerin sahiplerine verilmesini anlatır. Önce Netât'daki 5 hisselerin sahiplerini zikreder. Netât'dan sonra Şık'a geçildiğini, burada ilk hisselerin Aclân oğullarından Âsım b. Adiy'in payına düştüğünü, onunla birlikte Hz. Peygamber'in de hissesinin bulunduğunu belirtir.³⁰⁹ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer vermektedir.³¹⁰

³⁰⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 138.

³⁰⁵ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 472, 477; Vâkıdî, II, 674-675; İbn Hişâm, III-IV, 331,336; İbn Sa'd, II, 102, 110.

³⁰⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

³⁰⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 487; Vâkıdî, II, 689; İbn Hişâm, III-IV, 349; İbn Sa'd, II, 102.

³⁰⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 137-138.

³⁰⁹ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 487-488.

³¹⁰ İbn Hişâm, III-IV, 349-351.

Vâkıdî ise Hz. Peygamber'in Netât'da ikisi atına biri kendisine ait olmak üzere toplamda üç hissesinin bulunduğunu, bu hisselerin Âsım b. Adiy'in hissesiyle beraber olduğunu belirtir. Ardından Hayber'de 200 veya 300 atın olduğuna dair rivayetlerin bulunduğunu kendisine göre 200 atın olduğunu belirten rivayetin daha doğru olduğunu zikreder. Akabinde Hayber'e katılan Müslümanları Zeyd b. Sâbit'in saydığını, gazveye katılanların 1400 kişi olarak tespit edildiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in hisse ayırdığı gurupların sayısının 18 olduğunu söyler. Savaşa katılan kişiler için 1400 hisse, 200 at için ise 400 hisse ayrıldığını belirtir. Ardından her 100 kişinin bilinen bir liderinin bulunduğunu, bu liderlerin paylaşırma işlemini yaptığını ifade eder. Akabinde Netât ve Şık kalelerinde toplamda 18 hisse olduğunu belirtir.³¹¹ İbn Sa'd da Hayber'de ganimetlerin 18 hisse olarak paylaştırıldığını, her hisseye 100 kişinin ortak olduğunu, savaşa 200 atın ve 1400 kişinin katıldığını belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hayber'de elde edilen ganimeti 36 sehme böldüğü 18 sehmi kendisine ayırdığı diğer 18 sehmi Müslümanlar arasında paylaştığına dair rivayetlere de yer verir.³¹²

Kitâbü'l-Harâc'da Ebü'l-Lahm'in azatlı kölesi Umeyr'in köle olarak Hayber Savaşı'na katıldığı, Resûlullah'ın ona bir kılıç ve müşriklere ait bir eşyayı verdiği, fakat ganimetten sehim vermediği yer almaktaydı.³¹³ Karşılaştırmaya esas aldığımız müellifler içerisinde sadece Vâkıdî ve İbn Sa'd bu konu hakkında bilgi vermektedir. Vâkıdî eserinde İbn Ebû Sebre, Kutayr el-Hârisî, Hizâm b. Sa'd b. Muhayyisa kanalıyla Hz. Peygamber'in Hayber'e çıkarken yanında 10 Medineli Yahudinin olduğunu, onlara da hisse verildiğini nakleder. Hz. Peygamber'in ganimetten onlara hisse ayırmayıp bazı hediyeler verdiğine dair rivayetlerin de olduğunu belirtir. Daha sonra onlarla beraber kölelerin bulunduğunu bu kölelerden birinin de Ebü'l-Lahm'in azatlı kölesi Ümeyr olduğunu söyler. Ayrıca Ümeyr'in Hz. Peygamber bana hisse vermedi, bir ev eşyası hediye etti dediğini zikreder.³¹⁴ İbn Sa'd ise Attâb b. Ziyâd, Abdullah b. Mübârek, İbn Lehîa', Muhammed b. Zeyd kanalıyla Ebü'l-Lahm'in mevlâsı Ümeyr'in Hayber'e katıldığını, Hz. Peygamber'in ona hisse vermeyip bir ev eşyası hediye ettiğini söylediğini nakleder.³¹⁵

³¹¹ Vâkıdî, II, 689-690.

³¹² İbn Sa'd, II, 102, 108.

³¹³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 577.

³¹⁴ Vâkıdî, II, 684.

³¹⁵ İbn Sa'd, II, 108.

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc*'da Hz. Peygamber'in Hayber'i savaşıyla ele geçirdiğini fakat Hayber arazilerine harâc koymadığını, yarıcılık ile Yahudilere teslim ettiğini belirtiyordu.³¹⁶ İbn İshak eserinde Hayber Yahudilerinin Hz. Peygamber'e gelerek kendilerinin ekim ve bakım işlerini daha iyi bildiklerini bu sebeple yarıcılık usulüyle çalışmayı talep ettiklerini Hz. Peygamber'in onların bu teklifini kabul ettiğini, onların istediği zaman yerlerinden çıkarılmak şartıyla Hayber'de yaşamaya devam ettiklerini zikreder.³¹⁷ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³¹⁸ Vâkîdî ve İbn Sa'd da eserlerinde aynı bilgiyi zikrederler.³¹⁹

Ebû Yûsuf kitabında Abdullah b. Abbâs'tan rivayetle Hz. Peygamber'in Abdullah b. Revâha'yı Hayber mahsullerinin taksimini yapması için Hayber'e gönderdiğini nakletmekteydi. Devamında da Hayberlilerin Abdullah b. Revâha'ya rüşvet vermek istediklerini, onun rüşveti reddettiğini, mahsullerin toplatılıp taksim edilmesi konusunda Hayberlileri muhayyer bıraktığını belirtmekteydi.³²⁰ Ayrıca Ebû Yûsuf, bir sene Hayberlilerin, Resûlullah'a gelerek Abdullah b. Revâha'nın kendilerine haksızlık yaptığını bildirdiklerini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in Abdullah b. Revâha'nın kendileri için ayırdığı hisseyi almayı, onların hisselerini satın almayı teklif ettiğini, Yahudilerin buna yanaşmadığını nakletmekteydi.³²¹ Ebû Yûsuf başka bir rivayette yarıcılık uygulamasına Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru Hayberlilerin düşmanca davranmaları üzerine son verildiğini belirtiyordu.³²² Resûlullah'ın istediği zaman yerlerinden çıkarma şartıyla Hayberlilerle sulh yaptığını, Müslümanlara düşmanca davranmaları üzerine de Hz. Ömer tarafından yerlerinden çıkarıldıklarını ifade ediyordu.³²³

İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Hayber mahsüllerinin tahmini ve taksimi için Abdullah b. Revâha'yı görevlendirdiğini, Yahudilerin Abdullah b. Revâha'nın tahminine itiraz ettiğini bunun üzerine Abdullah b. Revâha'nın onları tahmin ettiği miktarı alıp almamakta muhayyer bıraktığını, Yahudilerin bu uygulamadan memnun olduklarını zikreder. Ardından Abdullah b. Revâha'nın bu görevini bir sene sürdürdüğünü, bir yıl sonra Mute'de şehit olduğunu, ondan sonra bu göreve Selîme

³¹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 327.

³¹⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 478.

³¹⁸ İbn Hişâm, III-IV, 337.

³¹⁹ Vâkîdî, II, 690, 691; İbn Sa'd, II, 108.

³²⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 233.

³²¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 336.

³²² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 231.

³²³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 234.

oğullarından Cebbâr b. Sahr b. Ümeyye b. Hansâ'nın getirildiğini belirtir.³²⁴ Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir döneminde de yarıcılığa devam edildiğini, Hz. Ömer döneminde Yahudiler'in önce ensardan birisine sonra da Abdullah b. Ömer'e düşmanca davranmaları üzerine onlarla yapılan antlaşmada istendiği zaman yerlerinden çıkarılma hakkı olduğu için Hayber'den çıkarıldıklarını belirtir. Ayrıca İbn İshak, İbn Şihâb'dan rivayetle Hz. Peygamber'in ölmeden önce Arabistan yarımadasında iki din bir arada bulunmaz dediğini Hz. Ömer öğrenince Hz. Peygamber'le antlaşması olmayan tüm Yahudileri sürgüne gönderdiğini de zikreder.³²⁵ İbn Hişâm da İbn İshak ve İbn Şihâb'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³²⁶

Vâkıdî eserinde Hz. Peygamber'in Hayber ele geçirilince yarıcılık usulüyle Hayber topraklarını sahiplerine kullanmak için bıraktığını, Hz. Ömer dönemine kadar ağaçların bakımını ve ürünlerin hasadını Yahudilerin yaptığını belirtir. Hz. Peygamber'in ürün miktarının tahminini yapması için Abdullah b. Revâha'yı görevlendirdiğini zikreder. Abdullah b. Revâha'nın tahmin yaptıktan sonra ürünün tamamını almada veya satmada onları muhayyer bıraktığını ifade eder. Ayrıca Abdullah b. Revâha'nın 40.000 vesk mahsül olduğunu tahmin ettiğini nakleder. Ardından Yahudi kadınların ona rüşvet olarak ziynet eşyalarını vermek istediklerini fakat Abdullah b. Revâha'nın buna karşı çıktığını belirtir. Daha sonra Abdullah b. Revâha'nın Mute'de şehit oluncaya kadar bu görevi devam ettirdiğini, ondan sonra Resûlullah'ın Ebü'l-Heysem b. Teyyihân'ı görevlendirdiğini zikreder. Abdullah b. Revâha'dan sonra Cebbâr b. Sahr veya Ferve b. Amr'ın bu görevi devam ettirdiğine dair rivayetlerin de olduğunu belirtir. Vâkıdî Yahudilerin Muzahhir b. Râfi'nin kölelerini kışkırtıp onun öldürülmesine sebep oldukları ve Abdullah b. Ömer'e düşmanca davrandıkları için Hz. Ömer döneminde Hayber'den çıkarıldıklarını da zikreder. Ayrıca Ma'mer, Zührî ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den rivayetle Hz. Peygamber'in ölmeden önce Arabistan Yarımadası'nda iki din bir arada bulunmaz dediğini, Hz. Ömer'in bunu duyunca Hz. Peygamber'le antlaşması olmayan tüm Yahudileri sürgüne gönderdiğini de zikreder.³²⁷ İbn Sa'd ise eserinde Hayber arazilerinin yarıcılık ile sahiplerine ekim ve bakım için teslim edildiğini, Hz. Peygamber tarafından Hayber ürünlerinin tahmini için Abdullah b. Revâha'nın görevlendirildiğini, bu durumun Hz. Ömer'in hilafetine kadar devam

³²⁴ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 490.

³²⁵ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 492-493.

³²⁶ İbn Hişâm, III-IV, 354, 356, 357.

³²⁷ Vâkıdî, II, 690, 691, 716, 717.

ettiğini, Hz. Ömer'in Hayber Yahudilerini Şam'a sürgün edip, Hayber'de bulunan mallarını taksim ettiğini nakleder.³²⁸

Ebû Yûsuf eserinde Abdullah b. Ömer'den nakille Hayber'den yarıcılık usulüyle gelen mahsullerden Resûlullah'ın eşlerinin her birine her sene 80 vesk hurma ile 20 vesk arpa verildiğini nakletmekteydi.³²⁹ İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Hayber'in buğdaylarından eşlerine 180 vesk verdiğini zikreder.³³⁰ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³³¹ Vâkîdî ise Hz. Peygamber'in Ketîbe'den eşlerinin her birine 80 vesk hurma ile 20 vesk arpa tahsis ettiğini zikreder.³³² İbn Sa'd ise Hz. Peygamber'in Ketîbe'den eşlerine yiyecek verdiğini belirtir. Fakat miktarından bahsetmez.³³³

3.9. Fedek

Tablo 21 :
Fedek İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

FEDEK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
		Fedeklilerin elçisi	Fedekliler, Resûlullah'ın Hayberliler ile yaptığı antlaşmayı işitince Hz. Peygamber'e Muhayyisa b. Mes'ûd'u gönderdi.	√	!	√	×
Antlaşma şartları	Mal ve canlarının korunması şartıyla Hayberlilerle yapılan yarıcılık antlaşma şartlarının aynısıyla antlaşma yapmayı talep ettiler. Hz. Peygamber bu şartı kabul ederek Fedeklilerle sulh yaptı.	√	!	√	×	×	
Fedek arazilerinin durumu	Yapılan sulh ile Fedekliler yerlerinde kaldı. Fedek arazisi savaşız ve zahmetsiz ele geçirildiğinden Hz. Peygamber'e ait oldu.	√	×	√	×	×	

³²⁸ İbn Sa'd, II, 104, 108,

³²⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 336.

³³⁰ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 489.

³³¹ İbn Hişâm, III-IV, 352.

³³² Vâkîdî, II, 693.

³³³ İbn Sa'd, II, 102.

Tablo 22 :
Fedek İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

FEDEK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Fedeklilerin elçisi	Fedekliler Resûlullah'ın Hayberlilerle yaptığı antlaşmayı işitince Hz. Peygamber'e Muhayyisa b. Mes'ûd'u gönderdi.	Fedekliler Hayber ile ilgili haberleri işitince Hz. Peygamber'den Hayberlilerle aynı şartlarla barış yapmayı talep etti. Bu konuyu görüşmek için Muhayyisa b. Mes'ûd aracılık yaptı.	H. Peygamber Muhayyisa b. Mes'ûd'u Fedek'e gönderdi. Orada iki gün kaldı. Fedekliler Hayber'in korunaklı kaleleri ve 10.000 adamı olduğu için yenilmeyeceklerini düşünüyordu.	Fedekliler Hayber ile ilgili haberleri işitince Hz. Peygamber'den Hayberlilerle aynı şartlarla barış yapmayı talep etti. Bu konuyu görüşmek için Muhayyisa b. Mes'ûd aracılık yaptı.	×	×
	Antlaşma şartları	Mal ve canlarının korunması şartıyla Hayberlilerle yapılan yarıcılık antlaşma şartlarının aynısıyla antlaşma yapmayı talep ettiler. Hz. Peygamber bu şartları kabul ederek Fedeklilerle sulh yaptı.	H. Peygamber Hayber halkının öldürülmemeleri, mallarını teslim etmeleri, istenildiği zaman yerlerinden çıkmaları şartıyla yarıcılık usulüyle toprakların ekim ve bakımını yapmaları için yerlerinde kalmalarına izin verdi.	Fedekliler Hayber kalelerinin ele geçirildiğini işitince Yahudi liderlerinden Nûn b. Yûşa ile adamlarını Muhayyisa'yla Hz. Peygamber'e gönderdi. Öldürülmemeleri ve mallarının Hz. Peygamber'e kalması şartıyla barış yapmak istediler. Hz. Peygamber bu şartları kabul etti.	H. Peygamber Hayber halkının öldürülmemeleri ve mallarını teslim etmeleri, istenildiği zaman yerlerinden çıkmaları şartıyla yarıcılık usulüyle toprakların ekim ve bakımını yapmaları için yerlerinde kalmalarına izin verdi.	×	×
	Fedek arazilerinin durumu	Yapılan sulh neticesinde Fedekliler yerlerinde kaldı. Fedek arazisi savaşız ve zahmetsiz ele geçirildiğinden Hz. Peygamber'e ait oldu.	Fedek savaş yapılmadan sulh yoluyla ele geçirildiği için Hz. Peygamber'e aittir.	×	Fedek savaş yapılmadan sulh yoluyla ele geçirildiği için Hz. Peygamber'e aittir.	×	×

Ebû Yûsuf, Abdullah b. Abbâs'dan rivayetle Fedeklilerin, Resûlullah'ın Hayberliler ile yaptığı antlaşmayı işittiğini bunun üzerine Hz. Peygamber'e Muhayyisa b. Mes'ûd'u göndererek, mal ve canlarını korumak şartıyla Hayberliler ile yapılan yarıcılık antlaşmasının şartlarının aynısıyla antlaşma yapmayı talep ettikleri ifade ediyordu. Daha sonra Hz. Peygamber'in bu şartı kabul ederek Fedeklilerle sulh yaptığını, bu sulh neticesinde Fedeklilerin yerlerinde kaldığını, Fedek arazisi savaşız ve zahmetsiz ele geçirildiğinden Hz. Peygamber'e ait olduğunu zikrediyordu.³³⁴ İbn İshak eserinde Fedekliler'in Hayber ile ilgili haberleri işitince Hz. Peygamber'den Hayberlilerle aynı şartlarda (öldürülmemeleri, sürgüne gönderilmeleri ve mallarını teslim etmeleri şartıyla) barış yapmayı talep ettiklerini, bu konuyu görüşmek için Muhayyisa b. Mes'ûd'un aracılık yaptığını zikreder. Daha sonra Hz. Peygamber'in Hayber halkının istenildiği zaman yerlerinden çıkmaları şartıyla yarıcılık usulüyle toprakların ekim ve bakımını yapmaları için yerlerinde kalmalarına izin verdiğini belirtir. Ardından Fedeklilerin de bu

³³⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 231-232.

şartlarla barış yaptığını zikreder. Daha sonra Fedek'in savaş yapılmadan sulh yoluyla ele geçirildiği için Hz. Peygamber'e ait olduğunu belirtir.³³⁵ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³³⁶

Vâkıdî ise eserinde Hz. Peygamber'in Hayber'e giderken Muhayyisa b. Mes'ûd'u Fedek'e gönderdiğini, onun Fedeklileri İslâm'a davet ettiğini, Hz. Peygamber'in oraya da geleceğini bildirdiğini, Muhayyisa b. Mes'ûd'un orada iki gün kaldığını zikreder. Ardından Fedeklilerin Hayber'in korunaklı kaleleri ve 10.000 adamı olduğu için yenilmeyeceklerini düşündüklerini, Muhayyisa b. Mes'ûd'un onların bu düşüncelerini anlayınca geri dönmek istediğini, Fedeklilerin barış yapmak için onu oyaladıklarını belirtir. Hayber'in en güçlü kalelerinin ele geçirildiği ve en güçlü adamlarının öldürüldüğü haberi gelinceye kadar Fedeklilerin bu şekilde davrandıklarını ifade eder. Daha sonra Fedeklilerin Hayber'in kalelerinin ele geçirildiğini işitince Muhayyisa b. Mes'ûd'a düşüncelerini Hz. Peygamber'e söylememesi için rüşvet teklif ettiklerini fakat Muhayyisa'nın onların düşüncelerini Hz. Peygamber'e söylediğini belirtir. Ardından Yahudilerin liderlerinden Nûn b. Yûşa ile birkaç adamın Muhayyisa ile beraber Hz. Peygamber'in yanına geldiğini, öldürülmemeleri, sürgüne gönderilmeleri ve mallarının Hz. Peygamber'e kalması şartıyla barış yapmak istediklerini, Hz. Peygamber'in bu şartları kabul ettiğini nakleder. Vâkıdî Fedeklilerin yerlerinden çıkıp arazilerini Hz. Peygamber'e vermemeyi teklif ettikleri fakat Hz. Peygamber'in bunu kabul etmediğinin de söylendiğini zikreder. Akabinde Muhayyisa'nın Fedekliler'e korunaksız olduklarını söylediğini bunun üzerine arazilerinin yarısını Hz. Peygamber'e verme şartıyla antlaşma yapıldığını, ancak toprakların Fedeklilere kalmasını Hz. Peygamber'in kabul etmediğini ifade eder.³³⁷ İbn Sa'd ise eserinde bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi sunmaz.

³³⁵ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 478, 489, 490.

³³⁶ İbn Hişâm, III-IV, 337, 353.

³³⁷ Vâkıdî, II, 706-707.

3.10. Mekke'nin Fethi

Tablo 23 :
Mekke'nin Fethi İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

MEKKE'NİN FETHİ		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Sefer nedeni	Benû Ka'b'dan bazı kişiler Medine'ye gelip yardım istedi. Bunun üzerine Resûlullah Mekke'ye sefer düzenledi.	√	√	√	×	√
	Komutan konumları	Mekke'ye giriş esnasında Zübeyr Mekke'nin yukarısında, Hâlid b. Velîd ise aşağısında bulunmaktaydı.	√	√	√	×	√
	Hz. Abbâs'ın emânı	Hz. Abbâs, Hz. Peygamber'in izniyle emân vermek için Mekkelilerle görüşmeye gitti.	√	√	√	×	!
	Ümmü Hâni'nin emânı	Ümmü Hâni bint Ebû Tâlib Mekke'nin fethi esnasında eşinin akrabalarından iki kişiye emân verdi	√	√	√	√	√
	Toprakların durumu	Mekke ele geçirildiğinde toprakları taksim edilmedi. Arap topraklarından olan Mekke öşür arazisi kabul edildi. Harâc koyulmadı.	×	×	×	×	√

Tablo 24 :
Mekke'nin Fethi İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

MEKKE'NİN FETHİ		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Sefer nedeni	Benû Ka'b'dan bazı kişiler Medine'ye gelip yardım istedi. Bunun üzerine Resûlullah Mekke'ye sefer düzenledi.	Amr b. Sâlim el-Huzâ'î sonra da Benû Ka'b'dan biri Hz. Peygamber'e gelerek yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Mekke'ye sefer düzenlendi.	Amr b. Sâlim el-Huzâ'î Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'den yardım istedi. Bunun üzerine Mekke'ye sefer düzenlendi.	Amr b. Sâlim el-Huzâ'î sonra da Benû Ka'b'dan biri Hz. Peygamber'e gelerek yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Mekke'ye sefer düzenlendi.	×	Amr b. Sâlim el-Huzâ'î Hz. Peygamber'e gelerek yardım istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Benû Ka'b'a yardım edeceğini söyledi.
	Komutan konuları	Mekke'ye giriş esnasında Zübeyr Mekke'nin yukarısında, Hâlid b. Velîd ise aşağısında bulunuyordu.	Zûtuvâ'da ordu kısımlara ayrıldı. Resûlullah, Zübeyr b. Avvâm'a Küdâ'dan girmesini emretti. O ordunun sol kanadındaydı. Hâlid b. Velîd Mekke'nin aşağısında bulunan Lît'den girdi. O ordunun sağ kanadının komutanıydı.	Hz. Peygamber Zübeyr b. Avvâm'a Küdâ'dan, Hâlid b. Velîd'e Lît'den girmesini emretti.	Zûtuvâ'da ordu kısımlara ayrıldı. Resûlullah, Zübeyr b. Avvâm'a Küdâ'dan girmesini emretti. O ordunun sol kanadındaydı. Hâlid b. Velîd Mekke'nin aşağısında bulunan Lît'den girdi. Ordunun sağ kanadındaydı.	×	Zübeyr b. Avvâm Küdâ'dan, Hâlid b. Velîd Lît'den Mekke'ye giriş yaptı.
	Hz. Abbâs'ın emânı	Hz. Abbâs, Hz. Peygamber'in izniyle emân vermek için Mekkelilerle görüşmeye gitti.	Hz. Peygamber Merrüzzehrân'a gelince Abbâs b. Abdülmuttalib Mekkelilerin Hz. Peygamber'e gelip emân almaları için Resûlullah'ın bineğiyle yola çıktı.	Abbâs b. Adülmuttalib Hz. Peygamber'in 10.000 kişilik bir orduyla gelmekte olduğunu haber vermek için elçi olarak Kureys'e gitti.	Hz. Peygamber Merrüzzehrân'a gelince Abbâs b. Abdülmuttalib Mekkelilerin Hz. Peygamber'e gelip emân almaları için Resûlullah'ın bineğiyle yola çıktı.	×	Kureysliler emân alması için Ebû Süfyan'ı gönderdi. Onunla Hz. Abbâs karşılaştı ve onu Resûlullah'a getirdi.
	Ümmü Hânî'nin emânı	Ümmü Hânî bint Ebû Talib Mekke'nin fethi esnasında eşinin akrabalarından iki kişiye emân verdi.	Mahzûm oğullarından iki adam Ümmü Hânî'ye gelerek sığınmak istedi. Ümmü Hânî Hübeyre b. Ebû Vehb el-Mahzûmî ile evliydi. Ümmü Hânî'nin yanına kardeşi Ali b. Ebû Talib gelerek o iki adamı öldürmek istedi. Ümmü Hânî Hz. Peygamber'e gelerek bu durumu anlattığında Hz. Peygamber onun verdiği emânı kabul ederek adamların öldürülmesini emretti.	Mahzûm oğullarından iki adam Ümmü Hânî'ye gelerek sığınmak istedi. Ümmü Hânî Hübeyre b. Ebû Vehb el-Mahzûmî ile evliydi. Ümmü Hânî'nin yanına kardeşi Ali b. Ebû Talib gelerek o iki adamı öldürmek istedi. Ümmü Hânî Hz. Peygamber'e gelerek bu durumu anlattığında Hz. Peygamber onun verdiği emânı kabul ederek adamların öldürülmesini emretti. Ümmü Hânî Hâris b. Hişâm'la Abdullah b. Rebî el-Mahzûmî'ye emân verdi.	Mahzûm oğullarından iki adam Ümmü Hânî'ye gelerek sığınmak istedi. Ümmü Hânî Hübeyre b. Ebû Vehb el-Mahzûmî ile evliydi. Ümmü Hânî'nin yanına kardeşi Ali b. Ebû Talib gelerek o iki adamı öldürmek istedi. Ümmü Hânî Hz. Peygamber'e gelerek bu durumu anlattığında Hz. Peygamber onun verdiği emânı kabul ederek adamların öldürülmesini emretti.	Hâris b. Hişâm ile Zübeyr b. Ebû Ümeyye b. Muğîre Ümmü Hânî'ye sığındı.	Ümmü Hânî Mahzûm oğullarından iki kişiye emân verdi
Toprakların durumu	Mekke ele geçirildiğinde toprakları taksim edilmedi. Arap topraklarından olan Mekke öşür arazisi kabul edildi. Harâc koyulmadı.	×	×	×	×	Mekke ele geçirilince ganimet olarak hiçbir şey alınmadı.	

Ebû Yûsuf, Kureyşlilerin Benû Ka‘b ile Benû Bekir arasındaki savaşa müdahil olup Benû Bekir’e yardımda bulunduğunu, bunun üzerine Benû Ka‘b’dan bazı kişilerin Medine’ye gelip Hz. Peygamber’den yardım istediklerini, bu çağrıdan sonra Resûlullah’ın Mekke’ye sefer düzenlediğini belirtiyordu. Daha sonra Mekke’ye giriş esnasında Zübeyr’in Mekke’nin yukarısında, Hâlid b. Velîd’in ise aşağısında bulunduğunu ifade ediyordu.³³⁸ İbn İshak eserinde Kureyşlilerin Huzâ‘a kabilesine karşı Benû Bekir ile yardımlaşarak Hz. Peygamber’le yaptıkları barışı bozduklarını zikreder. Ardından Amr b. Sâlim el-Huzâ‘î’nin sonra da Benû Ka‘b’dan birinin Hz. Peygamber’e gelerek yardım talebinde bulunduğunu, bunun üzerine Mekke’ye sefer düzenlendiğini belirtir. Daha sonra Abdullah b. Ebû Necîh’den rivayetle Hz. Peygamber’in Zûtuvâ’da ordusunu kısımlara ayırdığını, Zübeyr b. Avvâm’a Küdâ’dan girmesini emrettiğini, onun ordunun sol kanadında olduğunu belirtir. Devamında Hâlid b. Velîd’in Mekke’nin aşağısında bulunan Lît’den girdiğini, onun ordunun sağ kanadının komutanı olduğunu nakleder.³³⁹ İbn Hişâm da İbn İshak’dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³⁴⁰

Vâkıdî, Hizâm b. Hişâm b. Hâlid el-Ka‘bî ve onun babasından rivayetle Kureyşlilerin Benû Bekir’e adam, silah ve at yardımında bulunmasından sonra Amr b. Sâlim el-Huzâ‘î’nin Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’e olanları anlattığını ve ondan yardım istediğini nakleder. Bunun üzerine Mekke’ye sefer düzenlendiğini zikreder. Daha sonra Hz. Peygamber’in Zübeyr b. Avvâm’a Küdâ’dan, Hâlid b. Velîd’e Lît’den girmesini emrettiğini belirtir.³⁴¹ İbn Sa‘d ise Kureyşlilerin Benû Bekir’e adam ve silah yardımında bulunmasından sonra Amr b. Sâlim el-Huzâ‘î’nin Hz. Peygamber’e gelerek bu durumu bildirdiğini bunun üzerine Hz. Peygamber’in Benû Ka‘b’a yardım edeceğini söylediğini zikreder. Ardından Zübeyr b. Avvâm’ın Küdâ’dan, Hâlid b. Velîd’in Lît’den Mekke’ye giriş yaptığını zikreder.³⁴²

Kitâbü’l-Harâc’da Hz. Abbas’ın Hz. Peygamber’in izniyle emân vermek için Mekkelilerle görüşmeye gittiği, Resûlullah’ın Mekkelilerin ona zarar vermesinden endişe ettiği zikrediliyordu.³⁴³ İbn İshak eserinde Hz. Peygamber Merrüzzehrân’a gelince Abbas b. Abdülmuttalib’in Mekkelilerin Hz. Peygamber’e gelip emân almalarını sağlamak için Resûlullah’ın bineğiyle yola çıktığını Irak denilen yere kadar

³³⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 605-606.

³³⁹ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 516, 527.

³⁴⁰ İbn Hişâm, III-IV, 394, 406, 407.

³⁴¹ Vâkıdî, II, 789, 825.

³⁴² İbn Sa‘d, II, 124-126.

³⁴³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 608-609

gittiğini söyler. Burada onun Ebû Süfyân ile karşılaştığını, onu himayesi altına alarak Hz. Peygamber'e götürdüğünü, Hz. Peygamber'le görüşen Ebû Süfyân'ın Müslüman olduğunu, bunun üzerine Hz. Peygamber'in Ebû Süfyân'ın evine girenlerin emin olacağını belirttiğini zikreder.³⁴⁴ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgileri nakleder.³⁴⁵ Vâkıdî eserinde Abbas b. Abdülmuttalib'in Hz. Peygamber'in 10.000 kişilik bir orduyla gelmekte olduğunu haber vermek için Kureyş'e elçi olarak gittiğini, onun amacının Kureyş'in Hz. Peygamber'e gelerek görüşme yapmasını sağlamak olduğunu belirtir.³⁴⁶ İbn Sa'd ise Kureyşlilerin emân alması için Ebû Süfyân'ı gönderdiğini onunla Abbas b. Abdülmuttalib'in karşılaştığını ve onu Hz. Peygamber'e getirdiğini, onun da Müslüman olduğunu belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in Ebû Süfyân'ın evine girenlerin emin olacağını söylediğini zikreder.³⁴⁷

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*'da Resûlullah Mekke'yi fethedince Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib'in, eşinin akrabalarından kendisine sığınan iki kişiye Hz. Peygamber'in izniyle emân verdiğini ifade ediyordu.³⁴⁸ İbn İshak eserinde Mahzûm oğullarından iki adamın Ümmü Hânî'ye gelerek sığınmak istediğini belirtir. Ardından Ümmü Hânî'nin Hübeyre b. Ebû Vehb el-Mahzûmî ile evli olduğunu söyler. Devamında Ümmü Hânî'nin yanına kardeşi Ali b. Ebû Talib'in geldiğini bu iki adamı öldürmek istediğini, Ümmü Hânî'nin Hz. Peygamber'e gidip bu durumu anlattığını, Hz. Peygamber'in onun verdiği emânı kabul ederek adamların öldürülmemesini emrettiğini zikreder.³⁴⁹ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgileri zikrettikten sonra Ümmü Hânî'ye sığınanların Hâris b. Hişâm ile Züheyr b. Ebû Ümeyye b. Muğîre olduğunu belirtir.³⁵⁰ Vâkıdî de eserinde Ümmü Hânî'nin emân verme olayını nakleder. Yukarıdaki zikrettiğimiz İbn Hişâm'ın rivayetinden farklı olarak Ümmü Hânî'nin Hâris b. Hişâm'la Abdullah b. Rebî' el-Mahzûmî'ye emân verdiğini belirtir.³⁵¹ İbn Sa'd da eserinde Ümmü Hânî'nin Mahzûm oğullarından iki kişiye emân verdiğini zikreder.³⁵²

Kitâbü'l-Harâc'da Hz. Peygamber tarafından ele geçirilen bazı toprakların taksim edilmeyerek olduğu gibi bırakıldığı, Mekke ele geçirildiğinde de aynı şekilde taksim

³⁴⁴ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 523-524.

³⁴⁵ İbn Hişâm, III-IV, 402-403.

³⁴⁶ Vâkıdî, II, 816-818.

³⁴⁷ İbn Sa'd, II, 125-126.

³⁴⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 592.

³⁴⁹ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 534.

³⁵⁰ İbn Hişâm, III-IV, 411.

³⁵¹ Vâkıdî, II, 829-830.

³⁵² İbn Sa'd, II, 134.

edilmediği ifade ediliyordu.³⁵³ Ayrıca Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in Araplara ait arazileri ele geçirdiğinde onları öşür arazisi kabul ettiğini, bu arazilere harâc koymadığını, Hicaz, Mekke, Medine, Yemen ve diğer Arap topraklarında bu esasların uygulandığını ifade etmekteydi.³⁵⁴ İbn İshak ve ondan rivayetle İbn Hişâm Mekke ele geçirilince Hz. Peygamber'in herkesi serbest bıraktığını belirtir. Mekke'yi Allah'ın haram kıldığını zikreder.³⁵⁵ Toprakların durumu ile ilgili herhangi bilgi sunmaz. Vâkîdî de aynı bilgilere yer verir.³⁵⁶ İbn Sa'd ise Mekke ele geçirilince ganimet olarak hiçbir şeyin alınmadığını zikreder.³⁵⁷

3.11. Huneyn

Tablo 25 :
Huneyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

HUNEYN		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Kadın ve çocukların durumu	Hz. Peygamber Huneyn'de putperest Hevâzin kabilesinin kadın ve çocuklarını önce esir aldı. Sonra affedip serbest bıraktı.	√	√	√	×	√
	Ganimetlerin paylaşıldığı yer	Hz. Peygamber Huneyn'den alınan ganimetleri, Tâif'den döndükten sonra Ci'râne denilen yerde taksim etti.	√	√	√	×	√
	Yaya ve atlıların aldıkları hisse	Ebû Rehm el-Gifârî ve kardeşi Huneyn Savaşı'na atlı olarak katıldı. Onlara 4'ü atlarına 2'si kendilerine ait olmak üzere 6 sehîm verildi.	×	×	×	×	×

³⁵³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 290.

³⁵⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 261, 404.

³⁵⁵ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 531, 533; İbn Hişâm, III-IV, 412, 415.

³⁵⁶ Vâkîdî, II, 836, 844.

³⁵⁷ İbn Sa'd, II, 132-133.

Tablo 26 :
Huneyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

HUNEYN		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKİDİ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Kadın ve çocukların durumu	Hz. Peygamber Huneyn'de putperest Hevâzin kabilesinin kadın ve çocuklarını önce esir aldı. Sonra affedip serbest bıraktı.	Hz. Peygamber'e Müslüman olmuş bir Hevâzin heyeti geldi. Esirlerin serbest bırakılmasını talep etti. Bunun üzerine esirler serbest bırakıldı.	Hz. Peygamber'e Müslüman olmuş bir Hevâzin heyeti geldi. Esirlerin serbest bırakılmasını talep etti. Bunun üzerine esirler serbest bırakıldı.	Hz. Peygamber'e Müslüman olmuş bir Hevâzin heyeti geldi. Esirlerin serbest bırakılmasını talep etti. Bunun üzerine esirler serbest bırakıldı.	×	Hz. Peygamber'e Müslüman olmuş bir Hevâzin heyeti geldi. Esirlerin serbest bırakılmasını talep etti. Bunun üzerine esirler serbest bırakıldı.
	Ganimetlerin paylaşıldığı yer	Hz. Peygamber Huneyn'den alınan ganimetleri, Tâif'den döndükten sonra Ci'râne denilen yerde taksim etti.	Resûlullah Tâif'den dönerken Ci'râne'de konakladı. Burada ganimeti paylaştırdı.	Hz. Peygamber Tâif dönüşünde Ci'râne'de konakladı. Burada bir süre Hevâzin elçilerinin gelmelerini bekledi. Elçiler gelmeyince ganimeti paylaştırdı.	Resûlullah Tâif'den dönerken Ci'râne'de konakladı. Burada ganimeti paylaştırdı.	×	Hz. Peygamber Tâif dönüşünde Ci'râne'de konakladı. Burada bir süre Hevâzin elçilerinin gelmelerini bekledi. Elçiler gelmeyince ganimeti paylaştırdı.
	Yaya ve atlıların aldıkları hisse	Ebû Rehm el-Gifârî ve kardeşi Huneyn Savaşı'na atlı olarak katıldı. Onlara 4'ü atlarına 2'si kendilerine ait olmak üzere 6 sehim verildi.	×	×	×	×	×

Kitâbü'l-Harâc'da Hz. Peygamber'in Huneyn Gazvesi'nde putperest Hevâzin kabilesinin kadın ve çocuklarını önce esir aldığı sonra affedip serbest bıraktığı belirtiliyordu.³⁵⁸ Ayrıca Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in Huneyn'den alınan ganimetleri, Tâif'den döndükten sonra Ci'râne denilen yerde taksim ettiğini zikrediyordu.³⁵⁹ İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in ganimet mallarını ve esirleri topladığını, ganimetlerle ilgilenmesi için Mes'ûd b. Amr el-Gifârî'yi görevlendirdiğini, daha sonra esirlerin Ci'râne'de hapsedilmesini emrettiğini zikreder. Ardından Resûlullah'ın Tâif'den dönerken Ci'râne'de konakladığını, yanında Hevâzin'den elde edilen çocuk ve kadınlardan oluşan 6.000 esirin bulunduğunu belirtir. Burada Hz. Peygamber'e Müslüman olmuş bir Hevâzin heyetinin gelerek esirlerin serbest bırakılmasını talep ettiğini, bunun üzerine esirlerin serbest bırakılarak onlara iade edildiğini, ellerindeki

³⁵⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 285.

³⁵⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 572.

esirleri serbest bırakmak istemeyenlere Hz. Peygamber'in daha sonra ele geçirilecek ganimetten daha fazla vereceğini belirtmesi üzerine onların da ellerindeki esirleri serbest bıraktıklarını zikreder.³⁶⁰ İbn Hişâm da eserinde İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³⁶¹

Vâkıdî eserinde Hz. Peygamber'in Tâif dönüşünde Ci'râne'de konakladığını, ganimet ve esirlerin burada emniyet altına alındığını, ele geçirilen esirlerin sayısının 6.000 olduğunu, develerin sayısının ise 24.000 olduğunu koyunların sayısının tam bilinmediğini fakat bazılarına göre 40.000 olduğunu zikreder. Burada Hz. Peygamber'in bir süre Hevâzin elçilerinin gelmelerini beklediğini, elçiler gelmeyince ganimeti paylaşmaya başladığını zikreder. Daha sonra Müslüman olan Hevâzin heyetinin Hz. Peygamber'e gelerek esirlerin geri verilmesini talep ettiğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in kendisinin ve Abdülmuttalib'in payına düşenleri iade ettiğini belirtir. Ardından sahabenin de ellerindeki esirleri serbest bıraktığını, bununla beraber ellerindeki esirleri bırakmak istemeyenlerin de olduğunu, Hz. Peygamber'in daha sonra elde edilecek ganimetlerden onlara bu aldıkları ganimetten daha fazlasını vereceğini belirtmesi üzerine onların da ellerindeki esirleri serbest bıraktıklarını ifade eder.³⁶² İbn Sa'd da eserinde herhangi bir ravi zikretmeksizin aynı bilgilere yer verir.³⁶³

Kitâbü'l-Harâc'da Ebû Yûsuf, Ebû Zerr el-Gifârî ve kardeşinin Huneyn Savaşı'na atlı olarak katıldıklarını, Resûlullah'ın onlara 4'ü atlarına 2'si kendilerine ait olmak üzere 6 sehim verdiğini, onların da bu 6 sehim karşılığında iki genç deve satın aldıklarını naklediyordu.³⁶⁴ Karşılaştırma yaptığımız eserlerin hiç birinde bu bilgiye yer verilmemektedir.

³⁶⁰ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 566, 580, 581.

³⁶¹ İbn Hişâm, III-IV, 459, 488, 489, 490.

³⁶² Vâkıdî, III, 943-952.

³⁶³ İbn Sa'd, II, 141-142.

³⁶⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 123.

3.12. Tâif

Tablo 27 :
Tâif Seferi İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

TÂİF		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Arazilerinin durumu	Tâif halkı Müslüman olunca arazileri öşür arazisi olarak kabul edildi.	×	×	×	×	×
Ürettikleri baldan verdikleri miktar	Tâifliler Hz. Peygamber döneminde Resûlullah'a elde ettikleri 10 kırba baldan 1 kırba bal verdi.	×	×	×	×	×	×

Tablo 28 :
Tâif Seferi İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

TÂİF		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Arazilerinin durumu	Tâif halkı Müslüman olunca arazileri öşür arazisi olarak kabul edildi.	×	×	×	×	×
Ürettikleri baldan verdikleri miktar	Tâifliler Hz. Peygamber döneminde Resûlullah'a elde ettikleri 10 kırba baldan 1 kırba bal verdi.	×	×	×	×	×	×

Ebû Yûsuf, Tâif halkının Müslüman olduğunu bunun neticesinde arazilerinin öşür arazisi olarak kabul edildiğini zikrediyordu.³⁶⁵ Ardından Ebû Yûsuf, Tâiflilerin Hz. Peygamber döneminde Resûlullah'a elde ettikleri 10 kırba baldan 1 kırba bal verdiklerini naklediyordu.³⁶⁶

İbn İshak eserinde hicretin 9. yılında Sakîf kabilesinin Hz. Peygamber'e bir heyet göndererek Müslüman olduklarını bildirdiklerini zikreder. Ardından Hz. Peygamber'in Tâif'de bulunan Vec bölgesindeki İdâh ağaçlarını kesmeyi ve orada avlanmayı yasaklayan bir mektup gönderdiğini belirtir. Bununla beraber arazilerinin öşür arazisi olduğunu zikretmez.³⁶⁷ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³⁶⁸ Vâkıdî de eserinde aynı bilgileri zikretmektedir.³⁶⁹ İbn Sa'd ise bu konu ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Ayrıca araştırma konusu yaptığımız kaynaklarda

³⁶⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 273.

³⁶⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 251.

³⁶⁷ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 620.

³⁶⁸ İbn Hişâm, III-IV, 542-543.

³⁶⁹ Vâkıdî, III, 972-973.

Tâiflilerin elde ettikleri balın onda birini Hz. Peygamber'e gönderdiklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.13. Tebûk

Tablo 29 :
Tebûk İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

TEBÛK		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Sefere çıkış		Hz. Peygamber Tebûk'e gidileceğini önceden bildirdi. Havaların çok sıcak olduğu bir dönemde Tebûk Seferi'ne çıkıldı.	√	√	√	×

Tablo 30 :
Tebûk İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

TEBÛK		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Sefere çıkış		Hz. Peygamber Tebûk'e gidileceğini önceden bildirdi. Havaların çok sıcak olduğu bir dönemde Tebûk Seferi'ne çıkıldı.	Hz. Peygamber Tebûk Gazvesi'ne çıkılacağını önceden Müslümanlara bildirdi. Şiddetli sıcaklığın ve kıtlığın olduğu bir zamanda Tebûk Gazvesi'ne çıkıldı.	Hz. Peygamber Tebûk Seferi'nde Müslümanların savaşa iyi hazırlanmasını sağlamak için nereye gidileceğini önceden açıkladı.	Hz. Peygamber Tebûk Gazvesi'ne çıkılacağını önceden Müslümanlara bildirdi. Şiddetli sıcaklığın ve kıtlığın olduğu bir zamanda Tebûk Gazvesi'ne çıkıldı.	×

Ebû Yûsuf, Tebûk Gazvesi'nde, Hz. Peygamber'in Tebûk'e gidileceğini önceden bildirip gizliliğe riayet etmediğini ve havaların çok sıcak olduğu bir dönemde Tebûk Seferi'ne çıkıldığını naklediyordu.³⁷⁰ Karşılaştırmaya esas aldığımız müelliflerden İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in sefere çıkılacağı zaman genellikle gidilecek yeri bildirmediğini belirtir. Daha sonra Hz. Peygamber'in şiddetli sıcaklığın ve kıtlığın olduğu bir zamanda Tebûk Gazvesi'ne çıktığını, önceden sefere çıkılacağını Müslümanlara bildirdiğini ve savaş için hazırlık yapılmasını emrettiğini zikreder. Ardından Hz. Peygamber'in uzak mesafeye gidileceği, düşman sayısının çok olduğu ve zor bir zamanda sefere çıkıldığı için ayrıca savaşa iyi hazırlanmasını sağlamak

³⁷⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 560.

amacıyla Rumlarla savaşılmaya gidileceğini önceden açıkladığını belirtir.³⁷¹ İbn Hişâm da İbn İshak kanalıyla aynı bilgileri sunar.³⁷²

Vâkıdî eserinde Hz. Peygamber'in savaşa gideceği zaman, savaşmak istediği toplumun önceden haberdar olmaması için başka bir yere savaşmaya gidecek gibi davranıp asıl gidilecek yeri belli etmediğini zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in Tebûk Seferi'nde Müslümanların savaşa iyi hazırlanmasını sağlamak için nereye gidileceğini önceden açıkladığını ifade eder. Ardından Hz. Peygamber'in Mekke'ye ve Arap kabilelerine haber göndererek onlardan yardım istediğini belirtir. Ayrıca şiddetli bir sıcaklığın olduğu zamanda çok sayıda mücahitle Tebûk Seferi'ne çıkıldığını zikreder.³⁷³ İbn Sa'd da eserinde aynı bilgilere yer verir.³⁷⁴

3.14. Zâtüsselâsil

Tablo 31 :
Zâtüsselâsil İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

ZÂTÜS SELÂSİL		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Ordu komutanı		Hz. Peygamber Zâtüsselâsil'e mücahitleri gönderirken Amr b. el-Âs'ın mızrağına bir bayrak bağladı.	!	√	!	×

Tablo 32 :
Zâtüsselâsil İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

ZÂTÜSSELÂSİL		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Ordu komutanı		Hz. Peygamber Zâtüsselâsil'e mücahitleri gönderirken Amr b. el-Âs'ın mızrağına bir bayrak bağladı.	Hz. Peygamber Amr b. Âs'ı Zâtüsselâsil'e gönderdi.	Hz. Peygamber Amr b. Âs'ı Zâtüsselâsil'e gönderdi. Amr b. Âs'a beyaz bir sancak bağladı. Ayrıca siyah bir bayrak da verdi.	Hz. Peygamber Amr b. Âs'ı Zâtüsselâsil'e gönderdi.	×

³⁷¹ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 595.

³⁷² İbn Hişâm, III-IV, 515-516.

³⁷³ Vâkıdî, III, 989-990.

³⁷⁴ İbn Sa'd, II, 150-151.

Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in bir yere ordu göndereceği zaman ordu komutanının mızrağına bir bayrak bağladığını, Zâtüsselâsil'e mücahitleri gönderirken de Amr b. Âs'ın mızrağına bir bayrak bağladığını zikrediyordu.³⁷⁵ Karşılaştırma yaptığımız eserlerin hepsinde Hz. Peygamber'in Amr b. Âs'ı Zâtüsselâsil'e gönderdiği bilgisi bulunmaktadır. Bununla beraber sadece Vâkîdî ve İbn Sa'd eserlerinde Hz. Peygamber'in Amr b. Âs'a beyaz bir sancak (livâ') ayrıca siyah bir bayrak (râye) verdiğini belirtir.³⁷⁶

3.15. Zülhalesa

Tablo 33 :
Zülhalesa İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

ZÜLHALESA		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Yakılması	Hz. Peygamber Zülhalesa'dan rahatsız olduğunu söyledi. Bunun üzerine Cerîr b. Abdullah 150 süvari ile Zülhalesa'ya giderek orayı ateşe verip yaktı.	×	×	×	×	√

Tablo 34 :
Zülhalesa İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

ZÜLHALESA		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Yakılması	Hz. Peygamber Zülhalesa'dan rahatsız olduğunu söyledi. Bunun üzerine Cerîr b. Abdullah 150 süvari ile Zülhalesa'ya giderek orayı ateşe verip yaktı.	×	×	×	×	Cerîr b. Abdullah 150 süvari ile Zülhalesa'ya giderek orayı ateşe verip yaktı.

Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in sahabeye Zülhalesa'daki tapınaktan rahatsız olduğunu belirterek kimin bu problemi gidereceğini sorduğunu, bunun üzerine Cerîr b. Abdullah'ın 150 süvari ile Zülhalesa'ya gittiğini ve orayı ateşe verip yakıldığını zikretmekteydi. Ardından Hz. Peygamber'in bu başarıyı gösteren mücahitlerin mensup olduğu Ahmes Kabilesi ve hayvanları için bereket duası yaptığını belirtiyordu.³⁷⁷ Karşılaştırma yaptığımız müelliflerden sadece İbn Sa'd kitabında bu konuya yer vermektedir. İbn Sa'd eserinde hicretin 10. yılında Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin 150 adamla birlikte Hz. Peygamber'e geldiğini, Hz. Peygamber'in onu Zülhalesa'ya

³⁷⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 562.

³⁷⁶ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 686; Vâkîdî, II, 770; İbn Hişâm, III-IV, 623; İbn Sa'd, II, 122.

³⁷⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 565.

gönderdiğini, Cerîr b. Abdullah'ın orayı ateşe verip yaktığını, Hz. Peygamber'in Ahmes Kabilesi için bereket duası yaptığını zikreder.³⁷⁸

3.16. Benû Hâşim ve Benû Muttalib

Tablo 35 :
Benû Hâşim ve Benû Muttalib İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BENÛ HÂŞİM BENÛ MUTTALİB	EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
Hisseleri	Zevi'l-Kurbâ'ya ait olan humusu Hz. Peygamber Benû Hâşim ve Benû Muttalib'e taksim ederdi.	×	√	×	×	×

Tablo 36 :
Benû Hâşim ve Benû Muttalib İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BENÛ HÂŞİM BENÛ MUTTALİB	EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
Hisseleri	Zevi'l-Kurbâ'ya ait olan humusu Hz. Peygamber Benû Hâşim ve Benû Muttalib'e taksim ederdi.	×	Hz. Peygamber Benû Hâşim'e humustan pay verdi. Hayber ganimetlerinin humusu Benû Hâşim, Benû Muttalib ve Benû Abdüyağûs'a verildi.	×	×	×

Ebû Yûsuf'un Muhammed b. İshak, Zührî ve Saîd b. Müseyyeb kanalıyla verdiği rivayette Cübeyr b. Mut'im, Hz. Peygamber'in Zevi'l-Kurbâ'ya ait olan humusu Benû Hâşim ve Benû Muttalib'e taksim ettiğini söylüyordu.³⁷⁹ Karşılaştırmaya esas aldığımız eserler içerisinde sadece Vâkîdî bu konu ile ilgili bilgi vermektedir. Vâkîdî eserinde Benû Nadîr ile ilişkilendirdiği ayetleri ele alırken Haşr Sûresi'nin 5. âyetiyle ilgili açıklama yapar. Bu açıklamayı yaparken Hz. Peygamber'in Benû Hâşim'e humustan pay verdiğini ve humus ile Benû Hâşim'in bekârlarını evlendirdiğini zikreder. Ayrıca Vâkîdî Hayber ganimetlerinin humusunun Benû Hâşim, Benû Muttalib ve Benû Abdüyağûs'a verildiğini ifade eder.³⁸⁰

³⁷⁸ İbn Sa'd, I, 299-300.

³⁷⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 128.

³⁸⁰ Vâkîdî, I, 381, II, 696.

3.17. Ehl-i Beyt

Tablo 37 :
Ehl-i Beyt İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

EHL-İ BEYT		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Vergi âmili olmamaları		Resûlullah pek çok kişiyi vergi âmili olarak görevlendirdiği halde Ehl-i Beyt'den kimseyi bu iş için görevlendirmedii.	×	√	×	×

Tablo 38 :
Ehl-i Beyt İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

EHL-İ BEYT		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Vergi âmili olmamaları		Resûlullah pek çok kişiyi vergi âmili olarak görevlendirdiği halde Ehl-i Beyt'den kimseyi bu iş için görevlendirmedii.	×	Abbâs b. Abdülmuttalib ile Rebî'a b. Hâris'in oğullarını Hz. Peygamber Zekât memuru olarak görevlendirmedii.	×	×

Ebû Yûsuf Hz. Ömer'in, Resûlullah'ın pek çok kişiyi vergi âmili olarak görevlendirdiği halde Ehl-i Beyt'ten kimseyi bu iş için görevlendirmediiğini belirttiğini naklediyordu. Ayrıca Hz. Ömer döneminde Hıms âmili vefat edince Hz. Ömer'in Abdullah b. Abbâs'ı bu göreve getirmek istediğini fakat Resûlullah'ın Ehl-i Beyt'ten hiç kimseyi bu göreve getirmediiğini bildiği için bu uygulamadan vaz geçtiğini zikrediyordu.³⁸¹ Bu konu ile ilgili karşılaştırma yaptığımız müelliflerden sadece Vâkîdî kitabında bir bilgi sunmaktadır. Vâkîdî eserinde Abdülmuttalib b. Rebî'a b. Hâris'den rivayetle Abbâs b. Abdülmuttalib ile Rebî'a b. Hâris'in Hz. Peygamber'e giderek oğullarının (Abdülmuttalib b. Rebî'a b. Hâris ve Fadl b. Abbâs'ın) zekât memuru olarak görevlendirilmesini istediklerini fakat Hz. Peygamber'in bunu kabul etmediğini nakleder.³⁸²

³⁸¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 385-386.

³⁸² Vâkîdî, II, 696-697.

3.18. Benû Cüheyne

Tablo 39 :
Benû Cüheyne İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BENÛ CÜHEYNE		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Had cezası uygulaması	Cüheyne kabilesinden bir kadın had cezası gerektiren bir suçtan dolayı recm edildi. Hz. Peygamber bu kadının cenaze namazını kıldı.	×	×	×	×	×
	Ûsâme'nin birini öldürmesi	Cüheyne kabilesinin yakınlarında Ûsâme "Lâilâhe illallah" diyen birini bu sözü korku ile söylediğini düşünerek öldürdü.	√	√	√	×	×
	Iktâ	Resûlullah Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bazı kişilere arazi tahsis etmişti.	×	×	×	×	×

Tablo 40 :
Benû Cüheyne İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BENÛ CÜHEYNE		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Had cezası uygulaması	Cüheyne kabilesinden bir kadın had cezası gerektiren bir suçtan dolayı recm edildi. Hz. Peygamber bu kadının cenaze namazını kıldı.	×	×	×	×	×
	Ûsâme'nin birini öldürmesi	Cüheyne kabilesinin yakınlarında Ûsâme "Lâilâhe illallah" diyen birini bu sözü korku ile söylediğini düşünerek öldürdü.	Cüheyne'nin Hurka kolunun müttefiği olan Mirdâs b. Nehîk "Lâilâhe illallah" demesine rağmen silah korkusu ile şehâdet getirdiği düşünülerek Ûsâme b. Zeyd ve ensardan biri tarafından öldürüldü.	Ûsâme b. Zeyd "Lâilâhe illallah" demesine rağmen silah korkusu ile şehâdet getirdiğini düşünerek Nehîk b. Mirdâs'ı öldürdü.	Cüheyne'nin Hurka kolunun müttefiği olan Mirdâs b. Nehîk "Lâilâhe illallah" demesine rağmen silah korkusu ile şehâdet getirdiği düşünülerek Ûsâme b. Zeyd ve ensardan biri tarafından öldürüldü.	×	×
	Iktâ	Resûlullah Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bazı kişilere arazi tahsis etmişti.	×	×	×	×	×

Ebû Yûsuf, Cüheyne kabilesinden bir kadının had cezası gerektiren bir suçtan dolayı recm edildiğini, Hz. Peygamber'in bu kadının cenaze namazını kıldığını zikrediyordu.³⁸³ Karşılaştırmaya esas aldığımız eserlerde bu konu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁸³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 496.

Kitâbü'l-Harâc'da Cüheyne kabilesinin yakınlarında Üsâme'nin "Lâilâhe illallah" diyen birini öldürdüğü zikrediliyordu. Ardından Hz. Peygamber'in bu durumdan hoşnut olmadığı, Üsâme'nin çok pişman olduğu belirtiliyordu.³⁸⁴ İbn İshak, Vâkıdî ve İbn Hişâm eserlerinde bu konuyu ele almaktadır. İbn İshak eserinde Gâlib b. Abdullah el-Kelbî'nin Benû Mürre gazvesini anlatırken Cüheyne'nin Hurka kolunun müttefiği olan Mirdâs b. Nehîk'in "Lâilâhe illallah" demesine rağmen silah korkusu ile şehâdet getirdiği zannedilerek Üsâme b. Zeyd ve ensardan biri tarafından öldürüldüğünü zikreder. Ardından Hz. Peygamber'in yapılanı hoş karşılamadığını ve Üsâme'nin çok pişman olduğunu belirtir.³⁸⁵ Ebû Yûsuf eserinde Üsâme'nin hangi seriyyede kimi öldürdüğünü zikretmemekteydi. Ayrıca Üsâme b. Zeyd ile ensardan birinin Mirdâs b. Nehîk'i öldürdüğünü de ifade etmiyordu. İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgileri nakleder. Bunlara ilave olarak Ebû Ubeyde'den rivayetle Mirdâs b. Nehîk'in Cüheyne kabilesinin Hurka kolundan olduğunu zikreder.³⁸⁶

Vâkıdî ise eserinde hicretin 7. yılı Şaban ayında Hz. Peygamber'in Beşîr b. Sa'd'ı 30 kişiyle Fedek'deki Benû Mürre üzerine gönderdiğini, sahabeden bazılarının şehit olması üzerine Hz. Peygamber'in Gâlib b. Abdullah'ı da 200 adamla birlikte Benû Mürre'ye gönderdiğini zikreder. Gâlib b. Abdullah'la beraber Üsâme b. Zeyd'in de gittiğini ifade eder. Ardından Üsâme b. Zeyd'in "Lâilâhe illallah" demesine rağmen silah korkusu ile şehâdet getirdiğini zannederek Nehîk b. Mirdâs'ı öldürdüğünü, Hz. Peygamber'in bunu hoş karşılamadığını, Üsâme'nin çok pişman olduğunu belirtir.³⁸⁷ Ebû Yûsuf eserinde bu olayın ne zaman gerçekleştiğini zikretmez. Öldürülen kişinin ismi, İbn İshak ve İbn Hişâm'da Mirdâs b. Nehîk şeklinde geçerken, Vâkıdî'nin eserinde Nehîk b. Mirdâs şeklinde yer alır. Üsâme ile ensardan birinin Nehîk b. Mirdâs'ı öldürdüğü bilgisi yer almaz. Sadece Üsâme'nin onu öldürdüğünü zikreder. Ayrıca Vâkıdî'nin eserinde Cüheyne kabilesinin ismi yer almaz. İbn Sa'd ise Gâlib b. Abdullah'la beraber Üsâme b. Zeyd'in de Benû Mürre'ye gittiğini ifade eder.³⁸⁸

³⁸⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 534.

³⁸⁵ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 685-686.

³⁸⁶ İbn Hişâm, III-IV, 622-623.

³⁸⁷ Vâkıdî, II, 723-726.

³⁸⁸ İbn Sa'd, II, 118.

Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bazı kişilere arazi tahsis ettiğini naklediyordu.³⁸⁹ Karşılaştırma yaptığımız eserlerde bu konu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.19. Hecer

Tablo 41 :
Hecer İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

HECER		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Cizye	Resûlullah, Hecer kabilesinin kadınlarıyla evlenilmemesi, kestiklerinin yenilmemesi ve kendilerinden cizye almak şartıyla onlarla sulh yaptı.	×	×	×	×	√
	Cizye alınmasının sebebi	Resûlullah aslında kitapları olduğu için Hecer Mecusîlerinden cizye aldı. Aile içi evlilik yaptıkları için kadınları ile evlenmeyi yasakladı.	×	×	×	×	×
	Harâc	Resûlullah, Hecer kabilesinden ergenlik çağına ulaşan kadın ve erkeklerden harâc aldı.	×	×	×	×	×

Tablo 42 :
Hecer İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

HECER		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Cizye	Resûlullah, Hecer kabilesinin kadınlarıyla evlenilmemesi, kestiklerinin yenilmemesi ve kendilerinden cizye almak şartıyla onlarla sulh yaptı.	×	×	×	×	Hz. Peygamber A'lâ b. Hadramî'yi Ebû Hüreyre ile beraber Hecer kabilesine göndererek onların İslâm'a davet edilmesini, kabul etmezlerse onlardan cizye alınmasını, kadınlarıyla evlenilmemesini ve kestiklerinin yenilmemesini talep etti.
	Cizye alınmasının sebebi	Resûlullah aslında kitapları olduğu için Hecer Mecusîlerinden cizye aldı. Aile içi evlilik yaptıkları için kadınları ile evlenmeyi yasakladı.	×	×	×	×	×
	Harâc	Resûlullah, Hecer kabilesinden ergenlik çağına ulaşan kadın ve erkeklerden harâc aldı.	×	×	×	×	×

³⁸⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 267-268.

Kitâbü'l-Harâc'da Resûlullah'ın, Hecer kabilesinin kadınlarıyla evlenilmemesi, kestiklerinin yenilmemesi ve kendilerinden cizye almak şartıyla onlarla sulh yaptığı naklediliyordu.³⁹⁰ Ayrıca Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın aslında kitapları olduğu için Hecer Mecûsîlerinden cizye aldığını, aile içi evlilik yaptıkları için kadınları ile evlenmeyi yasakladığını zikrediyordu.³⁹¹ Bu bilgilere ek olarak Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın Hecer kabilesinin ergenlik çağına ulaşan kadın ve erkeklerinden harâc aldığını da belirtiyordu.³⁹² Bu konular hakkında sadece İbn Sa'd eserinde bilgi sunar. İbn Sa'd Hz. Peygamber'in A'lâ b. Hadramî'yi Ebû Hüreyre ile beraber Hecer kabilesine göndererek onların İslâm'a davet edilmesini, kabul etmezlerse onlardan cizye alınmasını, kadınlarıyla evlenilmemesini ve kestiklerinin yenilmemesini talep ettiğini zikreder.³⁹³

³⁹⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 419.

³⁹¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 421-422.

³⁹² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 419.

³⁹³ İbn Sa'd, I, 227.

3.20. Negrân

Tablo 43 :
Negrân İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
NECRÂN	Fidye	Hiz. Peygamber, ehl-i kitap ve Arap olan Negrânlılarla fidye almak şartıyla sulh yaptı.	√	×	√	×	√
	Elçi	Hiz. Peygamber sahabeden Amr b. Hazm'ı gönderdi. Humusun ve zekâtın toplanmasını istedi.	√	×	√	×	√
	Antlaşma maddeleri	1) Her konuda Allah'ın hükmü onlara uygulanacaktır. Tüm malları kendilerine bırakılacak onlardan her sene vergi alınacaktır. Vergi olarak Recep ve Safer aylarında (40 dirhem, yani 1 ukiyye değerinde) 1000'er hulle alınacaktır. Bu elbiselerin tutarı alınacak vergiden fazla veya eksik olursa hesap yapılarak fazla olan onlara geri verilecek, eksik olan onlardan alınacaktır. Onlardan alınan zırhlar, atlar, binek hayvanları ve diğer eşyalar da hesaplanarak borçlarından düşülecektir. 2) Elçilerin en fazla 20 günlük masrafları Negrânlılar tarafından ödenecek ve elçiler bir aydan fazla bekletilmeyecektir. 3) Yemende savaş olması durumunda onlardan âriyet olarak 30 zırh, 30 at ve 30 deve alınacaktır. Âriyet olarak alınan şeylerin zayi olması durumunda bu malların geri ödenmesi elçilere ait olacaktır. 4) Negrânlılar kendilerine gönderilen elçilere itaat edip onlara tâbî olacaktır. Negrânlıların malları, canları, arazileri, evleri, halkları, dinleri, az veya çok ellerinde bulunan her türlü eşyaları, Allah ve Resûlü'nün zimmetinde olacaktır. 5) İbadetleri kendi din adamları tarafından yaptırılacak, din adamları hiçbir kimse tarafından değiştirilmeyecek ve engellenmeyecek, İslâm dini ile sorumlu olmayacaklardır. 6) Cahiliye zamanındaki kan davaları ve diyetler kaldırılacaktır. Düşman askerinin Negrân'a girmesine ve işgal etmesine izin verilmeyecek, taleplerine hakları gözetilerek cevap verilecektir. Cizyesini ödeyemeyenlerden tespit edilen cizye bedelinin yarısı alınacaktır. 7) Faiz yiyenler bu sözleşme ve zimmetten mahrum olacaktır. Herkes kendi işlediği suçun cezasını çekecektir. Bir kişinin işlediği suçtan dolayı başka kişi sorumlu tutulmayacaktır. 8) Haksız yere bu sözleşmeyi bozmadıkları, dürüst hareket ettikleri müddetçe, Allah'ın takdir ettiği sürece bu antlaşmanın hükümleri geçerli olacak, Allah ve Resûlü'nün onları gözetmesi ve koruması devam edecektir.	×	×	×	×	√
	Şahitler	Bu antlaşmaya Ebû Süfyân b. Harb, Gaylân b. Amr, Benû Nasr'dan Mâlik b. Avf, Akra b. Hâbis el-Hanzalî ve Muğire b. Şu'be şahit olmuştur. Antlaşmayı Abdullah b. Ebû Bekir yazmıştır.	×	×	×	×	!

Tablo 44 :
Necrân İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

NECRÂN		EBÛ YUSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Fidye	Hz. Peygamber, ehl-i kitap ve Arap olan Necrânîlerle fide almak şartıyla sulh yaptı.	Hz. Peygamber İslâm'ı kabul etmeyip Yahudi veya Hristiyanlıkta kalanların hepsinden bir dinar bedelinde elbise alınmasını talep etti.	-	Hz. Peygamber İslâm'ı kabul etmeyip Yahudi veya Hristiyanlıkta kalanların hepsinden bir dinar bedelinde elbise alınmasını talep etti.	-	Vergi olarak 2.000 hulle alınacak.
	Elçi	Hz. Peygamber sahabeden Amr b. Hazm'ı gönderdi. Humusun ve zekâtın toplanmasını emretti.	Hz. Peygamber hem zekât toplaması hem de İslâm'ı anlatması için Amr b. Hazm'ı onlara gönderdi. Ayrıca Hz. Peygamber'in Amr'a verdiği mektupta Kabileciliğin devam etmemesini, ganimetlerin humusunun alınmasını, arazilerden öşür, hayvanlarından zekât alınmasını istedi.	-	Hz. Peygamber hem zekât toplaması hem de İslâm'ı anlatması için Amr b. Hazm'ı onlara gönderdi. Ayrıca Hz. Peygamber'in Amr'a verdiği mektupta Kabileciliğin devam etmemesini, ganimetlerin humusunun alınmasını, arazilerden öşür, hayvanlarından zekât alınmasını istedi.	-	Hz. Peygamber, Amr b. Hazm'ı Necrân'a gönderdi.
	Antlaşma maddeleri	Her sene vergi olarak yarısı Recep ayında yarısı Sefer ayında olmak üzere 2.000 hulle alınacak. Her elbise 1 ukiyye gümüş kıymetinde olacak. Elçilerin en fazla 20 günlük masrafları ödenecek. Elçiler bir aydan fazla bekletilmeyecek. Ariyet olarak 30 zırh, 30 at ve 30 deve verilecek. Ariyet zayi olursa geri ödemesini elçiler yapacak. Necrânîler Müslümanların zimmetinde olacak. Din İşlerine karışılmayacak. Cahiliye'deki kan davaları ve diyetler kaldırılacak. Faiz yiyenler bu sözleşmeye ve zimmete dâhil olmayacak. Onlar akitlerini bozmadıkça bu antlaşma geçerli olacak.	Hz. Peygamber hicretin 10. yılında Hâlid b. Velid'i Necrân'daki Benû Hâris b. Ka'b'a göndererek onları İslâm'a davet etmesini istedi. Benû Hâris b. Ka'b Müslümanlığı kabul ederek Hâlid b. Velid ile birlikte Hz. Peygamber'le görüşmeye geldi. Hz. Peygamber bu görüşmede Hâris b. Ka'b b. Husayn'ı onlara yönetici seçti. Hz. Peygamber onlara hem zekât toplaması hem de İslâm'ı anlatması için Amr b. Hazm'ı gönderdi. Ayrıca Hz. Peygamber kabileciliğin devam etmemesini, ganimetlerin humusunun alınmasını, arazilerden öşür, hayvanlarından zekât alınmasını, İslâm'ı kabul etmeyip Yahudi veya Hristiyan olarak kalanlardan bir dinar bedelinde elbise alınmasını talep etti. Antlaşma şartlarına uyanlar Allah ve Resûlünün himâyesinde oldu.	-	Hz. Peygamber hicretin 10. yılında Hâlid b. Velid'i Necrân'daki Benû Hâris b. Ka'b'a göndererek onları İslâm'a davet etmesini istedi. Benû Hâris b. Ka'b Müslümanlığı kabul ederek Hâlid b. Velid ile birlikte Hz. Peygamber'le görüşmeye geldi. Hz. Peygamber bu görüşmede Hâris b. Ka'b b. Husayn'ı onlara yönetici seçti. Hz. Peygamber onlara hem zekât toplaması hem de İslâm'ı anlatması için Amr b. Hazm'ı gönderdi. Ayrıca Hz. Peygamber kabileciliğin devam etmemesini, ganimetlerin humusunun alınmasını, arazilerden öşür, hayvanlarından zekât alınmasını, İslâm'ı kabul etmeyip Yahudi veya Hristiyan olarak kalanlardan bir dinar bedelinde elbise alınmasını talep etti. Antlaşma şartlarına uyanlar Allah ve Resûlünün himâyesinde oldu.	-	Her sene vergi olarak yarısı Recep ayında yarısı Sefer ayında olmak üzere 2.000 hulle alınacak. Her elbise 1 ukiyye gümüş kıymetinde olacak. Elçilerin en fazla 20 günlük masrafları ödenecek. Elçiler bir aydan fazla bekletilmeyecek. Ariyet olarak 30 zırh, 30 at ve 30 deve verilecek. Ariyet zayi olursa geri ödemesini elçiler yapacak. Necrânîler Müslümanların zimmetinde olacak. Din İşlerine karışılmayacak. Cahiliye'deki kan davaları ve diyetler kaldırılacak. Faiz yiyenler bu sözleşmeye ve zimmete dâhil olmayacak. Onlar akitlerini bozmadıkça bu antlaşma geçerli olacak.
	Şahitler	Bu antlaşmaya Ebû Süfyân b. Harb, Gaylân b. Amr, Benû Nasr'dan Mâlik b. Avf, Akra b. Hâbis el-Hanzalî ve Muğire b. Şu'be şahit oldu.	-	-	-	-	Bu antlaşmaya Ebû Süfyân b. Harb, Gaylân b. Amr, Benû Nasr'dan Mâlik b. Avf, Akra b. Hâbis el-Hanzalî, Muğire b. Şu'be, Müstevrid b. Amr ile Ebû Bekr'in mevlâsı Âmir şahit oldu.

Ebû Yûsuf'un kitabında Negrân ile ilgili tespit ettiğimiz ilk rivayette Hz. Peygamber'in fide almak şartıyla onlarla sulh yaptığı bilgisi bulunuyordu.³⁹⁴ Tespit ettiğimiz ikinci rivayette ise Hz. Peygamber'in sahabeden Amr b. Hazm'ı iki mektupla Negrânlılara gönderdiği, bu mektuplardan ilkinde humusun ve zekâtın toplanması ile ilgili emirlerin olduğu, ikincisinde ise Negrânlılarla ilgili antlaşmanın bulunduğu naklediliyordu. Daha sonra Ebû Yûsuf, bu antlaşmaya Ebû Süfyân b. Harb, Gaylân b. Amr, Benû Nasr'dan Mâlik b. Avf, Akra b. Hâbis el-Hanzalî ve Muğire b. Şu'be şahit olduğunu belirtiyordu.³⁹⁵

İbn İshak eserinde öncelikle Hz. Peygamber'in hicretin 10. yılında Hâlid b. Velîd'i Negrân'daki Benû Hâris b. Ka'b'a göndererek onları İslâm'a davet etmesini istediğini belirtir. Ardından Benû Hâris b. Ka'b'ın Müslümanlığı kabul ederek Hâlid b. Velîd ile birlikte Hz. Peygamber'le görüşmeye geldiklerini, Hz. Peygamber'in bu görüşmede Hâris b. Ka'b b. Husayn'ı onlara yönetici seçtiğini ifade eder. Daha sonra İbn İshak, Hz. Peygamber'in hem zekât toplaması hem de İslâm'ı anlatması için Amr b. Hazm'ı onlara gönderdiğini zikreder. Ayrıca Hz. Peygamber'in Amr'a verdiği mektupta kabileciliğin devam etmemesini, ganimetlerin humusunun alınmasını, arazilerden oşur, hayvanlarından zekât alınmasını, İslâm'ı kabul etmeyip Yahudi veya Hıristiyanlıkta kalanlardan erkek olsun kadın olsun hür olsun özgür olsun hepsinden bir dinar bedelinde elbise alınmasını talep ettiğini ifade eder. Ardından yukarıda zikrettiğimiz şartlara sadık kalanların Allah ve Resûlünün himâyesinde olduğu bilgisini sunar.³⁹⁶ İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.³⁹⁷ Vâkıdî ise eserinde sadece Hz. Peygamber'in Hâlid b. Velîd'i İslâm'a davet için Negrân'daki Belhâris b. Ka'b'a gönderdiğini zikreder.³⁹⁸

İbn Sa'd ise eserinde râvi ismi zikretmeksizin Hz. Peygamber'in Negrânlılara bir mektup yazdığını zikreder. Ardından bu mektubun içeriğinden bahseder. İbn Sa'd'ın eserinde yer verdiği mektuptaki bilgiler Ebû Yûsuf'un eserindeki bilgilerle bire bir aynıdır. İbn Sa'd burada sadece Amr b. Hazm'ın ismini zikretmez. Antlaşmaya şahit olanlar arasında Müstevrid b. Amr ile Ebû Bekr'in mevlâsı Âmir'in isimlerini de zikreder. Bu isimler Ebû Yûsuf'un eserinde mevcut değildir. Daha sonra Abdurrahman

³⁹⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 285.

³⁹⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 294-298.

³⁹⁶ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 661-664.

³⁹⁷ İbn Hişâm, III-IV, 593-596.

³⁹⁸ Vâkıdî, II, 883-884.

b. Hâris ve onun babasından rivayetle Hz. Peygamber'in hicretin 10. yılında Hâlid b. Velîd'i İslâm'a davet için Necdînlılara gönderdiğini, onların İslâm'ı kabul ettiklerini nakleder. Necdînlılar'ın 14 kişiden oluşan bir heyetle Hz. Peygamber'in yanına geldiklerini de belirtir.³⁹⁹ Ayrıca İbn Sa'd, Muhammed b. Amr b. Hazm'dan bahsederken babası Amr b. Hazm'ı Hz. Peygamber'in Necdîn'a gönderdiğini zikreder.⁴⁰⁰

3.21. Yemâme, Gatafân ve Temîm

Tablo 45 :
Yemâme, Gatafân ve Temîm İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

YEMÂME GATAFÂN TEMİM		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Arazi Uygulaması	Yemâme, Temîm ve Gatafân arazileri olduğu gibi bırakıldı. Bu araziler kendi mülkleri olarak kaldı.	×	×	×	×	×

Tablo 46 :
Yemâme, Gatafân ve Temîm İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

YEMÂME GATAFÂN TEMİM		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Arazi Uygulaması	Yemâme, Temîm ve Gatafân arazileri olduğu gibi bırakıldı. Bu araziler kendi mülkleri olarak kaldı.	×	×	×	×	×

Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in müşrik Araplardan pek çok kabileyi mağlup ettiğini, onları oldukları gibi bıraktığını, arazilerinin kendilerine kaldığını, Yemâme, Temîm ve Gatafân'a da bu şekilde uygulama yapıldığını belirtiyordu.⁴⁰¹ Karşılaştırma yaptığımız eserlerde bu bilgi bulunmamaktadır.

³⁹⁹ İbn Sa'd, I, 249, 292-293, 307-308.

⁴⁰⁰ İbn Sa'd, VII, 72.

⁴⁰¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 289.

3.22. Benû Süleym

Tablo 47 :
Benû Süleym İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BENÛ SÜLEYM		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Zekât memuru	Resûlullah, İbnü'l-Lütebiyye'yi Benû Süleym kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirdi.	×	!	×	×	!

Tablo 48 :
Benû Süleym İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BENÛ SÜLEYM		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Zekât memuru	Resûlullah, İbnü'l-Lütebiyye'yi Benû Süleym kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirdi.	×	Hz. Peygamber, Abbâd b. Bişr el-Eşhelî'yi Benû Süleym ve Müzeyne'ye, İbnü'l-Lütebiyye el-Ezdi'yi Benû Zübyân'a zekât memuru olarak gönderdi.	×	×	Hz. Peygamber, Abbâd b. Bişr el-Eşhelî'yi Benû Süleym ve Müzeyne'ye, İbnü'l-Lütebiyye el-Ezdi'yi Benû Zübyân'a zekât memuru olarak gönderdi.

Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın, İbnü'l-Lütbiyye'yi Benû Süleym kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirdiğini, İbnü'l-Lütbiyye'nin Medine'ye gelince Hz. Peygamber'e kendisine hediye edilen malları gösterdiğini, bu durumdan Resûlullah'ın hoşnut olmadığını zikrediyordu.⁴⁰² Karşılaştırma yaptığımız eserlerde bu bilgi bulunmamaktadır. Vâkıdî ve İbn Sa'd eserinde Hz. Peygamber'in hicretin 9. yılında zekâtları toplamak için bazı kişileri görevlendirdiğini belirtirken, Abbâd b. Bişr el-Eşhelî'nin Benû Süleym ve Müzeyne'ye gönderildiğini, İbnü'l-Lütbiyye el-Ezdi'nin ise Benû Zübyân'a gönderildiğini zikreder.⁴⁰³

⁴⁰² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 318.

⁴⁰³ Vâkıdî, III, 973; İbn Sa'd, II, 147.

3.23. Bahreyn

Tablo 49 :
Bahreyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BAHREYN		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Öşür arazisi	Kendi istekleriyle İslâm'ı kabul ettikleri için arazileri öşür arazisi oldu.	×	×	×	×	×
	Cizye	Resûlullah, Bahreyn mecûsilerinden cizye aldı. Onların mecûsî olarak kalmalarını kabul etti.	×	×	×	×	√
	Vergi âmili	Resûlullah vergileri toplamak için Alâ b. el-Hadramî'yi gönderdi.	×	×	×	×	√
	Hediye	Hz. Peygamber, Câbir b. Abdullah'a Bahreyn'den bir şeyler gelirse vereceğini söyledi.	×	×	×	×	√

Tablo 50 :
Bahreyn İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BAHREYN		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Öşür arazisi	Kendi istekleriyle İslâm'ı kabul ettikleri için arazileri öşür arazisi oldu.	×	×	×	×	×
	Cizye	Resûlullah, Bahreyn mecûsilerinden cizye aldı. Onların mecûsî olarak kalmalarını kabul etti.	×	×	×	×	Hz. Peygamber, Alâ b. el-Hadramî'nin Yahûdi ve Mecûsilerden cizye almasını istedi.
	Vergi âmili	Resûlullah vergileri toplamak için Alâ b. el-Hadramî'yi gönderdi.	×	×	×	×	Hz. Peygamber Ci'râne'den ayrıldıktan sonra Alâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e gönderdi.
	Hediye	Hz. Peygamber, Câbir b. Abdullah'a Bahreyn'den bir şeyler gelirse vereceğini söyledi.	×	×	×	×	Hz. Peygamber, Câbir b. Abdullah'a Bahreyn'den bir şeyler gelirse vereceğini söyledi.

Ebû Yûsuf, Bahreynlilerin kendi istekleriyle İslâm'ı kabul ettiklerini bunun için arazilerinin öşür arazisi olduğunu zikrediyordu.⁴⁰⁴ Karşılaştırma yaptığımız eserlerde bu konu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Kitâbü'l-Harâc'da Resûlullah'ın Bahreyn mecûsilerinden cizye aldığı, onların mecûsî olarak kalmalarına izin verildiği ve onlara âmîl olarak Alâ b. el-Hadramî'nin gönderildiği naklediliyordu.⁴⁰⁵ İbn Sa'd eserinde Hz. Peygamber'in Ci'râne'den ayrıldıktan sonra Alâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e gönderdiğini zikreder. Hz.

⁴⁰⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 273.

⁴⁰⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 423-424.

Peygamber'in, ondan Yahudi ve Mecûsîlerden cizye almasını ve zekâtları toplamasını istediğini belirtir.⁴⁰⁶

Ebû Yûsuf, İbn Ebû Nuceyh'den rivayetle Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın kendisine ganimet malından vaatte bulunduğu kişilerin gelen ganimetten pay almasını istediğini, bunun üzerine Câbir b. Abdullah'ın Bahreyn'den bir şeyler gelirse Resûlullah'ın kendisine vereceğini söylediğini zikrediyordu.⁴⁰⁷ İbn Sa'd da eserinde Zeyd b. Eslem ve Gufre'nin mevlâsı Ömer b. Abdullah'dan rivayetle aynı bilgileri zikretmektedir.⁴⁰⁸

3.24. Medine

Tablo 51 :
Medine İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

MEDİNE		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	İktâ		Hız. Peygamber Medine'de Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'e arazi tahsis etti.	×	×	×	×
Öşür arazisi		Kendi istekleriyle İslâm'ı kabul ettikleri için arazileri öşür arazisi oldu.	×	×	×	×	×
Harâc		Medine'ye hiçbir zaman harâc koyulmadı.	×	×	×	×	×
Harem		Resûlullah Medine'nin güvenilir bir harem olduğunu söyledi.	×	√	×	×	×
Harem sınırları		Resûlullah, Medine'nin 12 mil uzağına kadar ağaç ve bitkiye zarar vermeyi, 4 mil kadar uzağına kadar olan yerlerde ise avlanmayı yasakladı.	×	×	×	×	×

Tablo 52 :
Medine İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

MEDİNE		EBÛ YÛSUF	İBN İŞHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İŞHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	İktâ		Hız. Peygamber Medine'de Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'e arazi tahsis etti.	×	×	×	×
Öşür arazisi		Kendi istekleriyle İslâm'ı kabul ettikleri için arazileri öşür arazisi oldu.	×	×	×	×	×
Harâc		Medine'ye hiçbir zaman harâc koyulmadı.	×	×	×	×	×
Harem		Resûlullah Medine'nin güvenilir bir harem olduğunu söyledi.	×	Hız. Peygamber, Medine'nin iki taşlığı arasında kalan bölgeyi haram kıldı	×	×	×
Harem sınırları		Resûlullah, Medine'nin 12 mil uzağına kadar ağaç ve bitkiye zarar vermeyi, 4 mil kadar uzağına kadar olan yerlerde ise avlanmayı yasakladı.	×	×	×	×	×

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, I, 226-227.

⁴⁰⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 201-202.

⁴⁰⁸ İbn Sa'd, II, 276.

Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelince Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e arazi tahsis ettiğini naklediyordu.⁴⁰⁹ Bu konuyla ilgili karşılaştırma yaptığımız eserlerde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kitâbü'l-Harâc 'da kendi istekleriyle İslâm'ı kabul ettikleri için Medine arazilerinin öşür arazisi olduğu zikrediliyordu. Ayrıca Ebû Yûsuf, Mekke ve Medine'ye hiçbir zaman harâc koyulmadığını belirtiyordu.⁴¹⁰ Karşılaştırma yaptığımız eserlerde bu konularla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın Medine için güvenilir bir harem bölgesi olduğunu söylediğini zikrediyordu. Mâlik b. Enes'den rivayetle Resûlullah'ın Medine'nin 12 mil uzağına kadar ağaç ve bitkiye zarar vermeyi, 4 mil kadar uzağına kadar olan yerlerde ise avlanmayı yasakladığını naklediyordu.⁴¹¹ Vâkîdî eserinde Hz. Peygamber'in Hayber'den Medine'ye dönerken Uhud'un yakınında Medine'nin iki taşlığı arasında kalan bölgeyi haram kıldığını belirtir.⁴¹²

3.25. Yemen

Tablo 53 :
Yemen İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

YEMEN		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKİDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Zekât memuru	Resûlullah, Muâz b. Cebel'i zekât toplaması için Yemen'e gönderdi.	!	×	!	×	!
	Öşür arazisi	Hz. Peygamber arazilerine harâc koymadı. Arazileri öşür arazisidir.	×	×	×	×	×
	Cizye	Hz. Peygamber ehl-i kitap olan Yemen halkının buluğa ermiş kölelerinden cizye olarak bir dinar veya onunla aynı değerde olan Meâfir kabilesinin ürettiği elbiselerden alınmasını talep etti.	×	×	×	×	×

⁴⁰⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 269.

⁴¹⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 273, 404.

⁴¹¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 365.

⁴¹² Vâkîdî, II, 712.

Tablo 54 :
Yemen İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

YEMEN		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D	
	Zekât memuru	Resûlullah, Muâz b. Cebel'i zekât toplaması için Yemen'e gönderdi.	Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'de bulunan ehl-i kitap bir topluma gönderdi.	×	×	Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'de bulunan ehl-i kitap bir topluma gönderdi.	×	Hz. Peygamber İslâm'ı öğretmek, hayvanların ve malların zekât miktarlarını bildirmek için Muâz b. Cebel ve Mâlik b. Murâre'yi Yemen'e gönderdi
	Öşür arazisi	Hz. Peygamber arazilerine harâc koymadı. Arazileri öşür arazisidir.	×	×	×	×	×	×
	Cizye	Hz. Peygamber ehl-i kitap olan Yemen halkının buluğa ermiş kölelerinden cizye olarak bir dinar veya onunla aynı değerde olan Meâfir kabilesinin ürettiği elbiselerden alınmasını talep etti.	×	×	×	×	×	×

Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın Muâz b. Cebel'i Yemen'e göndererek her 30 sığırdan erkek veya dişi iki yaşında 1 dana, 40 sığırdan ise üç yaşında 1 düve almasını emrettiğini zikrediyordu.⁴¹³ İbn İshak eserinde Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i Yemen'de bulunan ehl-i kitâb bir topluma gönderdiğini zikreder. İbn Hişâm da İbn İshak'dan rivayetle aynı bilgilere yer verir.⁴¹⁴ İbn Sa'd ise eserinde Hz. Peygamber'in İslâm'ı öğretmek hayvanların ve malların zekât miktarlarını bildirmek için Muâz b. Cebel ve Mâlik b. Mürâre'yi Yemen'e gönderdiğini zikreder. Daha sonra Hz. Peygamber'in Yemen'e pekçok elçi gönderdiğini belirterek bu elçilerin isimlerine yer verir.⁴¹⁵

Ebû Yûsuf, Resûlullah tarafından ele geçirilen ve Arapların yaşadığı Hicaz, Mekke, Medine ve Yemen'de Hz. Peygamber'in koyduğu esasların geçerli olduğunu, bunların değiştirilemeyeceğini belirtiyordu. Daha sonra Resûlullah'ın Araplara ait arazileri ele geçirdiğinde onları öşre bağladığını, bu arazilerin hiçbirine harâc koymadığını söylüyordu.⁴¹⁶ Karşılaştırma yaptığımız eserlerde bu konu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁴¹³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 307.

⁴¹⁴ İbn İshak (nşr. A. Ferîd), s. 659; İbn Hişâm, III-IV, 590.

⁴¹⁵ İbn Sa'd, I, 228.

⁴¹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 261.

Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in ehl-i kitâb olan bazı Yemen halkının buluğa ermiş kölelerinden cizye olarak bir dinar veya onunla aynı değerde olan Meâfir kabilesinin ürettiği elbiselerden alınmasını talep ettiğini fakat arazilerine harâc koymadığını, arazilerinden öşür alınmasını istediğini naklediyordu.⁴¹⁷ Karşılaştırma yaptığımız eserlerde bu konu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

3.26. Habrûn ve Aynûn

Tablo 55 :
Habrûn ve Aynûn İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

HABRÛN AYNÛN		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Hibe	Resûlullah, Şam ele geçirilirse Habrûn ve Aynûn isimli köyleri Lahm Kabilesi'nden Temîm b. Evs ed-Dârî'ye hibe edeceğini bildirdi.	×	×	×	×	!

Tablo 56 :
Habrûn ve Aynûn İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

HABRÛN AYNÛN		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Hibe	Resûlullah, Şam ele geçirilirse Habrûn ve Aynûn isimli köyleri Lahm Kabilesi'nden Temîm b. Evs ed-Dârî'ye hibe edeceğini bildirdi.	×	×	×	×	Hz. Peygamber Temîm b. Evs ed-Dârî'ye Hibrâ ve Aynûn isimli köyleri hibe etti. Hz. Peygamber Temîm'in kardeşi Nuaym b. Evs ed-Dârî'ye Hibrâ ve Aynûn isimli köyleri hibe etti. Hz. Peygamber Temîm b. Evs ed-Dârî ve Nuaym b. Evs ed-Dârî'ye Hibrâ ve Aynûn isimli köyleri ikta olarak verdi.

Ebû Yûsuf Zührî'den nakille Lahm Kabilesi'nden Temîm b. Evs ed-Dârî'nin Resûlullah'a gelerek Filistin'de bulunan ve Rumlara ait olan Habrûn ve Aynûn köylerinde komşuları olduğunu, Şam ele geçirilirse bu iki köyün kendisine hediye olarak hibe edilmesini istediğini, Resûlullah'ın da bu iki köyü ona hibe ettiğini naklediyordu.⁴¹⁸ İbn Sa'd eserinde bu bilgilere aynı şekilde yer verir. Fakat Temîm'in hibe olarak Hz. Peygamber'den istediği köylerin isimlerini Hibrâ ve Aynûn olarak zikreder. Ayrıca İbn Sa'd Hz. Peygamber'in Temîm'in kardeşi Nuaym b. Evs ed-Dârî'ye Hibrâ ve Aynûn isimli köyleri hibe ettiğine dair rivayetlerin olduğunu da belirtir. Temîm ed-Dârî'yi tanıtırken onun kardeşi Nuaym b. Evs ed-Dârî ile beraber Hz.

⁴¹⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 262.

⁴¹⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 613.

Peygamber'e gelerek Müslüman olduğunu Resûlullah'ın Hibrâ ve Aynûn isimli köyleri ikisine iktâ olarak verdiğini ifade eder.⁴¹⁹

3.27. Bayrak

Tablo 57 :
Bayrak İle İlgili Rivâyetlere Dair Genel Karşılaştırma

BAYRAK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Rengi		Resûlullah'ın bayrağının (râye) rengi siyahtı.	×	√	√	×
Deseni ve kumaşı		Bayrak Hz. Âişe'nin, başına örttüğü üzerinde semer motifleri olan siyah mirt denilen kumaştan yapılmıştı.	×	!	×	×	×

Tablo 58 :
Bayrak İle İlgili Rivâyetlere Dair Detaylı Karşılaştırma

BAYRAK		EBÛ YÛSUF	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM'IN İBN İSHAK RİVAYETİ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
	Rengi		Resûlullah'ın bayrağının (râye) rengi siyahtı.	×	Hz. Peygamber Hayber'de ilk kez bayrak(râye) kullandı. Rengi siyahtı. Ona Ukâb isimi verildi. Hz. Peygamber'in sancağı(livâ') beyaz renkliydi. Mu'te Gazvesi'nde Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise'ye beyaz bir sancak(livâ') verdi. Hz. Peygamber, Zâtü's-Selâsil seriyesinde Amr b. Âs'a beyaz bir sancak(livâ') ayrıca siyah bir bayrak(râye) verdi.	Bedir'de Hz. Peygamber'in önünde iki siyah bayrak(râye) vardı. Bu bayraklardan biri Ali b. Ebû Tâlib'deydi. Ona Ukâb ismi verilmişti.	Bedir'de sancak(livâ') beyazdı. Hz. Peygamber Hayber'de beyaz bir bayrağı(râye) Ali b. Ebû Tâlib'e verdi.
Deseni ve kumaşı		Bayrak Hz. Âişe'nin, başına örttüğü üzerinde semer motifleri olan siyah mirt denilen kumaştan yapılmıştı.	×	Hz. Peygamber'in bayrağı(râye) Hz. Âişe'nin elbisesinin(bürd) kumaşından yapılmıştı.	×	×	×

Ebû Yûsuf, Abdullah b. Ebû Bekir ve Amre kanalıyla Muhammed b. İshak'dan rivayetle Hz. Âişe'nin, Resûlullah'ın bayrağının (râye) renginin siyah olduğunu ve bu bayrağın başörtüsü olarak kullandığı üzerinde semer motifleri olan siyah mirt denilen

⁴¹⁹ İbn Sa'd, I, 230, 296, IX, 412.

kumaş olduğunu söylediğini naklediyordu.⁴²⁰ İbn İshak'ın eserinde bu konu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat İbn Hişâm eserinde Bedir Savaşı'nı anlatırken İbn İshak'dan rivayetle Hz. Peygamber'in Bedir'de sancağı (livâ') Mus'ab b. Umeyr'e verdiğini belirtir. Ardından İbn Hişâm sancağın (livâ') beyaz olduğunu zikreder. Devamında İbn İshak'dan rivayetle Bedir'de Hz. Peygamber'in önünde iki siyah bayrağın (râye) bulunduğunu ve bu bayraklardan birinin Ali b. Ebû Tâlib'de olduğunu ona Ukâb isminin verildiğini diğerinin ise ensardan birinde olduğunu nakleder.⁴²¹ İbn Hişâm, Hayber'den bahsederken Hz. Peygamber'in beyaz bir bayrağı (râye) Ali b. Ebû Tâlib'e verdiğini de zikreder.⁴²² Vâkıdî eserinde Hayber ile ilgili bilgileri zikrederken, Hz. Peygamber'in bu savaşta ilk kez bayrak (râye) kullandığını, Hayber'den önce bayrak (râye) kullanımının olmayıp onun yerine sancak (livâ') kullanıldığını belirtir. Ardından Hz. Peygamber'in bayrağının (râye) Hz. Âişe'nin elbisesinin (bürd) kumaşından yapılmış olduğunu, Ukâb diye isimlendirildiğini ve renginin siyah olduğunu ifade eder. Ardından Hz. Peygamber'in sancağının (livâ') beyaz renkli olduğunu belirtir. Vâkıdî Mu'te Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in Zeyd b. Hârise'ye beyaz bir sancak (livâ') verdiğini de zikreder.⁴²³ Ayrıca Vâkıdî ve İbn Sa'd eserlerinde Zâtü's-Selâsil seriyyesinden bahsederken Hz. Peygamber'in Amr b. Âs'a beyaz bir sancak (livâ'), ayrıca siyah bir bayrak (râye) verdiğini belirtir.⁴²⁴ İbn Sa'd eserinde Hz. Peygamber'in Ali b. Ebû Tâlib'i Fûls'e gönderirken ona beyaz bir sancak (livâ') ve siyah bir bayrak (râye) verdiğini zikreder.⁴²⁵ Ayrıca İbn Sa'd eserinin pekçok yerinde seriyye ve gazveleri anlatırken beyaz bir sancaktan (livâ') bahseder.⁴²⁶

⁴²⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 561.

⁴²¹ İbn Hişâm, I-II, 612-613.

⁴²² İbn Hişâm, III-IV, 328.

⁴²³ Vâkıdî, II, 649, 756.

⁴²⁴ Vâkıdî, II, 770; İbn Sa'd, II, 122.

⁴²⁵ İbn Sa'd, II, 150.

⁴²⁶ İbn Sa'd, II, 6, 7, 8.

SONUÇ

Bu çalışmada fıkıh literatüründe telif edilmiş ilk eserlerden biri olan Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı kitabında yer alan siyer ve megâzî rivayetleri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu rivayetler bazı siyer ve megâzî kaynaklarıyla karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Ebû Yûsuf'un kitabında yer alan rivayetlerden seksen dördünün siyer ve megâzî ile ilgili olduğu bu rivayetlerin elli birinin senetli bir şekilde nakledildiği tespit edilmiştir. Elde ettiğimiz bu veriler *Kitâbü'l-Harâc*'in içerisinde önemli ölçüde siyer ve meğâzî bilgisinin yer aldığını göstermektedir.

Kitâbü'l-Harâc, Hz. Peygamber'den Abbâsi devletinin beşinci halifesi Hârûnürreşîd zamanına kadar başta el-Cezîre, Suriye ve Sevâd olmak üzere Müslümanların hâkimiyetleri altındaki bölgelerde bulunan arazilere uygulanan vergilendirmeler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. İslâm devletinin malî düzenlemelerini konu edinen bu eser, savaş ve barış durumunda malî düzenin nasıl sağlandığını göstermesi bakımından da önemlidir. Fıkıh literatürü içerisinde oldukça erken bir dönemde vücuda getirilen bu eserde Hz. Peygamber döneminde meydana gelen pek çok olayla ilgili malumat da bulunmaktadır. Ebû Yûsuf bu bilgileri hadis alanında meşhur olmuş hocalarının yanı sıra siyer ve megâzî alanına ilgi duyarak döneminin bu alanda meşhur olmuş İbn İshak gibi âlimlerden aldığı dersler neticesinde elde etmiştir.

Kitâbü'l-Harâc erken dönem tarih bilgileri sunması açısından oldukça önemlidir. Muhtemelen çağdaşı olan müellifler tarafından kaleme alınmasına rağmen günümüze ulaşamamış, bu sebeple günümüzde tarih kitapları içerisinde yer almayan bazı bilgilere yer vermektedir. Nitekim yaptığımız karşılaştırmada Ebû Yûsuf'un eserinde yer alıp diğer kaynaklarda tesadüf edemediğimiz bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Ebû Yûsuf'un bazı kabilelerle ilgili olarak zikrettiği malumatın büyük bir kısmı karşılaştırma yaptığımız diğer eserlerde yer almamaktadır.

Yaptığımız karşılaştırmada açıkça görüldüğü üzere Ebû Yûsuf'un eserinde zikrettiği siyer ve megâzî bilgilerinin büyük bir kısmının aynı şekilde karşılaştırma yaptığımız eserlerde de bulunması Ebû Yûsuf'un bu alanla ilgili kendisine ulaşan rivayetleri objektif bir şekilde eserine yansıtığını göstermektedir. Ebû Yûsuf bu eserinde tabî olarak en çok hocası Ebû Hanîfe kanalıyla ulaştığı rivayetlere yer vermiştir. Onun bu eserde Ebû Hanîfe'den sonra en çok rivayette bulunduğu kişi siyer ve meğâzî alanında

otorite olan Muhammed b. İshak'dır. Bu durum Ebû Yûsuf'un eserini oluştururken oldukça önemseydiği siyer ve meğâzî rivayetlerine de yer verdiğinin açık göstergesidir.

Ebû Yûsuf'un eserinde siyer ve meğâzî ile ilgili sunduğu rivayetlerin büyük bir kısmı muttasıl bir senede sahiptir. Bazen bir bilgiyi senedsiz veya senedde genel ifadeler kullanarak da zikretmektedir. Kullandığı senedlerde İbn İshak'ın yanı sıra döneminin seçkin meğâzî âlimlerinden olan Hişâm b. Urve ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî'ye de de yer verir. Bu durum Ebû Yûsuf'un meğâzî alanında kayda değer malumata sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ebû Yûsuf'un senetlerinde A'meş, Eş'as b. Sevvâr, Ebû Ma'ser, Atâ b. Sâib, Yahya b. Saîd gibi döneminin seçkin âlimlerinin de isimleri bulunmaktadır. Bu durum Ebû Yûsuf'un eserini oluştururken oldukça titiz davrandığını göstermektedir.

Kitâbü'l-Harâc'da Ebû Yûsuf Hz. Peygamber'in yanı sıra sahabe ve tabiin görüşlerini de zikretmektedir. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemi uygulamalarına detaylarıyla beraber yer verir. Sahabenin sahip olduğu siyer ve meğâzî bilgisini sunması bakımından bu eser eşsiz bir kıymete sahiptir. Ayrıca *Kitâbü'l-Harâc* Medine, Basra ve Kûfe'de bulunan tarih birikimini de yansıtmaktadır. Nitekim Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'da rivayette bulunduğu ravilerin çoğu bu bölgelerdendir.

Ebû Yûsuf, eserinde görüşlerini temellendirmek ve çeşitli uygulamalara işaret etmek üzere siyer ve meğâzî alanıyla ilgili bilgilere yer vermektedir. Amacı tarih bilgisi sunmak olmadığı için olay anlatımına yer vermekte ama tarihlendirme yapmamaktadır. Eserinde sadece Hudeybiye olayını anlatırken tarihlendirme yapmaktadır.

Müellifin günümüze ulaşan diğer eserlerini de göz önünde bulundurursak siyer ve meğâzînin yanısıra bazı kabilelerle ilgili malumatı en çok *Kitâbü'l-Harâc*'ın sunduğu söylenebilir. Ebû Yûsuf'un günümüze ulaşan *Kitâbü'r-Red 'ale's-Siyeri'l-Evzâ'î* isimli eseri de tarihi malumata sahiptir. Fakat bu eserin içeriğine bakıldığında sınırlı sayıdaki konunun derinlemesine tedkik edildiği gözlemlenmektedir. *Kitâbü'l-Âsar* ve *İhtilâfü Ebî Hanîfe* ve *İbn Ebî Leylâ* isimli eserlerde ise daha çok fikhî konulara yer verilmektedir. Bu açıdan da *Kitâbü'l-Harâc* önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Apaydın, Mehmet, *Siyer Kronolojisi*, İstanbul: Kuramer 2018.

Bağdâdî, Babanzade İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul 1951.

Bedir, Mürteza, *Ebu Hanife Entelektüel Biyografî*, Ay Yayınları, Ankara 2018.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Muhammed Abdülhafiz el-Menâsîr), Ürdün-Ammân: Dâru Künûzi'l-Ma'rifeti'l-İlmiyye 2009.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Harâc*, Bulak 1302.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Harâc* (trc. Ali Özek), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Harâc* (sad. İsmail Karakaya), Ankara 1982.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Âsâr* (nşr. Ebü'l-Vefâ), Beyrut 1936.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1938.

Ebû Zehra, Muhammed, Ebû Hanîfe (trc. Osman Keskiöğlü), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2005.

Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe Hayatuhu ve Asruhu*, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî 1947.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)* (thk. Beşşâr A'vvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî 2001.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (thk. Ali Muhammed Bicavî), Kahire: Dâru Nehdati Mısır ty.

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. Ebî Bekir, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Beyrut: Dâru Sâdır 1978.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafiz eş-Şelebî), Kahire 1955.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (trc. Abdülvehhab Öztürk), İstanbul: Kahraman Yayınları 2014.

İbn İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (nşr. Ahmed Ferîd), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2004.

- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah, *Tâcü't-Terâcim* (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf), Dimaşk: Dârü'l-Kalem 1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* (thk. Ali Muhammed A'mr), Kahire: Mektebetü'l Hancı 2001.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut: Dâru İbn Hazm 2014.
- Kallek, Cengiz, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, İstanbul: Klasik Yayınları 2018.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfüz'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn* (thk. M. Şerefettin Yaltkaya), Beyrut: Dâru İhyâü'l-Turâsi'l-A'rabî ty.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Mektebetü'l-Mesnâ ty., IV, 122.
- Kelebek, Mustafa, *İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri*, İstanbul 2014.
- Kerderî, Hafzüddîn b. Muhammed, *Menâkibü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Bennânî 1981.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Hüsnu't-Tekâdi fî Sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdi*. Kahire 1948.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadîsühüm* (thk. Muhammed Sâlim Ebü Â'sî), Kahire: Dârü'l Besâir 2009.
- Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed b. Nasrullah Ebû Muhammed Muhyiddin el-Hanefî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye, fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Haydarabad: Daru'l-Meâ'rifi'l-Nizâmiyye ty.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Na'sani), Kahire: Matbaatü's-Saade 1324.
- Matlûb, Mahmûd, *Ebû Yûsuf Hayâtühü ve Âsârühü ve Ârâühü el-Fıkhiyye*, Bağdat: Câmîatü Bağdâd 1972.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmed, *Menâkibü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî Beyrut 1981.
- Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist* (thk. Rıza Teceddüd), Tahran 1971.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları 2008.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013.
- Özşenel, Mehmet, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, 2. Baskı, İstanbul 2011.

- Rahbî, Abdülazîz b. Muhammed, *Fikhü'l-Mülûk ve Miftâhu'r-Ritâci'l-Mürsad alâ Hizâneti Kitâbi'l-Harâc* (nşr. Ahmed Ubeyd el-Kebîsî), Bağdad: Matbaatü'l-İrşâd 1973.
- Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Beyrut: Â'lemü'l-Kütüb 1985.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Mebûsât*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife 1398.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadâriliğe Kûfe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2001.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yûsuf, *Tabakatü'l-Fukahâ, Dârü'r-Râidi'l-Arabî* (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dârü'r-Raidi'l-Arabî 1981.
- Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi* (thk. Marsden Jones), Londra: Oxford University Press 1966.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzi* (trc. Musa K. Yılmaz), İstanbul: İlk Harf Yayınevi 2014.
- Veki', Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi, *Ahbârü'l-Kudât*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye ty.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır 1977.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'* (thk. Şuayb el-Arnaut, Beşşâr Ma'rûf, vd.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan* (thk. Muhammed Zahid el-Kevseri, Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarabad: İhyâü'l-Meârifî'l-Nu'maniyye 1408.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-a'lâm* (thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf), Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî ty.
- Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe* (trc. İsmail Karagözoğlu), İstanbul: Kayıhan Yayınları 2018.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn 1976.

Sürekli Yayınlar

- Badur, Sevgi, Kûfe'nin Sosyal ve Kültürel Yapısına Genel Bir Bakış (7-10. Yüzyıl), *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II/4, s. 129-162.
- Bal, Oğuz, "İslam İktisadının Kilometre Taşlarından Ebû Yûsuf'un İktisadi Düşüncesi", *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, I/2, Ağustos 2014, s. 1-41.
- Erkal, Mehmet, Dirâse fî Kitâbi'l-Harâc, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Sakarya 2000, s. 1-18.
- Gezgin, Yûsuf Erdem, "Ebû Yûsuf'un Kitâbü'l-Harâc'ında Altın ve Gümüş", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, IV/12, 2017, s. 490-508.
- Kallek, Cengiz Ebû Yûsuf'un İktisâdî Görüşleri. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1997, S. 1, s. 1-18.
- Kelebek, Mustafa, "Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'un İttifak Ettiği Görüşler", *İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku*, Eskişehir 2015, s. 349-386.
- Koca, Ferhat, "Hanefî Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", *Ekev Akademi Dergisi*, Kış 2004, S. 18, s. 145.
- Öğüt, Salim, "Ebû Yûsuf ve Hanefiliği", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2002, XV/1-2, s. 291-302.
- Özdemir, Ahmet, "İmam Ebû Yûsuf'un Fukaha Tabakatındaki Yeri", *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, VI/3, 2013, s. 491-508.
- Uslu, Rifat, "İmam Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Kitâbü'l-Harac'ı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XXII, 2013, s. 403-429.
- Yeşilyurt, Şahin, "İmam Ebu Yûsuf'un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı", *Maliye Dergisi*, S. 169, Temmuz-Ağustos 2015, s. 97-117.

Diğer Yayınlar

- Avcı, Mehmet, *Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Fikhî Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Urfa 2001.
- Bal, Oğuz, *Ebû Yûsuf'da İktisadi Düşünce*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1994.
- Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, İstanbul, 1997..
- Bayram, Fatih, *Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Ekinci, Mehmet, *Mütûn-i Erbaa'da İmam Ebû Yûsuf'a Atfedilen İbadetle İlgili Görüşlerin Tahkiki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- Fayda, Mustafa, "İbn İshak", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 93-96.
- Fayda, Mustafa, "Vâkîdî", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 471-475.
- Fayda, Mustafa, "İbn Hişâm", *DİA*, Ankara 1999, XX, 71-73.
- Fayda, Mustafa, "İbn Sa'd", *DİA*, Ankara 1999, XX, 294-297.
- Güner, Salih, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid Adlı Eserinde Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer'e Nispet Edilen Görüşler ve Bunların Hanefî Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2015.
- J. Schacht, "İbn Abî Leylâ", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition (EI2)*, Leiden: Brill 1986.
- Kallek, Cengiz, "Kitâbü'l-Harâc", *DİA*, Ankara 2002, XXII, 101-104.
- Kelebek, Mustafa, *Ebû Yûsuf'un İslâm Borçlar Hukukundaki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- Koçak, Abdüssamet, *Ebu Yûsuf'un Kitabu'l-Âsar'ındaki İletli Hadislerin Hanefî Mezhebinin Hadis Kabul Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Köse, Saffet, "İbn Ebû Leylâ", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 436-437.
- Öğüt, Salim, "Ebû Yûsuf", *DİA*, İstanbul 1994, X, 260-265.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I-XIII, Brill, Leiden 1967-2007.

Tozar, Selman, *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Tarihe Kaynaklığı Yönüyle İslâm İktisat Kaynakları: Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) Kitâbü'l-Harâc ve Ebû Ubeyd'in (v. 224/838) Kitâbü'l-Emvâl Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

ÖZGEÇMİŞ

Yavuz SARI, 1988 yılında Sakarya'da dünyaya geldi. 2006 yılında Düzce Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2007 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başladı. 2013 yılında lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yüksek lisans eğitimine başladı. Evli ve bir çocuk babası olup, halen yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

